

ZYGMUNT BAUMAN

yaşam
sanatı

versus

Yaşam Sanatı
Zygmunt Bauman

Özgün Künye
The Art of Life
© Polity Press, 2008

VERSUS KİTAP
© Her hakkı mahfuzdur

Çeviri: Akın Sarı
Yayına Hazırlayan: Akın Terzi
Grafik Tasarım: Cemile Öz

1. Baskı, Aralık 2011
Versus Kitap: 130
ISBN: 978-605-5691-49-3

Baskı
Sertifika No: 22749
Ayhan Matbaası: 0212 445 32 38

VERSUS KİTAP
Sertifika No: 22806
Albay Faik Sözdener Sk.
Benson İş Merkezi No:21/2
Kadıköy / İstanbul 34710
Tel: 0 216 418 27 02 (pbx) Faks: 0 216 414 34 42

www.versuskitap.com
versuskitap@versuskitap.com

YAŞAM SANATI

Zygmunt Bauman

İÇİNDEKİLER

Giriş / Mutluluğun Nesi Kötü?	9
1. Mutluluğun İstirapları	39
2. Yaşam Sanatçıları Olarak Biz İnsanlar	83
3. Seçim	141
Sonsöz / Organize Etme ve Edilme Üzerine	187

Yalıtılmış bir varlık değilsin,
Unutma ki kozmosun biricik, yeri doldurulamaz bir parçasısın.
Sen insanlık bulmacasında köklü bir parçasısın.

Epiktetos, *Yaşam Sanatı*

Mutlu bir şekilde yaşamak ... bütün insanların dileğidir,
Ancak sıra yaşamı mutlu kılanın ne olduğunu açıkça görmeye
geldiğinde,
ışık el yordamıyla aranır;
Aslında, mutlu yaşamı elde etme gücünün bir ölçüsü şudur
şayet insan yolda yanlış bir dönemece girmişse
onu elde etmek için ne kadar didinirse ondan o kadar
uzaklaşır...

Seneca, "Mutlu Yaşam Üzerine"

Giriş

Mutluluğun Nesi Kötü?

Başlıktaki soru birçok okuru şaşırtacaktır. Sorudan beklenen de şaşırtmasıdır zaten –duraksatıp düşünmeyi teşvik etmesidir. Ne için duraksatacağı peki? Çoğu zaman kafamızı meşgul eden mutluluk arayışımız –birçok okurun muhtemelen kabul edeceği gibi– yaşamımızın büyük bir kısmını meşgul eder ve durmak şöyle dursun ... en azından (akıp giden, her zaman akıp giden) bir an için bile hız kesmez ve kesmeyecektir de.

Peki bu soru neden şaşırtır? Çünkü “mutluluğun nesi kötü” diye sormak buzun nesinin sıcak olduğunu ya da gülün nesinin leş gibi koktuğunu sormak gibidir. Buzun sıcakla ve gülün leş gibi bir kokuyla bağdaşmaması gibi, bu tür sorular da *tasavvur edilemez* bir birlikte olma halinin mümkün olduğunu varsayar (sıcaklığın olduğu yerde buz olamaz). Gerçekten de *mutluluk* nasıl *kötü* olabilir? “Mutluluk” yanlışın *bulunmayışının* eşanlamlısı değil midir? Yanlışın mevcudiyetinin *imkânsızlığının* ta kendisi değil midir? *Her türlü* yanlışın imkânsızlığı değil midir?

Gene de bu soru, Michael Rustin'in¹ sorduğu, nitekim daha önce de kaygılı epeyce insan tarafından sorulmuş ve muhtemelen gelecekte de sorulacak olan bir sorudur. Rustin bunun nedenini şöyle açıklar: Mutluluğun ardından koşan milyonlarca erkek ve kadının devindirdiği bizimkisi gibi toplumlar daha da zenginleşiyorlar, ancak daha mutlu olup olmadıkları hiç de kesin değil. Anlaşılan, insanın mutluluk arayışı pekâlâ kendi kendini baltalamanın göstergesi olabiliyor. Eldeki bütün ampirik veriler, varlıklı toplumların nüfuslarında, mutlu bir yaşamın temel aracı olduğuna inanılan zenginlik artışı ile mutluluk artışı arasında hiçbir bağlantı olmadığını ortaya koyuyor!

Ekonomik büyüme ile mutluluk artışı arasındaki yakın bağıntının, en az sorgulanabilir hakikatlerden biri, belki de en aşikârı olduğuna dair yaygın bir inanış vardır. Bu en azından, en tanınan ve en çok saygı gösterilen politik liderler, onların danışmanları ve sözcülerinin bize söylediği –ve onların fikirlerine bel bağlama eğiliminde olan bizlerin de durup düşünmeden tekrarladığı– bir şeydir. Hem bu insanlar hem de bizler, bağıntının sahici olduğu varsayımıyla hareket ederiz. Onların daha da azimle ve enerjik bir şekilde bu inancı devam ettirmelerini isteriz –ve başarılarının (yani gelirlerimizi, nakdimizi, toplam tasarruflarımızı, mülkümüzü ve servetimizi artırmanın) yaşamlarımıza nitelik katacağını ve bizi daha mutlu hissettireceğini umarak onlara şans dileriz.

Gerçekte Rustin'in irdeleyip araştırdığı bütün araştırma raporlarına göre, "ABD ve Britanya gibi ülkelerde yaşam standartlarında görülen ilerlemeler öznel mutlulukta ilerleme olduğunu göstermiyor." Robert Lane, savaş sonrası yıllarda Amerika'da gelirlerin muazzam artışına rağmen,

1) Michael Rustin, "What is wrong with happiness?", *Soundings* (Yaz 2007). s. 67-84.

Amerikalıların mutluluklarının azaldığı sonucuna varmıştır.² Richard Layard da ulusal verilerin karşılaştırılmasından yola çıkarak şuna hükmetmiştir: Yaşamdan duyulan tatminle ilgili göstergeler gayri safi milli hasıla düzeyine büyük ölçüde paralel olarak yükselmesine rağmen, söz konusu göstergeler yalnızca yokluk ve yoksulluğun temel, “yaşamsal” ihtiyaçların doyumuna imkân sağladığı noktaya kadar önemli ölçüde yükselir –ve zenginlikte daha sonraki artışlarla birlikte tımanış durur ya da sert bir biçimde duraksamaya meyleder.³ Genellikle, yıllık kişi başına ortalama geliri 20.000 ile 35.000 dolar arasındaki ülkeleri, 10.000 dolar sınırının altındaki ülkelerden yalnızca birkaç yüzde oranı ayırır. Görünen o ki, insanları gelirlerini artırarak daha mutlu etme stratejisi işe yaramamaktadır. Öte yandan, şimdiye kadar zenginlik düzeyiyle harikulade uyumlu olarak artıyor gibi görünen, vaat edilen ve beklenen, bir toplumsal gösterge de, aslında öznel mutluluk kadar hızlı artan suç artış oranı (ev soyma ve araba hırsızlığı, uyuşturucu ticareti, ekonomik yolsuzluk ve rüşvet) olmuştur. Sürekli olarak birlikte yaşamak şöyle dursun, katlanması bile güç olan, huzursuz ve tedirgin edici bir belirsizlik duygusunun, dağınık ve “kuşatan”, her yerde hazır ve nazır, bununla birlikte görünüşte dayanaksız, belirsiz ve bu nedenle çok daha fazla can sıkıcı ve çileden çıkarıcı olan bir belirsizlik duygusunun artışı olmuştur.

Son yirmi otuz yılda devletlerin belirlediği politikaların yanı sıra uyruklarının, yani bizim, “yaşam politikası” stratejilerimizi yönlendiren asıl amacın, “büyük çoğunluğun” genel mutluluk oranında bir artış –ekonomik büyüme ve gerektiğinde kullanılabilen nakit ve kredinin teşvik ettiği bir artış–

2) Robert E. Lane. *The Loss of Happiness in Market Democracies*, Yale University Press. 2000.

3) Richard Layard. *Happiness: Lessons from a New Science*, Penguin, 2005.

sağlamak olduğu düşünülürken, bu tür bulgular büyük bir hayal kırıklığı yaşatır. Bu, aynı zamanda devlet politikalarının ve mutluluk arayışımızın başarı ve başarısızlığını ölçmede asıl kıstas işlevi de görmüştür. Hatta modern çağın, gerçekten bütün insanların mutluluk aramaya hakkı olduğunun beyan edilmesiyle ve (daha etkili olmakla beraber, daha az külfetli ve müşkül hale getirerek) bu arayışın, yerini aldığı yaşam tarzları üzerindeki üstünlüğünü kanıtlama vaadiyle başladığını söyleyebiliriz. O halde, bu tür bir kanıtlamayı (esasen, “gayri safi milli hasıla”daki artışla ölçüldüğü şekilde sürekli ekonomik büyümeyi) gerçekleştirdiği varsayılan araçların yanlış bir şekilde seçilip seçilmediğini sorabiliriz. Eğer öyleyse, bu tercihteki yanlışlık tam olarak neydi?

İnsanların bedensel ya da zihinsel emekleriyle var ettiği çeşitli ürünlerin tek ortak paydası, piyasada onlara biçilen fiyattır. Bu ürünlerin piyasada bulunabilirliğinin artışı ya da düşüşüyle ilgilenen “gayri safi milli hasıla” istatistikleri, alım-satım işlemleri esnasında el değiştiren para miktarını kayıt altına alır. GSMH göstergeleri, bariz görevlerini iyi bir şekilde yerine getirsin ya da getirmesin, mutluluğun artışı ya da azalışının göstergeleri olarak görülüp görülmeyeceklerine ilişkin soru halen ortadadır. Daha çok para harcandıkça bunun, harcayanların mutluluğundaki benzer bir artışla çakışması gerektiği varsayılır; fakat bu muallaktır. Örneğin, heyecan verici, enerji tüketen, risk dolu ve sinir bozucu bir faaliyet olarak bilinen mutluluk arayışı daha sık zihinsel depresyon vakalarına yol açarsa, anti-depresanlara daha fazla para harcanması muhtemeldir. Eğer, araba mülkiyetindeki artış yüzünden, araba kazalarının sıklığı ve kaza kurbanlarının sayısı artarsa, araba tamirleri ve tıbbi tedavi giderleri de o kadar artacaktır. Eğer musluk suyunun kalitesi her yerde düşmeye devam ederse, ister kısa ister uzun olsun, bütün seyahatlerde çantalarımızda

taşınmak üzere su satın almaya giderek daha fazla para harca-
yacağızdır (ne zaman bir havaalanı güvenlik kontrolü nokta-
sına yaklaşırsak şişeyi derhal içip bitirmemiz istenir ve biz de
kontrol noktasının diğer tarafında bir başka şişe satın almak
zorunda kalırız). GSMH rakamlarını yükselten bütün bu tür
ve pek çok benzer örnekte, daha fazla para el değiştirir. Buna
hiç şüphe yok. Ancak, anti-depresan tüketicilerinin, araba ka-
zası kurbanlarının, su şişesi taşıyanların ve aslında kötü talih-
ten endişe duyan ve acı çekme sırasının kendilerine gelebile-
ceğinden korkan bütün insanların mutluluğundaki paralel bir
artış ise çok daha az belirgindir.

Bu yeni bir şey değil aslında. Jean-Claude Michea'nın ya-
kın zamanda "modern proje"nin⁴ karmaşık tarihini vakitlice
yeniden yazarken hatırlattığı gibi, uzun zaman önce, 18 Mart
1968'de Robert Kennedy başkanlık seçim kampanyasının en
hararetli zamanında, GSMH'ye dayalı mutluluk ölçütüne iliş-
kin yalana sert bir saldırıyla yanıt vermişti:

Bizim GSMH'miz. hesaplamalarında, hava kirliliğini, tütün rek-
lamlarını ve otobanlarımızdan yaralıları toplamak üzere kullanılan
ambulansları hesaba katar. Evlerimizi korumak için tesis ettiğimiz
güvenlik sistemlerinin ve evlerimize gizlice girmeyi başaranları
tıkığımız cezaevlerinin maliyetlerini kayda geçirir. Sekoya orman-
larımızın yıkımını ve bunlarının yerlerini, genişlemenin ve kaotik
kentleşmenin almasını içerir. Napalm bombalarının, nükleer silah-
ların ve kent kargaşasını zapt etmek için polisin kullandığı silahlı
araçların üretimini içerir. Çocuklara oyuncak satmak için şiddeti
yücelten televizyon programlarını... kayda geçirir. Öte vandan,
GSMH çocuklarımızın sağlığından, eğitimimizin kalitesinden ya
da oyunlarımızın neşesinden söz etmez. Şiirimizin güzelliğini ve

4) Jean-Claude Michea. *L'Empire du moindre mal. Essai sur la civilisation liberale*. Climats, 2007. s. 117.

evliliklerimizin kudretini ölçmez. Politik tartışmalarımızın niteliğini ve temsilcilerimizin güvenilirliğini değerlendirmekle ilgilenmez. Cesaretimizi, aklımızı ve kültürümüzü dikkate almaz. Ülkemize duyduğumuz şefkat ve adanmışlık hakkında tek bir söz söylemez. Kısacası GSMH, yaşama cefasını değerli kılan şeyler dışında her şeyi ölçer.

Robert Kennedy bu ateşli suçlamayı yayınladıktan ve yaşamı değerli kılan şeylere tekrar önem kazandırma maksadını ilan ettikten birkaç hafta sonra öldürüldü; dolayısıyla eğer ABD başkanı olarak seçilseydi, başarmak şöyle dursun, sözlerini gerçekleştirmeyi deneyip denemeyeceğini bile hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Yine de tek bildiğimiz şey, arada geçen kırk yılda, vermeye çalıştığı mesajın çok az kişi tarafından duyulduğu, anlaşıldığı, benimsendiği ve hatırlandığıdır. Seçtiğimiz temsilcilerin, meta piyasalarının anlamlı ve mutlu bir yaşama giden en rahat yol olduğu iddiasının yapmacıklığını reddederek tanımama yönünde en ufak bir girişimde bulunmamasını, ya da yaşam stratejilerimizi bu doğrultuda yeniden şekillendirme konusunda gösterdiğimiz eğilimlerde pek bir değişiklik belirtisi olmamasını ise bir yana koyalım...

Gözlemciler, insan mutluluğu için önemli şeylerin yaklaşık yarısının hiçbir fiyatı olmadığını ve mağazalardan satın alınamayacağını ileri sürüyor. Eldeki nakdiniz ve krediniz ne olursa olsun, bir alışveriş merkezinde, sevgi ve dostluğu, aile hayatının zevklerini, sevdiklerinizle ilgilenmekten ya da sıkıntıdaki bir komşuya yardım etmekten gelen tatmini, iyi yapılan bir işten elde edilen özsaygıyı, hepimizde ortak olan “zanaatkârlık yeteneğini” tatmin etmeyi, iş arkadaşları ve ilişki kurduğunuz diğer insanların takdir, sempati ve saygısını bulamazsınız. Orada kayıtsızlık, küçümseme, tersleme ve aşağılama tehditlerinden azade olamazsınız. Üstelik, yukarı-

da sayılanlar gibi ticari ve pazarlanabilir *olmayan* şeyleri elde etmekte kullanılabilir zaman ve enerjiyi, yalnızca mağazalar yoluyla elde edilebilen bu metalara yetecek kadar para kazanmak için kullanmak ağır bir küftür. Şu epeyce muhtemeldir ki yitirilenler kazanılanları çoğu kez geçer ve mutluluk yaratmak üzere artan gelir kapasitesinin yerini, “paranın satın alamayacağı” şeylere erişimin azalmasının neden olduğu mutsuzluk alır.

Tüketim (tıpkı alışveriş gibi) zaman alır ve satıcılar doğal olarak tüketim ediminden zevk alınmasına ayrılan zamanı en aza indirmek ister. Aynı zamanda, çok vakit alan ancak çok az ticari kâr getiren, gerekli etkinlikleri mümkün olduğunca azaltmaya ya da büsbütün kaldırmaya çalışırlar. Ticari kataloqlarda yer alma sıklıklarından dolayı, satılık yeni ürünlerin açıklamalarındaki vaatler – “kesinlikle hiçbir çaba gerekmez”, “hiçbir yetenek gerektirmez”, “dakikalar içerisinde veya yalnızca tek dokunuşla [müziğin, manzaranın, damak tadının, bluzunuzun eski temizliğine kavuşmasının vb.] keyfine varacaksınız” gibi- satıcı ve alıcıların çıkarlarında bir çakışma varmış gibi bir görüntü sergiler. Bu tür vaatler, satıcıların, müşterilerin kendi ürünlerini kullanmak için daha az zaman harcayarak yeni alışveriş kaçamaklarına vakit bulmalarını istediklerinin gizli/dolambaçlı bir ifadesidir; nedir ki aynı zamanda çok da güvenilir bir satış noktası olmak zorundadırlar. Müstakbel müşterilerin muhtemelen daha çekici alternatiflere zaman ayırmak için hızla sonuca ulaşmayı ve kendi zihinsel ve fiziksel becerilerini yalnızca çok kısa bir süre devreye sokmayı diledikleri keşfedilmiş olmalıdır. Eğer konserve kutuları mucizevî şekilde marifetli yeni bir elektronik konserve açacağı sayesinde daha az “zararlı” türde çabalarla açılabilirse, “yararlı” bir güç sarf etme umudu veren aletlerle, spor salonunda egzersiz yapmak için daha fazla zaman kalacaktır. Ancak, bu

tür bir mübadelede kazanımlar ne olursa olsun, bu kazanımların mutluluğun toplam boyutu üzerindeki etkileri gün gibi ortadadır.

Laura Potter –onları oraya getiren “acil iş” ne olursa olsun bekleme zorunluluğuna verip veriştiren– “her kaybolan saniyeye sövüp sayan tez canlı, huysuz, kızgın suratlı insanlar” bulacağını umarak, her çeşit bekleme salonuna ilişkin yaratıcı araştırmasına girişmişti.⁵ “Anlık tatmin tutkumuz” yüzünden, birçoğumuzun “bekleme yetisini de kaybettiğini” düşünüyordu:

“Bekleme”nin kirli bir kelime haline geldiği bir çağda yaşıyoruz. Giderek herhangi bir şey için bekleme zorunluluğunu (olabilirdiğince) yitirdik ve yeni, favori sıfatımız “hemen” oldu. Artık bir tencere pirinci kaynatmak için on iki dakika bile ayıramıyoruz, bu yüzden zaman kazandırıcı, iki dakikada pişiren mikrodalga modeli yaratıldı. Bay veya Bayan Doğru’nun ortaya çıkmasını bekleyerek canımızı sıkamayız, bu yüzden flörtlere hız veriyoruz... Görünen o ki, zamanla yarıştığımız yaşamlarımızda, yirmi birinci yüzyıl İngilizlerinin artık hiçbir şeyi beklemeye vakti yok.

Gelgelelim, Laura Potter’ın (ve belki de çoğumuzun) şaşkınlığına karşın, Potter çok farklı bir tabloyla karşılaştı. Nereye giderse gitsin, aynı hissi duyumsadı: “Beklemek bir keyifti... Beklemek bir lükse, sıkıca programlanmış yaşamlarımızda bir pencereye dönüşmüş gibi görünüyordu. ‘Halihazırdaki’ BlackBerry’ler, dizüstü bilgisayarlar ve cep telefonları kültürümüzde ‘bekleyenler’, bekleme salonunu bir sığınak yeri olarak düşünmekteydi.” Potter çalışmasını, belki de bekleme salonu bize son derece zevkli, maalesef unutulmuş gevşeme sanatını hatırlatır, diye bitiriyor...

5) Bkz. “English patience”, *Observer Magazine*, 21 Ekim 2007.

Gevşemenin zevkleri, başka şeylerin peşine düşmek için zaman kazanma uğruna hızlandırılan bir yaşamın sunağına serilmiş tek şey değildir. Kendi becerimiz, adanmışlığımız ve zor kazanılan marifetlerimiz sayesinde bir zamanlar elde edilmiş sonuçlar yalnızca havalı bir kredi kartı ve bir tuşa basmayı gerektiren bir cihazda “taşeronlaştırıldığında”, birçok insanı eskiden mutlu kılan ve muhtemelen herkesin mutluluğu açısından yaşamsal olan şey (“başarıyla kotarılmış iş”, ustalık, maharet ve beceri karşısında, yıldırıcı bir görevin yerine getirilmesi, inatçı bir engelin üstesinden gelinmesi karşısında duyulan gurur) zamanla yitilir. Daha uzun vadede, bir zamanlar elde edilen beceriler ve yeni beceriler kazanma ve uzmanlaşma hüneri de yitip gider ve bunlarla beraber, özsaygının açığa çıkardığı mutluluğun yanı sıra, yerine başka bir şey koyması çok güç olan izzetinefsin yaşamsal şartı, yani ustalık yeteneğini tatmin etme zevki de yitip gider.

Şüphesiz ki piyasalar, zaman ve güç eksikliğinizden ötürü artık “kendi kendinize yapamayacağınız” şeyleri, fabrika yapımı yardımcı malzemelerle “tek başına yapılabilir” kılarak, ortaya çıkan zararı gidermek ister. Piyasanın tavsiyesine uyulup, (ücretli ve kâr getiren) hizmetler kullanılarak, sözgelimi, bir iş ortağı, restorana davet edilecek, çocuklara McDonalds’tan hamburger ısmarlanacak ya da “sıfırdan başlayarak” mutfakta yemek hazırlamak yerine dışarıdan yemek sipariş edilecektir; yahut kişisel ilgi, merhamet ve ilginin samimi dışavurumlarının yokluğu ya da yok denecek kadar azlığının yanı sıra birlikte geçirilen zamanın eksikliğini ve birbiriyle konuşma fırsatlarının nadirliğini telafi etmek için sevilen kişilere pahalı armağanlar satın alınacaktır. Yine de restoran yemeğinin hoş tadı ya da mağazalarda satılan hediyelere iliştilmiş yüksek fiyatlı etiketler ve son derece prestijli markalar bile, yokluklarını veya az bulunurluklarını telafi etmek için üretildikleri

şeylerin vereceği ilave mutluluğun değerine pek de erişemeyecektir: Yani hep beraber pişirilen yemeklerle donatılmış bir masa etrafında toplanmanın ya da insanın derin düşüncelerini, umutlarını ve korkularını hesaba katan bir kişi tarafından dikkatle, uzun bir süre dinlenmenin ve şefkatli bir ilgiye, bağlılığa ve özene delalet eden benzer şeylerin değerine. “Öznel mutluluk” için gerekli olan şeylerin hepsinin, özellikle de parayla satın alınamayacak olanların ortak bir niteliği bulunmadığından, bunların dengesini nicelleştirmek çok zordur; eldeki bir şeyin nicelik olarak artışı hiçbir şekilde başka bir nitelikteki ve değerdeki şeyin yokluğunu tam anlamıyla telafi etmez.

Sunulan her şey, onu sunanın öyle ya da böyle bir özveride bulunmasını gerektirir ve mutluluğu artıran kısım da, bu özverinin bilincinde olunmasıdır. Hiçbir çaba ve özveri gerektirmeyen ve dolayısıyla başka gıpta edilen değerlerden vazgeçmeyi gerektirmeyen armağanlar bu bakımdan değersizdir. Büyük hümanist psikolog Abraham Maslow ile küçük oğlu çileği çok severdi. Eşi ve annesi kahvaltıda onları çilekle şımartırdı; Maslow öyküsünü bana şöyle anlatmıştı: “Oğlum, çoğu çocuk gibi, sabırsız, tez canlı, keyif çatismaktan ve neşesini doya doya yaşamaktan acizdi; tabağını hemen bitirir ve sonra iştahla, halen neredeyse dolu olan benimkine bakardı. Ben de her seferinde çileklerimi ona verirdim.” Öyküsünü şöyle bitirmişti Maslow: “O çileklerin onun ağzında benimkinden daha lezzetli hale geldiğini hatırlıyorum...” Piyasalar, sevgi ve dostluğun vefalı yoldaşı özveri dürtüsünü sermayeye çevirme fırsatını mükemmel bir şekilde fark etmiştir. Özveriye duyulan istek, tıpkı tatmin edilmesi, insan mutluluğu için elzem olarak kabul edilen birçok başka ihtiyaç ya da arzu gibi ticarileştirildi (günümüzün Kassandra’sı armağan getirirken bile piyasalara dikkat etmemizi önerirdi...). Özveri şimdilerde

çoğunlukla, bilhassa tercihen, gitgide daha büyük bir miktar paradan vazgeçmek anlamına geliyor: GSMH istatistiklerinde layıkıyla kayda geçirilebilen bir edim.

Sonuç olarak, sadece bir göstergeye –GSMH'ye– dikkat kesilerek, insan mutluluğunun kapsamı ve derinliğine özen gösterilebileceği ve hizmet edilebileceği iddiasında bulunmak büsbütün yanıltıcıdır. Bu tür bir iddia, amaçlanan ve sözüm ona takip edilen şeylere karşıt sonuçlar yaratarak bir yönetim ilkesine dönüştürüldüğünde, zararlı da olabilir.

Yaşamın kıymetini artıran şeyler parasal olmayan alandan meta piyasasına geçmeye başladığında, artık bunları hiçbir şey durduramaz; hareket bizatihi momentum kazanır ve kendi kendine ilerleyip hızlanır ve doğaları gereği ancak kişisel olarak üretilebilen, yalnızca yoğun ve içten insan ilişkileri koşullarında gelişebilen şeylerin arzını fazlasıyla azaltır. “Paranın satın alamayacağı” söz konusu şeyleri satışı sunmak ne kadar az olası ise ya da bunların üretiminde başkalarıyla elbirliği etme konusunda ne kadar az gönüllülük var ise (elbirliği etme konusundaki gönüllülük, sunulabilecek en tatmin edici şey telakki edilir çoğu kez), suçluluk ve mutsuzluk hisleri de bir o kadar derin olacaktır. Suçluluğu telafi etme ve günahlardan arınma arzusu, günahkârı, yaşamını paylaştığı insanlara artık sunulamayan şeylerin yerine geçecek daha pahalı, satın alınabilir şeyler aramaya ve dolayısıyla daha fazla para kazanmak için daha uzun saatler onlardan uzakta vakit geçirmeye yöneltir. İnsanın ortaya koyamayacak kadar meşgul ve bitkin olduğu, fena halde özlemi duyulan şeyleri üretme ve paylaşma şansı böylece daha da azalır.

Bu yüzden “*milli hasıla*”nın artması, mutluluk artışına ilişkin yetersiz bir ölçüttür. Bu, mutluluk arayışımızda kabullenmek üzere baskı gördüğümüz, ikna edildiğimiz, kandırıldığımız –ya da kabul etmeye sevk edildiğimiz– değişken

ve yanıltıcı olabilen stratejilerin hassas bir göstergesi olarak görülebilir. GSMH istatistiklerinden –mutluluk arayanların benimsediği stratejiler başka biçimlerde farklılık gösterebilir veya göstermesin (ki farklılık gösterirler) ve önerdikleri yollar başka biçimlerde farklı olsun veya olmasın (ki farklıdırlar)– mutluluk arayanlarca izlenen yolların ne kadarının, paranın el değiştirdiği başlıca alan olan mağazalara yönlendirilmek üzere yeniden tasarlandığını öğrenebiliriz. Bu istatistiklerden hareketle, mutluluk ile tüketim miktarı ve niteliği arasında içten bir bağ olduğu *inancının* ne kadar güçlü ve yaygın olduğunu çıkarabiliriz: Mağazaları aracı olarak kullanan bütün stratejilerde üstünde durulan bir varsayımdır bu. Öğrenebileceğimiz bir diğer şey de piyasaların mutluluk-yaratan tüketimi, mağazalarda satışa sunulan nesnelere ve hizmetlerin tüketimiyle özdeşleştirerek, bir kâr-üretim makinesi olarak söz konusu gizli varsayımı nasıl başarılı bir şekilde kullandığıdır. Bu noktada, pazarlama başarısı acı bir durum olarak ve pazarlamanın en sonunda fayda getireceği varsayılan bizatihi mutluluk arayışının menfur bir başarısızlığı olarak geri teper.

Mutluluğu, mutluluk yaratması beklenen meta alışverişiyle özdeşleştirmenin en önemli sonuçlarından biri de, mutluluk arayışının gün gelip duracağı olasılığına şans tanımamaktır. Mutluluk arayışı asla sona ermeyecektir –arayışın sonu bizatihi mutluluğun sonu anlamına gelecektir. Emniyetli mutluluk *durumu* erişilebilir olmadığı için, arayışta olanları (bir dereceye kadar da olsa) mutlu tutabilen tek şey, elden sürekli kayıp giden bu zor hedefin *takibidir*. Mutluluğa giden bu yolda bitiş çizgisi yoktur. Görünüşte araçlar amaçlara dönüşür: Düşlenen ve gıpta edilen “mutluluk durumu”nun belirsizliği için tek teselli, amaçlanan yolda ilerlemektir; bitkinlikten yere yığılmayıp ya da kırmızı kart görmeyip yarışta kalındığı müddetçe nihai zafer umudu canlı kalır.

Piyasalar mutluluk düşünür, yaşamın büsbütün tatmin edilmesi görüşünden, bu yaşama ulaşmakta gerekli olduğuna inanılan zenginlik arayışına çevirerek, mutluluk arayışının asla bitemeyeceğini varsayar. Arayışın hedefleri inanılmaz bir hızla birbirinin yerini alır. Eğer arayış, ilan edilen amacına ulaşırsa, mutluluk arayanlar (ve elbette onların ateşli hocaları ve rehberleri), izlenen hedeflerin hızlı bir şekilde kullanımdan kalkarak, şaşalarını, cazibelerini ve ayartma kudretlerini kaybedeceğinin ve terk edilip benzer bir talihe maruz kalmaya mahkûm başka “yeni ve geliştirilmiş” hedeflerle –defalarca yer değiştirmesi gerektiğinin tam anlamıyla farkına varırlar. Mutluluk görüşü, hiç fark edilmeden, beklenen bir *satın alma-sonrası* keyfi olmaktan çıkarak, kendisini önceleyen *alış-veriş* edimine –keyifli beklentiyle dolup taşan, henüz bozulmamış, lekelenmemiş, alt üst olmamış bir umuttan keyif alan bir edime– dönüşür.

Reklam yazarlarının hamaratlığı ve hüneri sayesinde, bu tür yaşam-ve-anacadde bilgisi bugünlerde çok küçük bir yaşta edinilmektedir. Mutluluğun doğası ve mutlu bir yaşamın yolları üzerine incelikli felsefi tefekkürleri incelemek ve bunların taşıdığı mesajlar üzerine kafa yormak bir yana, bunları duyma şansı bile söz konusu olmaz. Örneğin, yaygın bir şekilde okunan ve çok prestijli bir derginin “Moda” bölümünün ilk sayfasından, on iki yaşında bir kız öğrenci olan Liberty’nin “kendi dolabını düzenlemeyi çoktan keşfettiğini” öğrenebiliriz.⁶ Haklı nedenlerle Topshop “gözde mağaza”sıdır: Kendi deyişiyle, “Gerçekten pahalı olsa bile, oradan elimde moda için uygun bir şeyle çıkacağımı biliyorum”. Sık sık yapılan Topshop ziyaretlerinin onun için anlamı her şeyden önce rahatlatıcı bir güvenlik hissidir: Topshop müşterileri onun adına başarısızlık riskiyle yüz yüze gelir ve seçim sorumluluğunu kendi adları-

6) Bkz. “My favourite outfit”, *Observer Magazine*, 22 Nisan 2007, s. 39.

na üstlenirler. Bu mağazadan alışveriş yaptığında, hata yapma olasılığı sıfır ya da sıfıra yakındır. Liberty, gözüne çarpıveren şeyi (herkesin içinde giymek bir yana) satın almakta bile kendi zevki ve sağduyusuna yeterince güvenmez; ancak o mağazadan satın aldığı şeylerle herkesin içinde güvenle gösteriş yapabilir –tanınacağından, onaylanacağından ve nihayetinde beğenileceğinden ve bununla yakından ilişkili olarak yüksek statü kazanacağından emindir. Sokakta kıyafetleri ve aksesuarlarıyla havalı havalı yürümenin maksadı, kendini iyi hissettiren bütün bu şeylere ulaşmaktır. Liberty, geçen ocak ayında aldığı şort hakkında şöyle diyor: “Şorttan nefret ettim. Başta sevmiştim, ancak daha sonra eve geldiğimde çok kısalmış gibi göründü gözüme. Ama sonra *Vogue* dergisini okurken, şort giymiş şu kadını gördüm –üstelik şort da Topshop’dan aldığım benim şortumdandı! O zamandan beri bu şorttan kopamıyorum.” Etiketin, markanın ve alışveriş yerinin müşterileri için yapabileceği şey işte budur: Kafa karıştırıcı ölçüde dolambaçlı, bubi tuzaklı mutluluk yolunda onlara rehberlik etmek. Kişinin doğru yolda olduğunu, hâlâ yarışta bulunduğunu ve umut beslemeye devam edebileceğini (yetkili olarak!) onaylayan, herkesçe tanınan ve saygı duyulan bir sertifikayla ortaya çıkarılan bir mutluluktur bu.

Sorun ise şurada: Bu sertifika ne kadar süreyle geçerli olacaktır? Şu iddia edilebilir ki “o zamandan beri” “kopamama”, 2007 Nisan’ında geçerli olsa dahi, Liberty’nin ömründe çok da uzun süre geçerli olamayacaktır. Şort giyen kadın, *Vogue* dergisinin birkaç sayısından sonra görülmeyecektir. Kamusal onay sertifikasının az sayıda basıldığı ve son derece kısa bir geçerlilik süresi olduğu ifşa olacaktır. Hatta Topshop’a bir dahaki ziyaretinde Liberty’nin aynı şortu –bir ihtimal araya-cak olsa bile– bulamayacağı iddia edilebilir. Bununla birlikte Liberty’nin Topshop’a ziyaretlerinin devam edeceği konusun-

da bahse girerseniz yüzde yüz kazanacağınızdan emin olabilirsiniz. Defalarca oraya gidecektir. Neden mi? Öncelikle, ziyaret gününde raflara ve alışveriş sepetlerine ne konulacağına o mağazada karar veren her kimse onun aklına güvenmeyi öğrenmiştir. Şeyleri herkesçe beğenilme ve toplumca onaylanma garantisıyla beraber satukları konusunda onlara güvenir. İkincisi Liberty, raflara ve alışveriş sepetlerine bir gün konan şeyin birkaç gün sonra bulunmayacağını ve neyin “(halen) moda olduğuna” ve neyin “(çoktan) demode olduğuna” dair hızla eskiyen bilgilerini güncellemek ve geçen gün sergilenmemiş olsa da bugünlerde neyin daha fazla “moda olduğunu” öğrenmek için, giysi dolabının kesintisiz “iyi işlediğinden” emin olmak için, mağazanın sık sık ziyaret edilmesi gerektiğini de kısa ama yoğun deneyiminden zaten biliyordur.

Güvenebileceğiniz bir etiket, marka ya da mağaza bulamadığınız müddetçe, kafanız karışır ve kaybolabilirsiniz. Etiketler, markalar, mağazalar sizin güvenliğinizi tehdit eden korkutucu ivintiler ortasında arta kalan birkaç güvenli limandır; can sıkıcı belirsiz bir dünyada kesinlik kazanmış birkaç sığınaktır. Bununla birlikte, eğer güveninizi bir etiket, marka ya da mağazaya yatırmışsanız, geleceğinizi ipotek altına almışsınız demektir. “Moda olmak” ya da “güncel olmak” konusundaki kısa vadeli sertifikalar, siz yatırımınıza devam ettiğiniz müddetçe piyasaya sürülmeye devam edecektir. Etiket, markanın ya da mağazanın arkasındaki insanlar, yakın zamanda piyasaya sürülen sertifikaların geçerlilik süresinin, eskilerin geçerliliğinden daha kısa olmasa bile, daha uzun olmamasına dikkat edecektir.

Açıkçası, birisinin geleceğini ipotek altına almak ciddi bir iştir ve alınması zor bir karardır. Liberty on iki yaşında ve önünde uzun bir gelecek var. Fakat birinin geleceği ne kadar uzun veya kısa olursa olsun, etiketler, markalar ve ma-

gazalardan meydana gelen tüketimci bir piyasa toplumunda mutluluk arayışı, geleceğin ipotek altına alınmasını *gerektirir*: Samsonite şirketinin tam sayfa reklamında yer alan ünlü aktör, Liberty'den çok daha yaşlı, ancak aktörün geleceği de benzer şekilde ipotek altına alınmışa benziyor; gerçi yaşına uygun olarak, ipotek sözleşmesi epeyce eskiden imzalanmış (ya da, en azından, reklamın ima ettiği şey bu). Tanıtım metninin başlığı, "Yaşam bir yolculuktur", kalın harflerle yazılmış, kısmen büyük harfli mesaj da şöyle: "KARAKTER güçlü bir KİMLİĞİ muhafaza etmekle alakalıdır tamamen ("muhafaza etme" kısmına dikkat edin). Arka planda Notre Dame Kilisesi, Seine Nehri'nde bir tekne üzerinde görüntülenen ünlü aktör, en son Samsonite ürünü "Graviton" bir çanta tutmaktadır (hafifliğiyle övünen bir seyahat aksesuarının adındaki "ağırlık" [*gravity*] göndermesine dikkat edin) –bu, reklam metni yazarlarının, tam olarak özümsemeyecek diye korkup hiç vakit kaybetmeden açıkladıkları bir imgedir: Ünlü aktörün "Samsonite Graviton ile seyahat ederken bir mesaj verdiğini" söylerler. Yine de mesajın içeriği hakkında herhangi bir şey söylemezler. Kesinlikle haklı sebeplerle, deneyimli okurlar açısından, içeriğin daha fazla açıklama gerektirmeyeceğini umarlar. Mesajın anlamı kolayca kavranacaktır: "Graviton"ların henüz satışa çıkarıldığı John Lewis mağazasından dönüyorum. Yanımda ciddiyet sahibi insanlarla beraber çantadan bir tane de ben satın aldım ve böylece özgün bir ciddiyet kazandım (ciddiyetimi korudum?)."

Liberty için olduğu kadar ünlü aktör için de, doğru etiket veya markayı taşıyan ve doğru mağazadan edinilen şeylere sahip olmak ve bunları herkese sergilemek, esas itibariyle gözettikleri ya da göz diktikleri *toplumsal mevkiyi* elde etme ve muhafaza etme meselesidir. Toplumsal olarak *tanınmadığı*, yani, söz konusu kişi doğru "toplum" tipi tarafından (top-

lumsal mevkideki her kategorinin kendine özgü yasaları ve hâkimleri vardır) meşru ve hak sahibi üye olarak –“bizden biri” olarak– onaylanmadığı sürece toplumsal mevkinin hiçbir anlamı yoktur.

Etiketler, logolar ve markalar, *tanınma dilinin* ifadeleridir. Marka ve logoların yardımıyla olması beklenen ve bir kural olarak “onaylanması” gereken şey, son yıllarda *kimlik* adı altında tartışılan şeydir. Tüketicilerin oluşturduğu toplumumuzda bu tür bir merkezilik bahşedilmiş olan “kimlik” kaygısının ardında, yukarıda betimlenen işleyiş yatar. “Karakter” sahibi olma ve “kimliğin” tanınmasının yanı sıra birbiriyle ilişkili bu amaçları gerçekleştirme araçlarını bulup elde etmek, mutlu bir yaşam arayışında temel kaygılar haline gelir.

Modernliğin başlarında “isnat” toplumundan “başarı” toplumuna (yani, insanların kimlikleri içerisine “doğdukları” bir toplumdan, kimlik oluşumunun insanların görevi ve sorumluluğu olduğu bir topluma) geçişten bu yana, “kimlik” önemli bir mesele ve ilgi çekici bir iş olarak kalmasına rağmen, artık başka yaşam donanımlarının kaderini paylaşıyor: Belirlenmiş bir yönden kesinlikle mahrum; artık arkasında katı ve yok edilemez izler bırakmayan kimliğin bundan böyle kolayca çözümlenmesi ve farklı şekillerdeki kalıplara girmeye uygun olması bekleniyor ve tercih ediliyor. Vaktiyle “yaşamın bütününe” dair bir proje olan kimlik, anın bir özelliğine dönüştürülmüştür artık. Vaktiyle tasarlanan kimlik, artık “sonsuzlukta devam etmek üzere inşa edilmez”, aksine sürekli olarak *bir araya getirilmesi ve parçalara ayrılması* gerekir. Çelişkili görünen bu iki işlemin her biri eşit öneme sahiptir ve eşit ölçüde ilgi çekicidir.

Avans ödemek ve fesih maddesi olmadan ömür boyu üyelik talep etmek yerine, kimliğin manipülasyonu artık “seyrettiğin kadar öde” (veya “konuştuğun kadar öde”) imkânına

benzer bir faaliyet olup çıkmıştır. Kimlik hâlâ süren bir sorundur. Bununla birlikte bu sorun artık, en geçici ilgi tarafından bile massedilebilen, son derece kısa (pazarlama tekniklerindeki ilerleme sayesinde hiç olmadığı kadar kısa) çeşitli çabalara bölünmüştür. Bu bölünme önceden tasarlanmış ya da öngörülebilir olmayan fakat hemen ardından gelen ve gereğinden fazla uzun kalma tehdidi taşımayan dolaysız etkilere sahip, beklenmedik ve çılgın hamle silsilesinden oluşur.

Kimlik manipülasyonunun akışkan, modern bir şekilde yeniden işlenmesi ve çevrime sokulmasına meydan okumak için gereken beceriler bir jonglörün, hatta daha isabetli olarak, bir hokkabazın hüner ve el çabukluğuna benzer. Bu tür becerilerin pratiği, sıradan, bayağı tüketicinin erişim alanına *simulakr* vasıtasıyla taşınmıştır –(Jean Baudrillard’ın unutulmaz tanımlamasıyla) *simulakr*, “şeylerin asıl halleri” ile “şeylerin -miş gibi halleri” arasındaki, “gerçeklik” ile “yanılsama”, ya da olayların “gerçek durumu” ile “simulasyonu” arasındaki ayrımı kaldırmakla maruf psikosomatik hastalıklara benzeyen bir fenomendir. Bir zamanlar, sonu gelmez zahmetli bir iş olarak görülen ve katlanılan, kesintisiz mobilizasyon ve her “içsel” kaynağın sonuna kadar kullanılmasını gerektiren şeye, artık az miktarda para ve zamanın harcanmasıyla, satın alınabilir ve kullanıma hazır tertibat ve cihazların yardımıyla ulaşılabilir. Gelgelelim, satın alınmış eşyalardan oluşan bir kimliğin cazibesi, harcanan paranın miktarına göre artar elbette. En prestijli ve seçkin tasarımcı mağazalarının bekleme listeleri sunmasıyla birlikte, yakın zamanda bu cazibe bekleme süresiyle de artmaya başlamıştır. Açıktır ki edinilmesi beklenen kimlik simgelerinin alıcıya bahışettiği ayrımı geliştirmekten başka bir amaç taşımaz bu. Toplumbilimin kurucu babalarından biri olan Georg Simmel’in uzun zaman önce işaret ettiği gibi, değerler, onları elde etmek için katlanılması

gereken diğer değerlerle ölçülmektedir; doyumun ertelenmesi de akışkan modern tüketim toplumumuzun karakteristiği olan hızla devinen ve değişen ortamları paylaşan insanlar açısından muhtemelen en eziyetli özverilerdendir.

Geçmiş ortadan kaldırmak, “tekrar doğmak”, eski, yıpranmış ve artık istenmeyen benliği iskartaya çıkarırken farklı ve daha çekici bir benlik edinmek, “tamamen farklı biri” gibi yeniden hayata gelmek ve “yeni bir başlangıç” yapmak... bu tür cazip teklifleri elinin tersiyle itmek güçtür. Gerçekten de, böyle bir didinmenin kaçınılmaz olarak gerektirdiği bütün bu yorucu çaba ve zahmetli özveriyi içeren kişisel gelişim üzerinde neden uğraşılacaktır ki? Bütün bu çaba, özveri ve zararlı tasarruf, kayıpları yeterince çabuk telafi etmekte başarısız olduğunda neden parayı çöpe atalım ki? Zararları telafi edip yeniden başlamanın -eski derilerden, sivilcelerden, siğillerden vb. kurtulup yeni, giyilmeye hazır bir deri satın almanın- daha masrafsız, daha çabuk, daha mükemmel ve elverişli olduğu açık değil midir?

İşler gerçekten sarpa sardığında kurtuluş aramanın bir yeniliği yoktur; insanlar her zaman bunu denemiş ve çeşitli ölçülerde de başarılı olmuştur. Gerçekten yeni olan şey, *kişinin kendi benliğinden kurtulma ve ısmarlama bir benlik edinme* düşüdüdür; ve bu tür bir düşünce gerçek kılmaya duyulan inanç erişilebilir bir şeydir. Bu, erişilebilir bir tercih olmanın ötesinde aynı zamanda *en kolay*, sıkıntılı bir durumda işe yaraması pek muhtemel bir tercihtir; daha az külfetli, daha az zaman ve enerji isteyen ve dolayısıyla, Simmel'e göre, vazgeçilmesi veya kısılması gereken diğer değerlerin tutarıyla karşılaştırıldığında neticede *daha ucuz* olan kestirme bir tercihtir.

Eğer mutluluk, sürekli olarak erişilebilir bir şeyse, eğer reklam sayfalarına göz atmak ve cüzdandan bir kredi kartı çıkarmak için gereken birkaç dakikada mutluluğa erişilebili-

yorsa, o zaman belli ki mutluluğa ulaşmayı beceremeyen bir benlik, “gerçek” ya da “sahici” değil, –hepsi olmasa bile– miskinlik, cahillik ya da aptallık kalıntısı olabilir ancak. Böyle bir benlik, sahte ya da hilekâr olmalıdır. Mutluluk noksanlığı, yetersiz mutluluk veya yeterince sıkı çalışmış ve uygun becerilerle uygun araçları kullanmış herkesçe erişilebilir türden bir mutluluğa kıyasla daha az yoğun olan mutluluk, kişinin sahip olduğu “benliği” kabullenmeyi reddetme ve benlik keşfine (daha doğrusu benlik icadına) yönelik bir yolculuğa çıkıp bunu sürdürme ihtiyacının yegâne sebebidir. Gerçek benlik arayışının devam etmesi gerekirken, sahte ya da şişirme benlikler “sahici olmayışlarından” ötürü bertaraf edilmelidir. Kısa bir zamanda yaşanan anın tarih olacağı ve yeni vaatler taşıyan, yeni potansiyeller barındıran, yeni bir başlangıcın işareti olan bir başka anın tam zamanında gelip çatacağından eminseniz, aramayı bırakmanın hiçbir gerekçesi yoktur.

Alışverişçilerden oluşan bir toplumda ve alışverişten oluşan bir yaşamda, *mutlu olma umudunu kaybetmediğimiz müddetçe mutluyuzdur*; bu umudun birazı canlı kaldığı müddetçe mutsuzluktan azadeyizdir. Öyleyse mutluluğun anahtarı ve mutsuzluğun ilacı, mutlu olma umudunu *canlı* tutmaktır. Bu umut da ancak, hızlı bir “yeni şanslar” ve “yeni başlangıçlar” silsilesinin ve ileriye dönük son derece uzun yeni başlangıçlar zincirinin mevcut olması şartıyla canlı kalabilir. Bu şart, yaşamı bölümlere, yani, tercihen her biri kendi teması, kendi karakterleri ve kendi akıbetleriyle müstakil ve kendine yeterli zaman dilimlerine ayırarak yerine getirilir. Eğer bölüm sırasında oynayan ya da oynanan karakterlerin, sonraki bölüme katılma taahhüdü olmaksızın, sırf söz konusu bölümde yer aldığı farz edildiğinde, son şart –akıbet– yerine getirilmiş olur. Her bölümün kendi teması vardır, her bölüm kendi oyuncularına ihtiyaç duyar. Her türlü belirsiz, uzadıkça uzayan bağ-

lanma, birbirini izleyen bölümler için mevcut olan temaları ciddi olarak sınırlayacaktır. Belirsiz bir bağlanma ve mutluluk arayışı, karşıt amaçlarmış gibi görünür. Tüketim toplumunda, bütün bağlar müşteri ile satın alınan metalar arasındaki ilişki modelini takip etmelidir: Metaların haddinden fazla kalıp tadı kaçırması beklenmez ve yaşamı güzelleştirmek yerine alt üst etmeye başladıklarında, yaşam sahnesini terk etmeleri gerekir; halbuki müşteriler ne eve aldıkları şeylere ebedi bağlılık yemini etmeye ya da bunlara sürekli oturma hakkı vermeye gönüllüdür ne de onlardan böyle bir şey beklenir. Tüketime özgü ilişkiler, başından itibaren, “yeni bir uyarıya kadar”dır.

Stuart Jeffries, eski “ölüm bizi ayırana kadar” tarzının yerini alma eğiliminde olan yeni ilişki tipleri hakkındaki yakın dönem bir araştırmada, “bağlanma korkusu”nun yükselişine işaret eder ve “riske maruz kalmayı asgariye indiren bağlılık vaadi olmayan şemalar”ın “giderek yaygınlaştığı”nı ortaya serer.⁷ Bu şemalar iğneyi sıkıp içindeki zehri çıkarmayı amaçlar. Birlikteliğin dikenleri ve tuzakları yavaş yavaş ortaya çıktığından ve bunların tam dökümleri önceden güç bela oluşturulabildiğinden, ilişkiye girmek her zaman riskli bir iştir. İlişkileri iyi günde kötü günde, ne olursa olsun idame ettirecek bir bağlanmanın eşlik ettiği ilişkilere girmek, boş bir çek imzalamaya benzer. Bu, başvurulacak hiçbir özel kurtuluş şartının olmadığı, henüz bilinmeyen ve tasavvur edilemez sıkıntılar ve ıstıraplarla karşılaşma ihtimalinin habercisidir. “Yeni ve gelişmiş” “bağlılık vaadi olmayan” ilişkiler, öngörülen sürelerini, beraberinde getirdikleri tatmin süresine indirger: Bağlanma, tatmin canlılığını kaybedene ya da makul standardın altına düşene kadar geçerlidir, bir an bile fazla sürmez.

Birkaç yıl önce, halen yalnızca geçici bir heves olduğu düşünülen yükselen bir eğilime set çekme umuduyla, “Köpek

7) Stuart Jeffries, “To have and to hold”, *Guardian*, 20 Ağustos 2007, s. 7-9.

yalnızca Noellik değil, ömürlüktür” sloganı altında bir mücadele yürütüldü. Bu mücadele, çocukların Noel hediyelerinin haz verici potansiyelinden yorulularak, hayvan bakımının gerektirdiği günlük işlerden usandığı ocak ayının sonunda istenmeyen hayvanların terk edilmesini önlemeye çalışıyordu. Bununla birlikte Jeffries’in çalışmasından öğrendiğimiz kadarıyla, kiralanmak için beslenen “sevimli ve tamamen eğitilmiş” köpeklerden biriyle “müşterilere birkaç saat ya da birkaç gün geçirmelerini sağlayacak” son derece başarılı bir Amerikan firması olan Flexpetz’in ekim ayında Londra’da bir şubesi açıldı. Flexpetz, “mülkiyet cefası olmaksızın geleneksel hazlar konusunda hizmet sunmakta” uzmanlaşmış, hızla çoğalan şirketlerden biri. Bir zamanlar sürekliliğin hüküm sürdüğü yerlere geçiciliği yerleştirme eğilimi, hayvanlarla sınırlı değil. Bu eğilimin öteki ucunda da, “beraber yaşayan” ancak evlilik yeminine yanaşmayan çiftlerin oluşturduğu ve sayıları hızla artan haneler var. 2001’e kadar, İngiltere’deki hanelerin yüzde kırk beşi evli çiftlerden oluşuyorken, 2005’te birlikte yaşayan çiftlerin sayısı (muhtemelen hep böyle kalmayacak) iki milyonun epey üstüne çıktı.

“Bağlanma korkusu”nun, çağdaşlarımızın mutluluk halleri ve beklentileri üzerindeki etkisini değerlendirmenin en az iki farklı yolu var. Bunlardan biri, zevk alınacak zamanın maliyetinin düşürülmesini hoş karşılamak ve takdir etmek. Sadık birliktelikler üzerinde her zaman sallanıp duran gelecek sıkıntısının yarattığı kuruntu, ne de olsa, malum atasözünde geçen ufak ama mide bulandıran sinekti; bu sineği, zarar vermeye başlamadan önce yok etmek açıkçası hiç de kötü bir gelişme değil. Bununla beraber, Stuart Jeffries’in ortaya koyduğu gibi, en büyük araba kiralama şirketlerinden biri, müşterilerine defalarca kiraladıkları arabalara kişisel isimler vermelerini öneriyor. Jeffries şu yorumu yapıyor: “Öneri dokunaklı. Bu

durum kesinlikle şunu gösteriyor ki, herhangi bir şeye uzun vadeli bağlanmakta daha önce hiç olmadığımız kadar isteksiz olsak da, bağlılığın duygusal, hatta belki de kişiyi kandıran hazları –eski varoluş tarzlarının hayaletleri gibi– hâlâ içimizde”.

Ne kadar da doğru. Sık sık, daha önce birçok defa olduğu gibi, hem bunu hem onu istemenin mümkün olmadığını görüyoruz. Ya da hiçbir şeyin bedava olmadığını; her kazanç karşısında bir bedel ödenmesi gerektiğini görüyoruz. Ara sıra kullandığınız herhangi bir şeyin zahmetli günlük bakımından kurtulabilirsiniz: Bir arabanın sık sık yıkanması, lastiklerinin kontrol edilmesi, anti-frizinin ve yağının değiştirilmesi, ruhsat ve sigortasının yenilenmesi ve önemli önemsiz onlarca başka şeyin hatırlanması ve yapılması gerekir; öyle-ki söz konusu külfetten ve daha zevkli meşgaleler için kullanılabilir değerli vaktin kaybindan ötürü sıkılıp söylenebilirsiniz. Ancak (bazılarının şaşırduğu, bazılarının da tahmin ettiği üzere) arabanızın ihtiyaçlarıyla ilgilenmek kesinkes tatsız bir edim değildir. Aynı zamanda işin bizatihi düzgünce yapılmış olmasının getirdiği ve sizin –becerilerini kullanan ve adanmışlığını kanıtlayan bilhassa sizin– bu işi yapmış olmanızın getirdiği bir keyif söz konusudur. Böylece yavaşça, belki de farkında olmadan, haz duymanın hazzı ortaya çıkar: Sağlıklı gelişmesini sizin ilgi nesnenizin niteliklerine ve ilginizin niteliğine eşit ölçüde borçlu olan “bağlılığın hazzı.” “Ben-Sen”in, “birbirimiz için yaşıyoruz”un, “birimiz hepimiz için”in, ele geçmez, ama fazlasıyla gerçek ve karşı konulmaz hazzı. Yalnızca sizin için önem taşımanın ötesinde olan “bir fark yaratma”nın hazzı. Bir etki ve iz bırakmanın hazzı. İhtiyaç duyulan ve yeri dolduramaz hissin hazzı: Elde etmesi çok güç olsa da kaygının getirdiği yalnızlıkta ve ilginin kişisel yaratım, kendini ispatlama ve kişisel gelişime sınırlı olarak odaklandığı durumda düpedüz

erişilemez, ayrıca tasavvur edilemez son derece zevk veren bir his. Bu hissi, birlikteliğin ve bağlılığın göz alıcı kumaşlarının örüldüğü biricik iplik olan, özenle dolu zamanların tortusu geri getirebilir ancak.

Friedrich Nietzsche'nin tam anlamıyla insani, mutlu yaşam için ideal reçetesi –ki yaşadığımız postmodern ya da “akışkan modern” zamanlarda popülerlik kazanan bir idealdir bu– çoğu sıradan ölümlüye ayak bağı olan her türlü prangadan kaçınabilen yahut kurtulabilen, kendini ispatlama sanatının büyük ustası olan “Üstinsan” imgesidir. “Üstinsan” gerçek bir aristokrattır –“bütün alçak, fesat, kaba, avam”ın büyük *hincinin* karşı etkisi ve şantajına boyun eğip, köşesine çekilerek özgüven ve kararlılığını yitirene kadar, “kendilerinin ve eylemlerinin iyi olduğunu düşünen, kudretli, yüksek statülü, yüce gönüllü olandır”.⁸ Üstinsan'ın, (daha doğrusu Nietzsche'nin geçmişte bir zamanlar var olduğunu düşündüğü/tasvir ettiği) ilk, katışıksız ve saf halinde yeniden canlandırılan ya da yaşam verilen, geçmişin aristokrati olduğunu söyleyebiliriz. Bu Üstinsan, kendi geçici talihsizliklerinin ve aşağılanmışlıklarının geride bıraktığı bütün ruhsal kalıntılardan kurtulan ve kendi iradesi ve eylemiyle geçmiş günlerin asıl aristokratlarına doğal ve gerçekçi gelen şeyi yeniden yaratan kişidir. (Nietzsche şunu vurgular: “Soylu’ olanlar kendilerini düpedüz ‘mutlu’ *hissediyordu*; mutluluklarını yapay bir şekilde üretmek... [ya da] mutlu oldukları konusunda kendilerini telkin etmek ve kandırmak zorunda değildiler... Dört başı mamur, kuvvetle dolup taşan ve bu nedenle *kaçınılmaz olarak* canlı insanlar olsalar da, mutluluğu eylemden ayrı dü-

8) Friedrich Nietzsche, *The Genealogy of Morals*, çev.: Horace B. Samuel, Dover, 2003, s.11. [*Ahlakın Soykütüğü*, çev.: Zeynep Alangoğa, Kabalcı Yayınevi, 2011].

şünemeyecek kadar akıllıydılar –onların zihinlerinde eylem mutluluk addediliyordu kaçınılmaz olarak.”⁹⁾

Nietzsche'nin “Üstinsan”ı açısından, güç ve bütün kural-ları ve yükümlülükleri önemsememe kararı, uzlaşmaya karşı canını dişine takarak savunulması gereken yüce bir değerdir. Gelgelelim, çok geçmeden Nietzsche'nin de ortaya çıkaracağı gibi, Üstinsan tarzında kendi kendisinin efendisi olmaya gi-den yolda, çetin bir engel de, zamanın boyun eğmez mantığıydı –Hanna Buczynska-Garewicz'in içgörülü yorumuna göre,¹⁰⁾ özellikle de can sıkıcı bununla birlikte ehlileştirilemez “anın dayanma gücü” idi. Kendi kendisinin efendisi olmak, öz-yaratım projesine ters düşen dış güçlerin etkisini geçersiz kıl-ma ya da en azından nötrleştirme yeteneği gerektirir. Bununla birlikte bu tür güçlerin arasında en çetin ve karşı konulmaz olanlar, müstakbel Üstinsan'ın tamamen kendi kendisinin efendisi olmaya yönelik *kendi* dürtüsünün izleri, tortuları ya da artıklarıdır; kendisinin üstlendiği ve onun uğruna başardı-ğı eylemlerin sonuçlarıdır. Mevcut an (nitekim tamamen kendi kendisinin efendisi olma yolundaki her adım şöyle ya da böyle “mevcut andır”) halihazırda bütün bu olup biten-den muntazam bir şekilde koparılamaz. “Yeni bir başlangıç” layığıyla yerine getirilemeyecek bir fantezidir. Zira aktör mev-cut ana varırken bütün önceki anların silinmez izlerini taşır; “Üstinsan” olmak için, geçmiş anların izlerinin kendi geçmiş eylemlerinin izleri olması kaçınılmazdır. Tamamen kendine yeterli ve bağımsız “bölüm” bir mittir. Edimlerin, kendilerin-den daha uzun yaşayan sonuçları vardır. Buczynska Garewicz şu yorumda bulunur: “Geleceği tasarlayan istenç, geçmiş ta-rafından özgürlüğünden yoksun bırakılmıştır. Eski hesapları

9) A.g.e, s. 20.

10) Bkz. Hana Buczynska-Garewicz, *Metafizyczne rozważania o czasie* [Metaphysical Reflections on Time], Universitas, 2003. s. 50 ve devamı.

düzenleme istenci geçmişe yönlendirir ve bu [Nietzsche'nin edebi sözcüsü Zerdüşt'ün ifade ettiği gibi] istencin dış gıcırdatması ve bir başına çektiği eziyettir." "Anın dayanma gücü", "yeni başlangıç" denemelerinin ölüm çanıdır diyebiliriz. Yatkın bir kulak açısından bunun sesi, "yeni başlangıca" girilmeden çok daha önce işitilebilir olacaktır. Kendi kendinin efendisi olmanın olduğu gebelik döneminde, pek çok embriyonun yaşamı düşükle sonlanır.

Nietzsche "Üstinsan"ın (kendi geçmiş eylemleri ve sorumlulukları da dahil) geçmişe alayla yaklaşmasını ve kendini bunlardan kurtulmuş hissetmesini ister. Ancak bir kez daha tekrarlamam gerekirse: Yaratıcılığın hareketini yavaşlatan ya da durduran ve geleceğin tasarımcılarının ellerini bağlayan geçmiş, yitip gitmiş anların tortusundan başka bir şey değildir. Şimdiki zayıflıklar, bunların geçmişteki güç gösterilerinin doğrudan ya da dolaylı sonuçlarıdır. Daha da korkuncu, hırslı "Üstinsanlar" (yani, Nietzsche'nin çarpışma çağrısını ciddiye alan ve onu izlemeye karar veren insanlar) daha becerikli ve azimli hale geldikçe, gücün ve onun görüntülerinin içerisinde yuvalanan mutluluğu yenileyip genişletecek mevcut anların her birine ve her türüsüne de bir o kadar ustalıkla hükmeder, manipüle edip sömürürler. "Başarıları"nın etkileri ne kadar derin ve hatta silinmez olursa, gelecekte manevra alanları da bir o kadar dar olacaktır.

Nietzsche'nin "Üstinsan"ının akıbeti de, sıradan insanlar olan çoğumuzun akıbeti gibi olmaya mahkûm gibi görünmektedir. Örneğin, Douglas Kennedy'nin "kendi hayatını yaşamak isteyen adam"ın öyküsündeki kahraman gibi.¹¹ Bu adam, her daim daha fazla özgürlük düşlerken, aile yaşamının gitgide artan kapan ve tuzaklarıyla aralıksız bir şekilde kalınlaşan, kendisini çevreleyen yükümlülük duvarları arasına hapsolma-

11) Bkz. Douglas Kennedy, *The Pursuit of Happiness*, Arrow, 2002.

yı sürdürüyordu. Yüklerden kurtulmuş olarak yolculuk etme kararı vermişken, kendisini olduğu yere bağlı tutan yükleri çoğaltıyor ve böylece de en küçük hareketi külfet haline getiriyordu. Bu tür çözülmöz çelişkilere bulaştığından (daha doğrusu kendi kendini bulaştırdığından), Kennedy'nin kahramanı yanı başındaki kişiden daha fazla baskıya maruz kalıyor değildi. Hiç kimsenin kurbanı, yahut hiç kimsenin kininin ya da kötülüğünün hedefi de değildi. Özgürce kendini ispatlamaya dair düşlerini engelleyen, kendisinden ve kendini ispatlamaya yönelik çabalarından başka bir şey değildi. Altında ezildiği ve sızlandığı yük, Kennedy'nin öne sürdüğü gibi, sabah yataktan çıkmak için iyi bir neden sunan bütün bu takdire şayan ve gıpta edilen "yaşamın ürünleri" olan çabaların -kariyerinin, evinin, çocuklarının, büyük banka kredisinin- gıpta edilen ve aslında değer verilen meyvelerinden oluşuyordu.

Dolayısıyla Nietzsche'nin maksadı bu olsun ya da olmasın, (ki muhtemelen onun maksadına karşıt olarak...) onun mesajını bir uyarı olarak yorumlayabiliriz: Kendini ispatlama bir insanlık kaderi olmasına rağmen ve bu kaderi hayata geçirmek için hakikaten kendi kendinin efendisi olmaya yönelik bir üstinsan gücüne ihtiyaç duyulacak olmasına rağmen, ayrıca bu kaderi tamamına erdirmek ve böylece kendi insanı potansiyelinin hakkını vermek için gerçekten bir üstinsan gücünün araştırılması, toplanması ve harekete geçirilmesine ihtiyaç duyulacak olmasına rağmen, "Üstinsan projesi", belki de kaçınılmaz biçimde, en başından kendi yenilgisinin nüvelerini taşır.

Farkında olalım veya olmayalım, hoşumuza gitsin veya gitmesin, yaşamlarımız sanat yapıtıdır. Yaşamlarımızı yaşama sanatının gerektirdiği gibi sürdürmek için, tıpkı herhangi bir sanatın ustası gibi, kendimize (en azından ortaya kondukları anda) açıkça karşı koyması güç olan sorunlar belirlememiz ge-

reker. Her ne yapıyor veya yapabiliyorsak, onunla aşık atmak için, (en azından seçim anında) erişimimizin epeyce ötesinde olan hedefler ve (en azından çoktan edinilmiş) becerilerimizi can sıkıcı bir şekilde epeyce aşmış gibi görünen mükemmellik standartları seçmeliyiz. *İmkânsız olanı denememiz* gerekir. Kesinlik bir yana, hiçbir güvenilir, yararlı öngöründen destek almadan, uzun ve zahmetli bir çabayla, bu standartları bazen yakalayabileceğimizi, bu hedeflere varabileceğimizi ve böylece sorunlarla başa çıkabileceğimizi olsa olsa umabiliriz.

Belirsizlik insan yaşamının doğal habitatıdır –belirsizlikten kaçma umuduysa insan yaşamındaki arayışların motorudur. Belirsizlikten kaçmak, yalnızca zımnen varsayılsa bile, her türlü karma mutluluk hayalinin en önemli bileşenidir. “Gerçek, muntazam ve eksiksiz” mutluluğun, her zaman belli bir uzaklıktaymış gibi görünmesinin nedeni de işte budur: Malum ufuk gibi, ne zaman yakınlaşmaya çalışsanız uzaklaşır.

1

Mutluluğun İstirapları

Binlerce azametli kişinin ve onlara katılmanın hayalini kurarak koşuşturan bir o kadarının vazgeçilmez günlük gazetesi olan *Financial Times*, ayda bir kuşe kâğıda basılmış *How to Spend It* (*Nasıl Harcamalı*) isimli bir ek yayınlar. Başlıkta ima edilen şey paradır. Daha doğrusu, daha fazla nakit vaat eden bütün yatırımları hesaba kattıktan sonra, ev ve bahçeyle ilgili faturaları, terzi faturalarını, eski eşlerin nafakalarını ve eğlence salonlarının ücretlerini ödedikten sonra geriye kalan nakit paradır. Başka bir deyişle, azametli kişilerin boyun eğdikleri zorunluluk çeşitlerinin ötesindeki (bazen geniş ve hep daha da geniş olması istenen) özgür seçim sınırınıdır. Harcanacak para, sinir bozucu ölçüde rizikolü tercihlerle dolu günlerin ve atılacak yanlış adımlar ve oynanacak yanlış bahislerden duyulan korkunun musallat olduğu uykusuz gecelerin karşılığında umulan mükâfattır; bu para, acıları katlanılır kılan keyiftir. Kısacası, “para” *mutluluk* anlamına gelir. Daha doğrusu *mutluluk anlamına gelen* mutluluk umududur. En azından böyle telakki edilir ve yürekten umulur...

Ann Rippin *elde edilen mutluluğun maddi kaynağı/belirtisi/kanıtı* olarak “yıldızı parlayan modern genç bir insana” neyin vaat edildiğini bulmak için *Nasıl Harcamalı*’nın sayılarını sırasıyla gözden geçirmişti.¹ Beklendiği gibi, mutluluğa gittiği varsayılan bütün yollar mağazalar, restoranlar, masaj salonları ve paranın harcanabileceği diğer yerlere çıkıyordu. Elbette bu da büyük miktarda bir para demekti: bir şişe konyak için 30.000 pound ya da diğer şişelerin eşliğinde bunu depolayarak, hayran olmaları için davet edilen arkadaş topluluklarını büyülemek (ya da kışkırtmak, aşağılamak, mahcup etmek, yıkmak) için şarap mahzenine 75.000 pound vermek vb. Ancak, bazı mağaza ve restoranların, neredeyse bütün insan soyunu dışarıda bırakacağı kesin olan fiyatlarının da ötesinde, onları kapılarına bile yanaşmaktan alıkoyacak, sunabilecekleri fazladan bir şeyleri vardır: elde etmesi son derece güç olan ve –sıradan insanların ulaşmayı hayal bile edemeyecekleri yüksek seviyelere ulaşmış– “seçilmiş olma”nın kutsal hissiyle bunu elde eden çok küçük bir azınlığa bahşedilen gizli bir adres. Belki de bir zamanlar ilahi lütfu duyuran meleği dinleyen mistiklerce deneyimlenen türde bir hissiyattır bu; ancak, ciddi, ayakları yere basan, gerçekçi “şimdi-mutluluk-zamanı!” diyen çağımızda, mağazaların yanından geçmeyen kısa yollar bulmak imkânsız olmasa da çok zordur.

Nasıl Harcamalı’ya düzenli katkılarda bulunanlardan birinin ifade ettiği gibi, bazı fahiş fiyatlı parfümleri “bu kadar çekici” kılan şey, onların “sadık müşterileri için özel paketler içinde tutulmalarıdır”. Olağanüstü güzel bir kokunun yanı sıra, görkemli olanı üreten şirkete ait olmaya dair görkemli bir koku simgesi sağlarlar. Ann Rippin’in ileri sürdüğü gibi,

1) Ann Rippin, “The economy of magnificence: organization, excess and legitimacy”, *Culture and Organization*, 2 (2007). s. 115– 29.

özel bir kategoriye –neredeyse başka herkese kapıları kapalı bir şirkete– ait olan bu ve benzer türde saadetler, (cakalı şeyler yapmak ve başkalarının erişemediği yerleri ziyaret etmekle dışavurulan) yüce bir zevk, dirayet ve erbaplık simgesiyle birleşir. Bu birleşimin özü, ayrıcalıklılığın, seçilmiş azınlığın arasında olduğunun bilinmesidir. Damak, göz, kulak, burun ve parmakların zevkleri, şayet varsa, bu zevklerin ancak çok azının, başka kimselerin damak ve diğer duyu organlarının zevkine hitap edebildiğinin bilinmesiyle çoğalır –üstelik çoğu insan bu zevkleri tatmak için varını yoğunu verecek olsa bile... Azametli insanları mutlu kılan bu ayrıcalık duygusu mudur? Mutluluk yolunda ilerlemenin ölçüsü, bu yoldaki arkadaş zümresinin gitgide azalması mıdır? Yoksa, ister açık bir şekilde ifade edilsin, isterse üzeri kapatılsın ve hiç telaffuz edilmesin, *Nasıl Harcamalı* okurlarının mutluluk arayışını yönlendiren en azından bu inanç mıdır?

Mesele ne olursa olsun, Rippin'e göre, mutluluğa bu yoldan ulaşmak olsa olsa kısmen başarılı olabilir: Bunun getirdiği anlık keyifler dağılır ve hızlıca uzun vadeli endişeye dönüşür. Rippin'in vurguladığı üzere, *Nasıl Harcamalı*'nın editörlerinin tasarladığı “fantezi dünyası”, “kırılgnalık ve geçicilik” ile belirlenir. “İhtişam ve ifrat yoluyla meşruluk mücadelesi, istikrarsızlık ve kırılgnalık demektir.” Bu “fantezi dünyası”nın sakinleri, “yeterince güvende olmak için asla yeterince şeye sahip olamayacaklarının” farkındadırlar. “Tüketim, güvence ve doymuşluk yerine endişe artışına neden olur. Kâfi olan asla kâfi gelmez.” *Nasıl Harcamalı*'nın yazarlarından birinin uyardığı gibi, “herkesin” lüks bir arabaya kesesinin elverdiği bir dünyada, gerçekten gözü yüksekte olanların “daha iyisine erişmekten başka hiçbir seçenekleri yoktur”.

Şayet daha yakından baktığımızda çarpıcı olan şey işte budur. Fakat herkes böyle bakmaz, hatta çok az kişi bunu önemser, çok daha azı da önemseseye bile bunu beceremez –zira iyi manzaralı yerlerin bedeli olanaklarının çok ötesindedir ve bu manzara daha yakına gelmeye karşı koyar. Ancak, çoğumuzun *Hello* ve diğer paparazzi dergilerinin teveccühüyle görebildiği türde “mutluluk arayışları”na ara sıra göz atmak, bunu denemeye karşı bizi uyarmak yerine örnek almaya davet eder. Ne de olsa, sizi birinci sınıf insanlardan biri yapacak olan budur... Endişeden doğacak ıstırap ihtimali, ne kadar rahatsız edici olursa olsun, zirveye ulaşmak için ödenmesi gereken küçük bir bedeldir. Mesaj anlaşılır olduğu kadar mantıklı da görünmektedir: Mutluluğa giden yol, mağazalardan geçer ve mağazalar ne kadar seçkin olursa, ulaşılan mutluluk da o kadar büyüktür. Mutluluğa ulaşmak başka insanların edinme şansı veya olasılığının bulunmadığı şeyleri elde etmek demektir. Mutluluk *bir adım ileride olmayı* gerektirir...

Ara sokaklara gizlenmiş butikler ya da seçici (ve tedbirli!) bir şekilde açığa çıkmış adresler olmasaydı, anacadde mağazaları gelişmezdi. Ara sokak butikleri anacadde mağazalarından farklı ürünler satar, ancak aynı mesajı verir, çarpıcı biçimde benzer düşleri hayata geçirmeyi vaat ederler. Butiklerin seçilmiş azınlık için yaptığı şey, şüphesiz anacaddedeki kitlesel kopyaların vaatlerine otorite ve güvenilirlik katacaktır. Her iki örnekteki vaatler de çarpıcı biçimde benzerdir: Vaat sizi “... *daha iyi*” yapar ve böylece sizin yaptığınızı yapmayı düşleyip de başarısız olan diğerlerini ezebilmenizi, aşağılamanızı ve hor görmenizi sağlar. Kısacası, bir adım ileride olma şeklindeki evrensel kurala ilişkin vaat *sizin için* işlemektedir...

Birçok *Financial Times* okurunun başvurduğu bilinen bir başka gazetede, düzenli olarak bilgisayar oyunu piyasa-

sındaki yenilikler incelenmektedir. Sayısız bilgisayar oyunu, popülerliğini sunduğu eğlenceye borçludur: Gerçek dünyada zorunlu ve önüne geçilemez olduğu kadar riskli ve tehlikeli de olan, bir adım ileride olma pratiğinin güvenli ve özgürce seçilmiş provalarıdır bunlar. Bu oyunlar, yaralanma korkunuz veya başkalarını yaralamaya karşı vicdani itirazınızdan ötürü engellenmemiş olsanız, sizin sürüklendiğiniz, hatta yapmış olmayı dileyebileceğiniz şeyleri yapmanızı sağlar. “Son katliam”, “ayakta kalan son insan” ve “imha derbisi” olarak önerilen bu oyunlardan biri, coşkulu bir sese sahip ve pek de ironik olmayan bir eleştirmen tarafından şöyle tanımlanıyor:

En eğlendirici olanlar [...] pek çok arena etkinliklerinden birinde, arabanın ön camından sürücüyü bir bez bebek gibi savurup havaya fırlatmak için zamanlama ve hassasiyetle çarpışmanızı gerektiren olaylardır. Bahtsız başkahramanınızı devasa bowling pistlerinden aşağı fırlatmaktan, çok geniş su yüzeyleri boyunca bir çakıl taşı gibi kaydırmaya kadar her şey aynı ölçüde tuhaf, şiddet yüklü ve komiktir.

Bir adım ileride olmayı bu kadar eğlenceli kılan ve “oynamayı böylesine komik” yapan şey, kahramanınızın “bahtsızlığı”na (size aynen karşılık verme acizliğine) karşı sizin hünerinizdir (darbe savurmaktaki zamanlamanız ve hassasiyetinizdir). Özsaygı, üstün becerilerinizin sergilenmesinden kaynaklanan egonun şişirilmesi, kahramanın hor görülmesi pahasına elde edilmiştir. Siz sürücünün koltuğunda güvenle otururken, ön camda savrulan bez bebek benzeri kahraman olmasa, sizin hüneriniz gene aynı olsa da ancak kısmen tatmin edici ve bir o kadar da kısmen eğlendirici olabilir.

Max Scheler uzun zaman önce, ta 1912’de, sıradan insanın, değerleri kıyaslamadan önce onları deneyimlemek yerine, bir

değeri ancak başka bir kişinin mülkleri, şartları, vaziyeti ya da nitelikleriyle “kıyaslama yoluyla ve bu süreçte” değerlendirdiği belirtiyordu². Sorun şu ki bu tür bir kıyaslamamanın yan etkisi çoğunlukla bazı takdir edilen değerlere sahip olunmadığının keşfidir. Bu keşif ve dahası söz konusu değerlerin elde edilmesi ve tasarruf hakkının *kişinin kapasitesinin ötesinde* olduğunun farkındalığı, son derece güçlü duygular uyandırır ve birbirine zıt ama eşit ölçüde güçlü tepkileri harekete geçirir: Dayanılmaz bir arzu (tatmin edilmesi imkânsız olabileceği şüphesinden dolayı daha da fazla eziyetli hale gelir); ve hınç –söz konusu değeri, sahipleriyle birlikte küçülterek, alaya alarak ve değersizleştirerek, kendini değersizleştirme ve hor görmeyi önlemek için çaresiz bir istegin neden olduğu kin. Aşağılama deneyimi karşılıklı iki çelişkili istekten meydana geldiği için, bu deneyimin son derece belirsiz bir tavır (prototip bir “bilişsel uyumsuzluk”, irrasyonel davranış kaynağı ve aklın savlarına karşı geçilemez bir kale) meydana getirdiğini belirtebiliriz. Aynı zamanda bu durum, bundan muzdarip olanlar açısından daimi bir endişe ve ruhsal rahatsızlık kaynağıdır.

Ancak, Max Scheler’in öngördüğü gibi, muzdarip olanlar çağdaşlarımızın çok büyük bir bölümünü oluşturur; hastalık bulaşıcıdır ve akışkan modern tüketim toplumunun müdavimi çok az insan, bu bulaşma tehlikesine karşı tamamen bağımsız olmakla övünebilir. Scheler, politik ve diğer hakların görece eşitliği ile biçimsel olarak kabul edilen toplumsal eşitliğin, gerçek iktidar, mülkiyet ve eğitime ilişkin muazzam farklarla beraber el ele gittiği bir toplumda savunmasızlığımızın kaçınılmaz olduğunu söyler. Gerçekte herkesi eşitlemekten aciz

2) Max Scheler, “Das Ressentiment im Aufbau der Moralen”, *Gesammelte Werke*, c.3, Bern, 1955 içinde; burada Lehçe baskısından alıntı yapılmıştır: *Resentyment i Moralnosc*, 1997, s.49.

olan bu toplum, herkesin, kendisini başka herkesle eşit olduğunu düşünme “hakkına sahip olduğu” bir toplumdur.³

Bu tür bir toplumda, savunmasızlık da (en azından potansiyel olarak) evrenseldir. Bu toplumun evrenselliği, çok yakından bağlantılı olduğu, bir adım ileride olmanın cezbedici evrenselliğiyle beraber, *bütün* üyeleri için bir mutluluk standardı (bu “bütün”ün çoğu da bu standarda ulaşmaktan aciz ya da alıkonmuştur) belirleyen bir toplumun çözülemez iç çelişkisini yansıtır.

Kendini eğiterek Stoik felsefe okulunun kurucusu olan eski Romalı köle Epiktetos, –kolayca anlayacakları bir dilde söylendiği ve dünya görüşleriyle eşsiz derecede uyuşan metaforlar kullanıldığı için– tüketim toplumunun tüketicilerine de hitap edebilecek bir nasihatinde şunları öne sürmüştür:

Yaşamınızın zarif bir şekilde davranabileceğiniz bir şölen gibi olduğunu düşünün. Yemekler size ikram edildiğinde, elinizi uzatın ve makul bir parça alın. Eğer yemek yanınızdan geçip giderse, tabağınızda olanla yetinin. Veya yemek henüz size ikram edilmediyse, sabırla sıranızı bekleyin.

Aynı kibar ölçülülük ve minnettarlık tutumunu çocuklarınız, eşleriniz, meslek yaşamınız ve mali işleriniz için de takının. Arzunun, hasedin ve açgözlülüğün hiç gereği yok. Vakti geldiğinde hak ettiğiniz payı alacaksınız.⁴

Bununla birlikte, sorun şu ki, tüketim toplumumuz, Epiktetos’un güven verici *vaadinin* gerçekliğine duyulan inancın, deneyime ters düştüğünü göstermek için akla gelen her şeyi yapar ve bu nedenle de Epiktetos’un suskunluk, aşırıya kaçmama ve ihtiyata dair *nasihatini* kabullenmek güçleşir.

3) A.g.e, s. 41.

4) Epictetus, *The Art of Living*, çev.: Sharon Lebell, Harper One, 2007, s. 22.

Ayrıca tüketim toplumumuz Epiktetos'un nasihatinin *hayata geçirilmesini*, yıldırıcı bir görev ve zahmetli bir mücadele kılmak için de akla gelen her şeyi yapar. Ancak, bunu imkânsız kılmaz. Toplum, insanlar açısından birtakım tercihleri daha az seçilebilir kılabilir (kılar da). Ancak hiçbir toplum, insanların seçim hakkını tümünden elinden alamaz.

İtiraz beklemeksizin güvenle, mutluluk hakkında söylenebilecek bir şeyler var mıdır? Elbette vardır: Mutluluk, arzulanacak ve değer verilecek iyi bir şeydir. Ya da mutlu olmak, mutsuz olmaktan daha iyidir. Ancak bu iki itnap, mutluluk hakkında sağlam bir temele dayalı olarak özgüvenle söylenebilecek *tek şeydir*. “Mutluluk” kelimesini içeren bütün diğer cümlelerin münakaşa çıkaracağı kesindir. Dışarıdan bir gözlemci açısından, birinin mutluluğunu bir başka kişinin korkusundan ayırt etmek pekâlâ güç olabilir.

Gelgelelim, şiddetli itiraz riski olmadan söylenebilecek “tek şeyin” bunlar olduğunu söylemek, çok da fazla anlam taşımaz. Hiç şüphe yok ki, kelimenin anlamını zaten imlediği şeyi tekrar ederek “açan”, ancak bu süreçte birkaç kelime daha kullanan, kelimenin sözlük tanımından çok da farklı bir şey değildir bu. Söz konusu kelime belirli şeyler ya da durumlar için değil de başkaları için *kullanıldığında*, tartışmalı yorumlar ve bakış açıları bolca ortaya çıkmaya başlar. Nitekim sözlük tanımları, ortaya çıkan ihtilafları engellemeyecek, hızını kesmeyecek ve hatta yatıştırmayacaktır. Bazı insanların kelimeyi bu durum yerine şu durum için kullanma kararını şaşkınlıkla karşılayacak yahut açıkça suçlayacak ya da alay konusu yapacak olan yalnızca *başkaları* değildir. Karar alıcıların *kendilerinin* de tercihlerinin uygunluğu veya hikmetiyle ilgili olarak kararsız kalması kuvvetle muhtemeldir. Geriye bakıp şaşkın

bir şekilde “Bütün yaygara bunun için miydi? Eğer umut ettiğim mutluluk buysa, ona varmak için görünüşte gereken bütün bu çaba ve çileye değer miydi?!” diye sorabilirler.

Immanuel Kant, her türlü karşı-sava karşı bağışık olan ve bu yüzden tüm insanların kabul edeceği ve neticede kabul ettiği bir tanıma vararak “meseleyi halletmek” üzere bir tanım yapmak umuduyla, bulanık ve tartışmalı kavramları açmak ve berraklaştırmak için yaşamı boyunca mücadele etmesine (ve bunu büyük ölçüde başarmasına) rağmen, “mutluluk” kavramı söz konusu olduğunda umudunu kesmek zorunda hissetmişti. Kant şöyle der: “Mutluluk kavramı o kadar belirsizdir ki, herkes mutluluğu elde etmek istese bile, gerçekte istediği ve arzuladığı şeyin ne olduğunu kesin ve tutarlı bir şekilde asla söyleyemez.”⁵ Bu yoruma şunu ekleyebiliriz: Mesele mutluluk olduğunda insan hem kesin hem de tutarlı olamaz. Kişi ne kadar kesin olursa, tutarlı kalma şansı da o kadar azalır. Bu pek de şaşırtıcı değildir, zira mutluluğun alması gereken biçim hakkında net olmak, tercih edilen model üzerinde dikkati ve enerjiyi yoğunlaştırmak ve geriye kalan her şeyi dışarıda ya da gölgede bırakmak anlamına gelir. Öte taraftan, bütün diğerleri pahasına peşinden gidilen her model, ölü doğan, başarısızlıkla sonuçlanan ya da ihmal edilen olasılıkların mezarlığı büyüdükçe, daha da şüpheli görünmeye mecburdur. Tatmin, tutarsızlığın –geriye gitmenin ya da yan yollara sapmanın– cezbediciliğiyle, bir paket teklif içinde gelecektir muhtemelen.

Platon’a inanacak olursak, Sokrates’in zaten yaşamın zalim bir gerçeği olduğunu belirttiği mutluluk arzusu, insan varolu-

5) Immanuel Kant. *Grounding for the Metaphysics of Morals*, çev.: James W. Ellington. Hackett. 1981. s.27 [Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi, çev.: İoanna Kuçuradi, Türkiye Felsefe Kurumu, 2009].

şunun ebedi bir yoldaşı gibi görünmektedir. Ancak, eksiksiz, sorgulanamaz, *je ne regrette rien* [hiçbir şeyden pişman değilim] tarzı kıvancın ve tatminin imkânsızlığı da aynı derecede ebedi gibi görünmektedir. Keza bunun neden olduğu bütün hüsrana rağmen, insanların, aslında mutluluğu aramak, elde etmek ve muhafaza etmek için elinden geleni yaparak, mutluluğu arzulamayı bırakmalarının imkânsız oluşu da öyle.

Aristoteles *Retorik* çalışmasında, insanın müşkül durumunun karmaşıklığından kaynaklanan meseleleri daha basit bileşenlere ayrıştırarak çözme konusundaki alışılmış stratejisini izleyerek, bir kere kazanıldığında veya elde edildiğinde, mutlu bir yaşamın parçası olacak kişisel özellikleri ve başarıları listelemiştir.⁶ Aristoteles mutluluğun birçok şekilde tanımlanabileceğini kabul ediyordu: “erdemle birleşmiş zenginlik” olarak; “yaşamın bağımsızlığı” olarak; “güvenli bir şekilde maksimum haz alma” olarak; “kişinin mülkiyet ve bedenini koruma gücü ve bunlardan faydalanmayla birlikte, mülkiyetin ve beden durumunun esenliği” olarak. Fakat daha sonra, mutlu yaşam reçetesi olarak hangisi seçilmiş olursa olsun, mutluluk için gerekli olan “iç” ve “dış” şeylerin bir listesini sunmuştu. Ona göre, listenin, ampirik temelleri vardı, zira muhtemelen Atina'nın bütün yurttaşlarının dile getireceği arzularan oluşuyordu: iyi bir soydan gelmek, çok sayıda yakın dost, zenginlik, iyi çocuklar, çok sayıda çocuk, sağlık, güzellik, güç, geniş endam, atletik güçler, şan, şeref, şans, erdem vs. Bu listede değerler hiyerarşisi yoktu. Mutluluk örselenmeden hiçbirinin diğeri için gözden çıkarılamayacağı ve herhangi birinin varlığı ya da bolluğunun, diğerrinin eksikliği ya da yokluğunu telafi edemeyeceği varsayıldığından, mutluluğun bütün bileşenle-

6) Bkz. Aristotle, *The Basic Works of Aristotle*, haz. Richard McKeon. Random House. 1941.

rine aynı önem veriliyordu. Bu varsayım Aristoteles'in yaşam felsefesinin geri kalan kısmıyla çok uyumluydu; bu felsefe her türlü radikal, tek taraflı tercihler konusunda kuşku duyuyor ve bunun yerine çeşitliliği ve bağdaşmazlığıyla meşhur gerçeklikler ortasında izlenmesi gereken tek doğru ve etkili strateji olarak ılımlılık, dengeli yargı ve "orta yol" tercihini tavsiye ediyordu.

Çağdaş okurların Aristoteles'in listesinden ötürü akli karışmış, hatta keyfi kaçmış olabilir. Çağdaş insanlara mutluluk hakkındaki fikirleri sorulsa, listenin bazı maddeleri pek de umursamayacakları özellikler arasında kalır. Diğer bazı maddeler de, en azından, karışık duygularla ele alınacaktır. Gelgelelim görece önemsiz bir rahatsız edici noktadır bu: Çağdaş mutluluk arayışındakileri en çok şaşırtması muhtemel olan şey, mutluluğun bir kere ulaşıldığında değişmeyen bir *durum*, belki de *sağlam* ve *kesintisiz* bir durum olduğu (olabileceği, olması gerektiği) yönündeki zımni varsayımdır. Listedeki bütün maddeler bir kere elde edildiğinde ve bir araya getirildiğinde ve daimi olarak "elde edilmiş" oldukları temin edildiğinde, (Aristoteles'in de imlediği gibi) sahiplerine istisnasız her gün her saat sonsuza dek mutluluk sağlamaları beklenir. Bu, çağdaşlarımızın kesinlikle tuhaf ve gerçekleşmesi imkânsız diye değerlendirecekleri bir şeydir. Üstelik, gerçekleşmesi pek de mümkün olmayan böylesi daimi bir istikrarın, yaşamdaki mutluluk üzerinde gayet sevimsiz etkilere sahip olacağından kuşkulananacaklardır.

Elbette çoğu çağdaş okur bunu şöyle yorumlayacaktır: Mutluluk açısından, daha fazla paraya sahip olma, paranın az olmasından iyidir; insanın birçok iyi dosta sahip olması, az sayıda dostu olması veya hiç olmamasından iyidir; veya sağlıklı olmak hasta olmaktan iyidir. Ancak, şayet varsa, yalnızca

çok küçük bir okur kitlesi, kendilerini tek bir gün mutlu kılan şeylerin kendilerini büyülemeye ve daima sevinç aşılarmaya devam edeceğini umacaktır. Çok az insan mutluluk halinin tek seferde elde edilebileceğine ve elde edildiğinde de bu halin daha fazla çaba gerektirmeden yaşamın geri kalanı boyunca sürebileceğine inanacaktır. Başka bir deyişle, “bundan böyle hiçbir şey değişmeyecek ve her şey olduğu gibi kalacak” anlayışına rağmen, daha fazla ve daha büyük mutluluk arayışı sona ererse, mutluluk mahvolmayacaktır.

Çağdaşlarımızın çoğuna göre, “hep aynı” beklentisi, başlı başına bir değer değildir; yalnızca fesih yetkisi veren bir şartla tamamlandığında değer olur. “Hep aynı” anlayışı aşırı sevinç ve coşku anında çekici olabilir; ancak, başka alanlarda olduğu gibi, çoğu insan arzunun sonsuza dek sürmesini beklemeyecek ve arzu nesnesinin süresiz olarak “aynı” kalmasını istemeyecektir. Christopher Marlowe’un Faust’unun zor yoldan öğrendiği gibi, süresiz olarak “aynı” kalacak bir saadet anı dilemenin, süresiz mutluluktansa sonsuz bir cehennem mahkûmiyeti sağlayacağı garantidir...

Çoğu çağdaşımız için mutluluk daha ziyade, her ne kadar sabır ve çelik gibi sınırlar gerektirse de, “insanın kendi yolunda gitmesi” (henüz tatmin edilmemiş arzularla dürtülen ve hedeften hâlâ belli bir mesafede bulunan insanın düşürmeye ve bu düşlerin gerçekleşmesi için çabalamaya ve umut beslemeye devam etmeye zorlanması) bir değer olarak kabul edilir ve şüphesiz ki son derece de kıymetli bir değerdir. Muhtemelen, çağdaşlarımız bu koşulun aksinin, yani dinginlik halinin, mutluluktan ziyade *can sıkıntısı* hali olacağını (söze dökmeseler de en azından içlerinde) kabul edecektir. Nitekim çoğumuz açısından “sıkılmak”, aşırı mutsuzlukla eşanlamlıdır ki bu da en çok korktuğumuz durumun bir

başka adıdır. Mutluluk bir “hal” olarak tanımlanabilirse, bu durum isteklerin henüz tatmin edilmemesinden kaynaklanan heyecan olarak tarif edilebilir ancak...

Modern çağın başlangıcında, mutluluk arayanların uygulamalarında ve düşlerinde “mutluluk hali”nin yerini mutluluk arayışı aldı. Bu çağın başlangıcından itibaren, en büyük mutluluk, sürüncemeli meydan okuma ve uzun mücadelenin en sonunda erişilecek ödüllerden ziyade, talihe meydan okumak ve engellerin üstesinden gelmekten kaynaklanan tatminle ilişkilendirilmiştir ve halen de öyledir. Alexis de Tocqueville’in görüşlerini derinleştiren Darrin McMahan’un⁷, “Batı” felsefesi ve kültüründe mutluluğun uzun öyküsüne ilişkin çok kapsamlı ve direyetli incelemesinde gözlemlediği üzere, de Tocqueville’in ziyaret ettiği Amerika’da, eşitlik arzusunun, evelden kazanılmış eşitlikteki artışla gitgide daha da doyumsuz hale gelmesi gibi, bastırılmamış arzu ve zorlayıcı mutluluk arayışı da, maddi belirtiler çoğaldıkça, mutluluk-arayışındaki daha ziyade massetme eğilimindeydi (hâlâ da öyledir). De Tocqueville’in kendi sözleriyle, “Mutluluk gözden kaybolmaksızın insanlardan uzaklaşan bir özelliktir ve uzaklaştıkça insanları peşinden sürüklemek için el eder. Onu yakalayacaklarını düşündükleri her an, parmaklarının arasından kayıp gider.”⁸

İnsan düşüncesi ve eyleminin asıl motoru olarak mutluluk arayışının ortaya çıkması, bazıları için kötüyeye delalet ederken, bazıları içinse gerçek bir kültürel, toplumsal ve ekonomik devrimin işaretidir. *Kültürel bakımdan*, sonsuz rutinden daimi

7) Darrin McMahan, *The Pursuit of Happiness: A History from the Greeks to the Present*, Allen Lane, 2006, s. 337 ve devamı.

8) Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, çev.: George Lawrence, Harper, 1988, c. 2, s. 538.

yeniliğe, “her zaman olan” ya da “her zaman olmuş olan”ın yeniden üretimi ve muhafazasından, “asla olmayan” ya da “asla olmamış olanın” oluşumu ve/veya temellüküne geçişe; “itmek”ten “çekme”ye, ihtiyaçtan arzuya, nedenden amaca geçişe delalet ya da eşlik eder. *Toplumsal bakımdan*, geleneğin hükmünden, “katı olanın buharlaşması ve kutsal olana saygı göstermemeye” geçişle örtüşür. *Ekonomik bakımdan*, ihtiyaçların tatmininden arzuların üretimine geçişi tetikler. Bir düşünce ve eylem dürtüsü olarak “mutluluk hali” esas itibariyle muhafazakâr ve istikrarlaştırıcı bir öge olmuşken, “mutluluk arayışı” etkili bir istikrarsızlaştırıcı güçtür. Nitekim hem insanlar arasındaki bağlar ve toplumsal ortamları hem de kendini tanımak yolunda harcanan emeğin oluşturduğu ağ için en güçlü antifriz bu arayıştır. Bu, “katı” moderniteden “akışkan” modernite evresine geçişten sorumlu olan nedensel karmaşa bakımından esas *psikolojik* öge olarak düşünülebilir.

De Tocqueville, aynı anda, hak, görev ve yaşamın başlıca amacı mertebesine yükseltile “mutluluk arayışı”nın psikolojik etkileri hakkında şunları söylüyor:

[Amerikalılar] mutluluğun çekiciliğini bilecek kadar onu yakından görür, ancak onun tadını çıkarmak için yeterince yaklaşmaz. Mutluluğun zevklerine tamamen varmadan önce de ölmüş olacaklar... Bolluk ortasında, demokrasilerin sakinlerine çoğunlukla musallat olan tuhaf melankolinin ve sükûnet dolu rahat ortamlarda onları kimi zaman ele geçiren, yaşamaya duyulan nefretin nedeni işte budur.⁹

Antik çağdaki bilgeler “evrensel mutluluk arayışı” çağının başlangıcından çok uzun zaman önce bunu tahmin etmiş ya

9) *A.g.e.*

da sezinlemişlerdi. Bu belirgin paradokstan anlam çıkarmaya ve bunun mutluluk arayışındakiler için kuracağı tuzaktan sakınmanın ya da sıyrılmanın yollarını planlamaya heves etmişlerdi. Lucius Anneus Seneca “Mutlu Yaşam Üzerine” mütalaalarında şuna dikkat çekiyordu:

En yüce iyi, ölümsüz olandır, geçip gitme eğiliminde değildir, pişmanlığı olduğu kadar bıkkınlığı da dışlar. Asil bir zihin asla kararlarında sendelemez, asla kendini hor görmez, yaşamında kusursuz olan bir şeyi asla değiştirmez. Tensel hazlar açısından ise tam aksi geçerlidir: En yüksek sıcaklığa eriştikleri anda soğuverirler. Tensel hazzın hacmi büyük değildir ve dolayısıyla hızlıca dolar, haz bıkkınlığa ve baştaki şevk can sıkıntısı ve miskinliğe dönüşür.¹⁰

Netlik uğruna, Seneca ilk cümledeki akıl yürütmeyi tersine çevirse çok daha iyi olurdu: İyi şeylerin ölümsüz olduğunu varsaymak yerine, en yüce iyi olarak görülmesi gerekenin –zamanın aşındırıcı etkisine karşı kesinlikle ölümsüz ve dirençli olmak sayesinde– ölümsüz olan şeyler olduğunu söyleyebilirdi. Seneca'nın öğüdü ya da uyarısı ne kadar ikna gücü taşımış olursa olsun, bu gücü her şeyden önce, zamanın akışını tuzağa düşürmek, ehliyetsiz kılmak, yavaşlatmak ve neticede önleyip, aşındırıcı gücünden mahrum etmek konusunda her yerde karşımıza çıkan, azim dolu insan düşünder; ölümlü insanların varoluşun uzun sürmesine, bitimsizliğine, hatta ebediliğine duydukları doyumlanmamış ve doyurulamaz

10) Zysk i S-ka'nın 1996'da yayımladığı Lehçe baskısından çevrilmiştir. Alternatif bir çeviri için bkz. John Davie, *Seneca: Dialogues and Essays*, Oxford University Press, 2007, s. 91: “En yüce iyilik ölüm tarafından el sürülmemiş olandır. Ölüm nedir bilmez, ne aşırılığa ne de pişmanlığa müsamaha gösterir; zira iffetli akıl asla yolundan dönmez ya da kendinden tiksilmeye yenik düşmez. Mükemmel olan bir şeyi herhangi bir şeyle asla değiştirmez. Ancak keyif neşe verdiği anda sonlanır; yalnızca küçük bir yer tutar ve bu yüzden hızla iş görür ve ilk saldırıdan sonra bitkin düşerek enerjisini kaybeder.”

arzudan alıyordu. “Bilgi ağacı”nın meyvesini daha önce tatmış oldukları için, ölümlü insanlar, ne kadar umutsuzca ve ısrarla çabalasalar da, faniliklerini unutamaz ve unutmayacaklardır. Bu yüzden insanların, kendilerinden acımasızca ve tümenden esirgenmiş olan büyülü ve büyüleyici diğer meyveyi, yani “yaşam ağacı”nın meyvesini, şehvetle arzulamayı bırakması pek mümkün değildir.

Ne “baki olduğu için değerli” ile “geçici olduğu için faydasız” olan arasındaki ayrım, ne de ikisini ayıran kapatılmaz boşluk, insan mutluluğu üzerine düşüncelerden şimdiye kadar bir an olsun çıkmıştır. Dünyanın kendisinin fütursuz ebediliğine kıyasla, bireyin bu dünyadaki bedensel varlığının küçük düşürücü ve aşağılayıcı anlamsızlığı, hiçliği iki bin yılı aşkın bir süreden beri filozofların (ve felsefi bir ruh haline girip öyle kaldıkları kısa süreler boyunca filozof-olmayanların) yakasını bırakmamıştır. Ortaçağda bu husus, ölümlülerin en yüce amacı ve ulu meselesi mertebesine yükseltilmiş ve ahiret hayatının sonsuz saadetine zorunlu ve dolayısıyla makbul bir giriş olarak fani dünyevi varoluşun acısını ve ıstırabını açıklamamanın (ve umutla ilzam etmenin) yanı sıra, tinsel değerleri bedensel hazların üzerine çıkarmak için de kullanılmıştı. Modern çağın gelmesiyle birlikte, yeni bir kılıkta, “toplumsal bütünün” –ulusun, devletin, ülkünün...– çıkarlarıyla yan yana bulunduğu, gayet kısa ömürlü, fani ve başıboş olduğu görülen bireysel çıkar ve kaygıların beyhudeliği kılığında ortaya çıktı.

Bireysel faniliğe karşı dünyevileştirilmiş yeni ve güçlü bir cevap, modern sosyolojinin kurucularından biri olan Émile Durkheim tarafından ortaya atılıp derinlemesine tartışıldı. Durkheim “toplum”u Tanrı’dan ve onun yaratımı ya da cisimleşmesi olarak düşünülen Doğa’dan boşalan yere yerleşti-

rip orada kurmaya çabaladı. Böylece yeni gelişmeye başlayan ulus-devlet için, ahlaki buyruklar dile getirme, ileri sürme ve dayatma ve uyruklarının en yüksek sadakatini buyurma hakkı talep etmeyi amaçladı. Bu hak önceden Tanrı ve O'nun kutsanmış dünyevi vekillerinin elindeydi. Durkheim çalışmasının maksadının tamamen farkındaydı: "En temel ahlaki fikirlerin uzun zamandır aracı hizmeti gören bu dini saiklerin yerini alacak rasyonel saikler bulmalıyız."¹¹ Durkheim'in insanların aramasını tavsiye ettiği gerçek mutluluk Tanrı sevgisi ve O'nun Kilisesine itaatten, ulus sevgisi ve ulus-devlete itaate yöneltilmişti. Gelgelelim her iki örnekte, ebediliğin fanilik üzerinde üstünlüğüne dair aynı sav kullanılmıştı.

Eğer çabalarımız kalıcı hiçbir şeyle sonuçlanmazsa, içleri boş demektir ve beyhude bir şey için neden uğraşalım ki? ... Son derece boş ve kısa olan bireysel hazlarımızın değeri nedir ki? ...

Birey topluma tabidir ve bu tabiiyet onun özgürlük koşuludur. İnsan için özgürlük, kör, düşünceden yoksun maddi güçlerden kurtuluşa dayanır: bunu, koruması altına sığındığı toplumun büyük, anlayışlı gücüyle bu maddi güçlere karşı koyarak elde eder. Kendisini toplumun kanatları altına yerleştirerek, belli bir ölçüde, kendini topluma bağımlı kılar. Ancak bu özgürleştirici bir bağımlılıktır.¹²

Orwellci çelişik düşünceye epeyce benzerlik ortaya koyan bir uslamlamada –tıpkı toplumun yerini almaya çalıştığı Tanrı'nın buyrukları ve Kilise koruyucularına itaat gibi– toplumun ve onun atanmış ya da kendi kendini atamış sözcülerinin katı taleplerine kayıtsız şartsız teslim olma, bir *kurtuluş* edimi olarak sunuluyordu: ebedi olanın fanilikten, tinin be-

11) Emile Durkheim. *Selected Writings*, çev.: Anthony Giddens, Cambridge University Press, 1972, s. 110.

12) *A.g.e.*, s. 94, 115.

densel hapishaneden kurtuluşu; kısacası gerçek değerlerin sahte ikamelerinden kurtuluşu.

Öte yandan Seneca'nın reçetesi çoğunlukla *kendine-yeterlilik* ve *kendi kendinin* efendisi olmayla birlikte düşünülüyordu. Bu reçete aynı zamanda tereddüde yer bırakmayacak biçimde tamamen *bireyselciydi*. Ne Tanrının kadir-i mutlaklığına ne de yüce akla ve toplumun sınırsız kudretine dayanıyordu. Daha ziyade “asil zihinlere”, sağduyuya, bireylerin irade ve kararlılığına ve bu bireylerin bizzat hükmettiği güçlere ve kaynaklara hitap ediyordu. Onlardan acınası insanlık durumuna tek başlarına karşı çıkmalarını istiyordu; ve bunu, hem insanlık durumunun karanlık gerçeklerinden gözlerini kaçırınayı sağlayan kötü, aldatıcı, sahte terapiye sığınmadan, hem de geçici zevkleri kovalamadan yapmalarını istiyordu; gidilen bu yol söz konusu gerçekleri onlara, bir an bile fazla sürmeyecek şekilde, ancak kovalama devam ettiği sürece unutturabiliyordu. Bu, muhtemelen Seneca'nın tüm kalbiyle onaylayarak aktardığı Epiküros'un düşüncesiyle anlatmak istediği şeydir: “Eğer yaşamınız, doğaya göre şekillendirirseniz, asla fakir olamayacaksınız; eğer insanların görüşlerine göre şekillendirirseniz, asla varlıklı olamayacaksınız.”¹³; ya da “Yaygın kabul gören şeyin en iyi olduğunu düşünerek söylentiye boyun eğmemiz ve birçoğumuzun izinden gidebileceği pek çok iyi şey bulunmasından ötürü akıldan ziyade öykünme ilkesiyle yaşamamız kadar başımıza bela getiren başka bir şey yoktur” yorumuyla; “Doğal arzular sınırlıdır; yanlış görüşlerden kaynaklanan arzular dur durak bilmez. Zira hatanın son durağı yoktur,” uyarısıyla; son olarak da “ne kadar çok insanla kaynaşırsak tehlike de o kadar artacağı” için “özellikle kaçınılması ge-

13) Bkz. Seneca, *Epistulae Morales ad Lucilium*, “Letters from a Stoic” olarak çeviren Robin Campbell, Penguin, 2004. s. 65.

reken en önemli” şey olarak “kitlesel kalabalıkları” seçme kararıyla da anlatmak istediği budur. “İnsanın kişiliğine en çok zarar veren şey, bir gösteri izleyerek zaman geçirmektir. Çünkü o anlarda, eğlence aracılığıyla, ahlaksızlık büyük bir kolaylıkla gelip içimize yerleşir.”¹⁴ Kısacası: Kabalalıktan kaçının, kitlesel dinleyici topluluklarından sakının, –felsefeye ve edinip sahip olabileceğiniz bilgelige ait olan– kendi düşünceye kulak verin. Seneca, insan dünya üzerindeki geçici yolculuğunda kadim Tanrı’ya eşittir, der. Hatta bir bakıma insan Tanrı’dan üstündür: Tanrı’nın kendisini korkuya karşı koruyacak Doğası vardır. Ancak insanı korkudan her ne korursa korusun, insanın bunu kendi aklıyla üretmesi gerekir.

Sorun, ebediliğin insanlara yasaklanmış olmasıdır ve dolayısıyla hepsi acılar içinde bunun farkında olan ve kaderin bu hükmüne karşı gelmek için pek umut beslemeyen insanlar, trajik hikmetlerini kırılğan ve geçici hazların hayhuyunda bastırmaya ve köreltmeye çalışır. Bu, hiç kuşkusuz yanlış bir hesap olduğundan –ki bunun nedeni yanlış hesaba yol açan şeyle aynıdır (yani, trajik hikmet asla kovalanamaz ya da temelli olarak ortadan kaldırılamaz)– insanlar, maddi zenginlikleri ne olursa olsun, kendilerini ebedi tinsel yoksulluğa mahkûm eder: yani daimi mutsuzluğa (“İnsan kendini mutsuz olduğuna inandırdığı kadar mutsuzdur”¹⁵). Zor durumlarının sınırları içerisinde, mutluluğa giden yolu aramak yerine, yol boyunca bir yerlerde iğrenç ve menfur kaderlerinden kurtulabileceklerini ya da atatabileceklerini umut ederek yan yollara saparlar –ancak, onları (içtenlikle istenen ama elde edilemeyen) keşif yolculuğuna çıkmak üzere harekete geçiren umarsızlığa varırlar nihayetinde. Bu yolculukta insanların

14) Seneca: *Dialogues and Essays*, s.41, 85.

15) A.g.e. s. 134.

yapabileceği tek keşif, kat ettikleri yolun, kendilerini er geç başlangıç çizgisine getirecek olan bir yan yol olduğudur.

Ister amansız bir yazgının pençesinde olalım, ister evrenin sahibi olarak Tanrı bütün şeyleri buyurmuş olsun, isterse de insana dair olaylar tamamen şansa bağlı olsun; bizi koruma görevi felsefenindir. Bizi neşeyle Tanrı'ya ve isyankârlıkla talihe boyun eğmemizi teşvik edecek olan felsefedir; Tanrı'yı nasıl takip edeceğinizi ve onun size hangi lütfu yollayabileceğini duymanızı size felsefe gösterecektir.¹⁶

Beyhude, beyhude, her şey beyhudedir: Seneca farkında olmadan Ecclesiastes'teki öncelinin mesajını tekrar ederek bunu kafalara sokmak ister gibidir: Kendini beğenmiş kişiye, hak etmediği ilgi, saygı ve hayranlık göstererek kendini küçük düşürme. Stoacı filozofların uzun soyunda, Seneca'nın ardılı olan Marcus Aurelius da bu görüşe katılır ve okurlarına şöyle bir nasihatte bulunur: "Göreviniz dik durmaktır, birileri tarafından dik tutulmak değil." Bunu da şöyle açıklar:

Her şey nasıl da hızla yok olup gidiyor, bedenlerimiz maddi dünyada kayboluyor, anılar zamanla yitip gidiyor; duyularla algılanan bütün nesnelere –özellikle de verdiği hazla bizi kendimizden geçiren, yaşattığı acıyla korkutan ya da anlamsız şeylerden zevk almamızı sağlayan şeylere– nasıl da ucuz, aşağılık, adi, geçici ve ruhsuzlar...

Bedene dair her şey bir nehir gibi sürüklenip gidiyor, zihnin bütün ürünleriye rüyalar ve sanrılardan ibaret... Peki yolculuğumuzda bize ne eşlik edebilir? Bir tek şey, yalnızca bir tek şey: felsefe.¹⁷

Marcus Aurelius'un nasihati, gündelik koşuşturmacadan, aşağılık her şeyden uzak durmaktır, çünkü bunlar geçici, ucuz

16) A.g.e, s. 64.

17) Marcus Aurelius, *Meditations*, çev.: Martin Hammond, Penguin, 2006, s. 13, 15, 19 [Düşünceler, çev.: Şadan Karadeniz, YKY, 2006].

ve adidir: “Dünyevi şeyleri çok yüksek bir noktadan aşağı bakıyormuşçasına görün.”¹⁸ Böyle yaparak, mutluluk vaadini yerine getirmeyecek, getiremeyecek şeylerin aldatıcı cazibesinden kaçınmış ve hüsrarla son bulacak baştan çıkmalara karşı direnmiş olursunuz.

Bütün amaçsız gezilerinizdeki deneyiminizden biliyorsunuz ki iyi yaşamı hiçbir yerde –ne mantıkta, ne zenginlikte, ne şöhrette, ne de sefahatte– bulamadınız. O zaman nerede bulacaksınız? İnsan doğasının gerektirdiği şeyi yaparak... Dürtülerinizi ve eylemlerinizi yönetecek ilkeler edinerek bulacaksınız.¹⁹

Peki bu ilkeler ne olmalıydı? Marcus Aurelius “herhangi bir yeteneksizlik ya da kabiliyetsizlik mazeretine mahal vermeden” herkes tarafından uygulanabilecek şekilde belirlenmiş bazı ilkeleri şöyle sıralar: dürüstlük, şeref, sıkı çalışma, özveri, kanaatkârlık, tutumluluk, şefkat, bağımsızlık, sadelik, sağgörü, yüce gönüllülük. “Unutma ki seni yönlendiren zihnin kendi kendine yetebildiğinde yenilmez olur... Tutkularдан kurtulmuş bir zihin kale gibidir: İnsanların sığınabileceği daha güçlü bir yer yoktur.”²⁰ Çağımızın dilini kullanacak olursak, Marcus Aurelius’un, mutluluk arayışında olanların nihai sığınağı olarak kişiliği ve vicdanı saptadığını söyleyebiliriz: Başka bir yerde ardında varis ya da vasiyet bırakmadan yitip gitmeye mahkûm olan mutluluk düşlerinin hüsrana uğramayacağı tek yer. Marcus Aurelius’un ileri sürdüğü mutluluk reçetesi kendi kendine yeterlidir, kendine gönderme yapar ve hepsinden önemlisi kendi kendini sınırlayıcıdır. Hatalı yolları bilip onlardan sakının, doğanın dayattığı ve kaçışın olmadığı sınırları

18) A.g.e, s. 65.

19) A.g.e, s.71.

20) A.g.e, s. 36, 80.

kabul edin. Değişken olup hiçbir sınır tanımasalar da *tutkular* sizi yoldan çıkaracaktır, ama neyse ki tutkuları etkisiz ve güçsüz kılacak güçlü bir silah olan *akla* da sahibsiniz. Mutlu bir yaşamın sırrı tutkularınızı dizginlemek, aklınızıysa dörtnala koşturmaktır.

Yüzyıllar sonra Blaise Pascal, Seneca ve Marcus Aurelius'un mesajlarını harmanladı ve birleşimlerinin ortak özünü damıttı:

İnsanlık onurumu aramam gereken yer uzam değil, düşünce yapımdır. Toprak sahibi olmanın bana faydası olmayacaktır. Evren uzam yoluyla beni kavrar ve bir parçacık gibi içine çeker; bense düşünce yoluyla evreni kavrarım.²¹

Bununla birlikte Pascal'ın da ekleyiverdiği gibi, asıl sorun, birçok insanın çoğu zaman akla yatkın bu nasihate aksi yönde davranmalarıdır. Mutluluğu, bulunamayacak yerlerde ararlar. Pascal en unutulmaz cümlelerinden birini şöyle bitirir: "Mutsuzluğun tek nedeni, insanın odasında sessizce nasıl oturacağını bilememesidir." Orada burada koşuşturmak sadece "zihinlerini dağıtmanın" bir yoludur.²² Koşuştururken düşünceye çok az yer kalacağından, koşuşturmaya devam edin. Böylece kendinize daha yakından bakma görevinin dayanılmaz yükünden kaçınabilirsiniz: sürekli olarak, sonsuza dek ya da en azından bacaklarınızda pistte kalacak kadar derman kaldığı sürece. Bildiğimiz gibi, çoğu pist, kapalı daire şeklindedir: yuvarlak ya da eliptik olup hiçbir yere çıkmazlar; tur atarak koşmaya uygundur. İnsanların mutluluk arayışı olduğuna inandıkları (kendi zararlarına, kendilerini acı bir uya-

21) Pascal, *Pensées*, çev.: A. J. Krailsheimer, Penguin, 1968, s. 59.

22) A.g.e, s. 67, 69.

nışa mahkûm ederek, yanlış bir şekilde inandıkları) oyun için seçtikleri isim, *varmak* değil *koşmaktır*.

Birtakım insanlar her gün ufak bir meblağı kumarda oynayarak gamsız bir yaşam sürer. Her sabah kendisine, kumar oynamaması şartıyla, o gün kazanabileceği parayı verirseniz onu mutsuz edersiniz. İstedığinin kazanmak değil de oyun oynamanın keyfi olduğu ileri sürülebilir...

Heyecan duymalıdır; kumar oynamayı bırakması anlamına geleceksse, armağan olarak istemeyeceği şeyi kazanmaktan mutlu olacağını hayal ederek kendini kandırmalıdır.²³

Pascal insanların kendi içlerine bakmaktan kaçındıklarını ve müşkül durumlarıyla yüz yüze gelmekten kaçmanın nafile umuduyla koşturduklarını ileri sürer. Bu müşkül durum da insanların ne zaman evrenin sonsuzluğunu hatırlasalar kendi mutlak önemsizlikleriyle yüzleşmeleridir. Böyle yaptıkları için Pascal onları tenkit edip kınar. Bütün mutsuzluklar için esas suçlanması gereken şeyin, sakince oturmak yerine hastalıklı bir koşuşturma hevesi olduğunu söyler.

Gelgelelim Pascal'ın, üstü kapalı da olsa, bize mutlu ve mutsuz bir yaşam arasındaki seçim yerine, iki mutsuzluk türü arasındaki seçimi sunduğu söylenerek itiraz edilebilir: İster koşuşturmayı ister sakince oturmayı seçelim, mutsuz olmaya mahkûmuz. Hareket halinde olmanın (farazi ve yanıltıcı!) tek avantajı (hareket halinde olduğumuz müddetçe) söz konusu hakikati bir süreliğine ertelememizdir. Pek çok kişinin kabul edeceği üzere, bu da odalarımızın içinde oturmaktansa kendimizi dışarı atmanın gerçek avantajlarından biridir. Bunun direnmesi güç bir ayartma olduğu konusunda hiç şüphe yoktur. İnsanlar bu ayartmaya kapılmayı tercih edecek ve cezbedilip

23) A.g.e. s. 70.

baştan çıkarılmaya müsaade edecektir. Zira baştan çıkarıldıkları müddetçe, kendilerini koşmaya sevk eden ve “seçme özgürlüğü” ya da “kendini ispatlama” denen şeyle perdelenen, zorunluluk ve düşkünlüğü keşfetme tehlikesini uzaklaştırmakta başarılı olacaklardır. Ancak kaçınılmaz olarak, erdemleri hayata geçirmenin ve bunun sorumluluğunu almanın yol açtığı ıstıraptan kurtulmak uğruna, bir zamanlar sahip oldukları, ancak artık, terk ettikleri bu erdemleri nihayetinde arzulayacaklardır...

Bu yüzden filozofların bu ayartmaya direnmek ve dolayısıyla boyun eğmeyi reddetmek için, “soylu zihin”, bütünlüklü bilgi ve güçlü karakter gibi ayrıcalıklı, nadiren bahşedilmiş niteliklerin gerektiği konusunda ısrar etmelerine şaşmamalı.

Pascal’dan birkaç yüzyıl sonra, Max Scheler, *Ordo Amoris*’te “kalbin, tinsel bir varlık olarak insanın özü olarak adlandırılmayı bilme ve istençten çok daha fazla hak ettiği”ni vurguluyordu.²⁴ “Kalp” burada cazibe ve iğrenme hisleri –sevgi ve nefret– arasındaki seçimi temsil eder.

Bir insan yaşamının seyrindeki iyi şeyler, pratik şeyler, iradesini dayandırdığı istenç ve eyleyışlere direnişler, adeta insanın *ordo amoris*’inin [düzen sevgisi] özel seçici mekanizması tarafından her zaman en önce gözden geçirilen ve “görülen” şeylerdir... Bilfiil dikkat ettiği, gözlemlediği veya gözden kaçırıp fark etmeden bıraktığı şey, bu cazibe ve iğrenmeyle belirlenir.

Scheler insanın bir *ens cogitans* ya da *ens volens* (bilen ya da isteyen varlık) olmadan önce bir *ens amans* (seven varlık)

24) Bkz. Max Scheler, “Ordo amoris”, *Schriften aus de Nachlass* içinde: *Zur Ethik und Erkenntnislehre*, Frank Verlag, 1927; buradaki alıntı şu derlemendedir: Max Scheler, *Selected Philosophical Essays*, çev. David R. Lachterman, Northwestern Press, 1973, s. 100-1.

olduğunu söyler. “Kalp” sadece kendi kurallarıyla, yaşam yolunda belirlediği kurallarıyla yaşar ve diğer bütün kurallara duysuz ya da kahramanca itaatsizdir. Bu benlikçilik açısından kalp, bütün diğer mantıklardan ödünç alınan şeyleri inatla reddettiği bilinen Akıl’a benzer. Scheler, Pascal’a uyararak, her ne kadar Akıl’ın “anlayışı hiçbir şey bilmese ve asla hiçbir şeyi bilemeyecek olsa da” kalbin de “kendi düsturları olduğunu” söyler.²⁵ Zira kalbin düsturları, Akıl’ın kendi yuvası ve aynı zamanda ayrıcalıklı ve yakından korunan sahası olarak beyan ettiği “nesnel belirlenimler” ve “sahici zorunluluklar” değil, “kendinden menkul” düsturlar, yani *dürtüler* ve *istençlerdir*. “Sertlik, mutlaklık ve dokunulmazlık açısından aşağı kalır yanları” olmasa da bunlar Akıl’ın soruşturduğu düsturlara hiç benzemez. Aklın savları kalbin yolunun mantığını kavramaya ve daha da önemlisi onun yolunu değiştirmeye çalıştığında talihsiz ve çaresiz kalır.

Kendi düsturlarına göre “kalp”, dünyayı bir *değerler* dünyası olarak kurar. Değer de, doğası gereği, her zaman *önde gelen*, her zaman olduğundan daha *ileridedir*: Zaten şu anda burada olan hiçbir şey, değeri tamamen barındıramaz. Dolayısıyla önceden var olan hiçbir durum yoktur ki değere doğru uzanan bir kalple karşılaştığında, bir insanın kişisel tatminin rahat koltuğuna gömülmesini, sessizce oturmasını ya da kıpırdamadan durmasını sağlayabilsin (“Aşk sever ve severken de her zaman sahip olduğundan daha fazlasını arar,” der Scheler.²⁶ Onu doğuran dürtü tükenebilir; aşkın kendisiyse tükenmez). Bir değer aracılığıyla eyleme geçen aşk, arzu, şehvet henüz olmayan bir şeye odaklanır; bunların nesnelere hepsi gelecekte yer alır ve gelecek, duygularla yaklaşılamayan, irde-

25) A.g.e, s. 117.

26) A.g.e, s. 113

lemekle bulunamayan, hiçbir ampirik testle saptanamayan ve bütün hesaplamalara meydan okuyan *mutlak ötekiliktir*. Akıl bu tür nitelikleri olan nesnelere hakkında söyleyecek hiçbir şeyi yoktur. Akıl, değerler ringe çıktığında sevinçle havlu atar; seçimler hakkındaki bütün savların kendi sahasının dışında olduğunu ve dolayısıyla itibarını zedelediğini ilan ederek geri çekildiğini açıklar: *de gustibus non est disputandum* – zevkler ve renkler tartışılmaz. Değerlerin ne “meselenin gerçekleri”nden çıkarılabileceğini, ne de bu gerçeklerle doğrulanabileceğini ya da yalanlanabileceğini ikrar ederek elinde hiçbir alet olmadığını itiraf eder. Değerler ringde tek başına kalır. Görünürde ne bir rakip ne de destek vardır. Her şey kendi elindedir artık. Dolayısıyla aşkın sahiden de tükenme tehlikesi yoktur. Ama aynı zamanda dinlenme umudundan da yoksundur. Finalin nasıl olacağından asla emin olmadan ve ilk hamlenin ne kadar tesadüfi ya da kritik olabileceği konusunda sonsuza dek şüphe içinde kalarak bir hamleden diğerine geçer durur.

Scheler şöyle bir gözlemde bulunur: “Bir insanın bütün yaşamını ya da yıllar ve olaylar silsilesini incelediğimizde, aslında her tekil olayın tamamen tesadüfi olduğunu görebiliriz. Bununla birlikte gerçekleşmeden önce bütünün her parçası öngörülemez dahi, bu olayların bağlantıları, ilgili kişinin özü telakki etmemiz gereken şeyi yansıtır kesinlikle.”²⁷ Mesaj gayet açıktır: Sahip olduğumuzu hepimizin bir şekilde bildiği ancak ne kadar uzun yaşarsak yaşayalım neye benzediğinden asla emin olamadığımız şeye, yani kişinin karakterine indirgenir mesele (eğer emin olduğumuzu kabul edersek elbette yanılırız...). Bir bireyin *kaderi* onun *talih*i değildir. Pontius Pilatus’un kötü şöhretli jestine öykünerek, “bizim eylemediğimiz” bir şeyi yadsımak amacıyla “talih” olarak adlandırdığı-

27) A.g.e., s. 102.

mız şey, gerçekte yaşamımızın seyri içerisinde, büyük ölçüde bireyin yaşamında ama bütünsel olarak türlerin yaşamında şekillenir. Bilerek veya bilmeyerek sen, ben ve hepimiz kaderlerimizi tek tek, ayrı ayrı veya hep birlikte şekillendiririz ve şekillendirme ya da yeniden şekillendirme işine devam etmek için gerekli kaynaklar ve/veya istencimiz tükendiğinde de, bu “talih” olup çıkar.

Uzun lafın kısası, kişisel kaderimizi, gayri şahsi talihin eşliğinde bırakmaya çalışırız ki bunun sebebi de seçimlerimizin, yaşamlarımızın seyri üzerinde hiçbir etkisi olmaması değildir; böyle yaparız çünkü etkide bulunduğumuz anda ne tür bir etkide bulunduğumuz ya da bulunmak üzere olduğumuzun farkında değilizdir (ve *tamamen* farkında olamayız).²⁸ Başka bir deyişle, *bir* fark yaratırız, ama *ne tür* bir fark yarattığımızdan emin olamayız. Yaptığımız ya da yapmaktan vazgeçtiğimiz her şey bir fark *yaratacaktır* –bu konuda elimizden hiçbir şey gelmez. Bununla birlikte, yapabileceğimiz tek şey, ne tür bir fark yaratabileceğimizi önceden bilmeyi istemek ve bunun için çalışmaktır. Çalışmasına çalışırız da –ama aslında elimizden geldiği kadar sıkı çalışmayız. Peki daha fazla çalışmaktan bizi alıkoyan nedir?

Daha fazla çalışmayı zorlaştıran unsurlardan biri *ordo amoris*'in doğasıdır: Sunduğu mutluluk için bir bedel belirler. Belirlediği bedel çoğunlukla tavizdir, ancak bazen de karşılıksız, tek taraflı bir özveridir. Erich Fromm'un özlü ifadesiyle “Sevgi esas itibariyle almak değil vermektir.”²⁸ Her iki bedel türü de mutluluğun kapsamının ve yoğunluğunun sınırlanma ihtimalini kuvvetlendirebilir –herkesin her zaman sevinçle karşılamayacağı bir görüdür bu. Eğer sevgi, tam da

28) Erich Fromm, *The Art of Loving*, Thorsons, 1995. s. 18. [*Sevme Sanatı*, cev. Yurdanur Salman. Payel Yayınları, 1995].

doğası gereği, sevgi nesnelere (bir kişi, bir grup insan, bir dava) doyum mücadelesinde bir araya getirme, bu kavga onlara yardım etme, bu mücadeleyi destekleme ve savaşçıları kutsama eğilimi anlamına geliyorsa, o zaman “sevmek” sevgi nesnesi uğruna kişisel kaygıyı terk etmeye hazır olmak, kendi mutluluğunu sevilen nesnenin mutluluğunun bir yansıması, bir yan etkisi kılmak demektir –aynı nedenle (iki bin yıl sonra Lucanus’u tekrarlayacak olursak) “talihe rehin vermek” de demektir. Severek, talihi kadere dönüştürmeye çalışırız. Ancak sevginin isteklerini, *ordo amoris*’in mantığını izleyerek kaderimizi talihe rehin veririz. Görünüşte ihtilafli olan bu iki eğilim gerçekte yapışık ikizler gibidir ve ayrılamazlar.

Sevginin bugünlerde hem arzulanır hem de korkulur olmasının nedeni budur. Bir başka kişiye, bir grup insana, bir davaya bağlanma ve özellikle de koşulsuz ve sınırsız bağlanma fikrinin popülerliğini kaybetmesinin nedeni de budur. Bu durum bağlanmanın ellerinden kayıp gitmesine izin verenlerin aleyhinedir; çünkü kader ve talihin girift diyalektiğiyle ciddi biçimde karşı karşıya gelinebilen tek yeri, sevgiyi meydana getiren aşk, fedakârlık ve Öteki’ne bağlanma yaratır ancak.

Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim şöyle bir soru soruyorlar: Mutluluk reçeteleri “bir adım ileride olmayı” temel ilke mertebesine yükselttiğine göre, bireyler “heyecana duyulan iştahla ve başkalarıyla uyuşma, başkalarına kendini tabi kılma ya da onlarsız yapabilme isteğinin giderek azalmasıyla” şaşkına döndüğüne göre, “eşit ve özgür olmak isteyen iki birey, sevgilerinin yeşerebileceği ortak zemini nasıl keşfedebilir? Öteki kişi kendini bir engel, hatta rahatsızlık ögesi gibi hissetmekten nasıl kurtulabilir?”²⁹ Bu sorular apaçık cevaplar

29) Ulrich Beck ve Elisabeth Beck-Gernsheim, *The Normal Chaos of Love*, çev.: Mark Ritter ve Jane Wiebel, Polity, 1995, s. 3. 13, 53.

ve kaçınılmaz neticelerle peşinen yüklü olduğundan, kulağa retorik gibi gelen sorulardır. “Bir adım ileride olmak” –yazarların yorumuna göre “Önemli olan benim; Ben ve yardımcım olarak Sen ve Sen yoksan da o zaman başka bir Sen”³⁰– anlayışı, birliktelik ve aşkla, özellikle de yalnızlık korkusuna karşı bir siper ve huzurlu bir limanı açık denizlerin fırtınasından koruyan bir dalgakıran olması beklenen, özlemi çekilen bir aşkla kolay kolay bağdaşmaz. Ehrenreich ve English’ın işaret ettiği gibi:

Eski bağların artık çözüldüğü post-romantik dünyada önemli olan tek şey sizsiniz: Olmak istediğiniz şey olabilirsiniz; yaşamınızı, çevrenizi, hatta görünüşünüzü ve duygularınızı seçersiniz... Eski koruma ve bağımlılık hiyerarşileri artık yok, yalnızca özgürce son verilen özgür sözleşmeler var. Uzun zaman önce üretim ilişkilerini içine alarak genişleyen piyasa şimdi *bütün* ilişkileri içerecek şekilde genişlemiştir.³¹

Gilles Lipovetsky çağdaş bireyciliğe ilişkin, 1983 tarihli çığır açıcı çalışması için 1993’te yazdığı ekte açıkça şunu söylüyor: “Fedakârlık kültürü artık ölmüştür. Kendimizden başka bir şey uğruna yaşamının yükümlülükleriyle kendimizi belirlemeyi bıraktık.”³²

Başka insanların talihsizlikleriyle ya da gezegenin üzücü durumuyla ilgili kaygılarımıza sağırlaşmış değiliz. Bu tür endişeler hakkında sözümüzü esirgemeyi bırakmış da değiliz. Haksızlığa uğramışların savunması için olduğu kadar, paylaştığımız gezegenin korunması için de harekete geçme arzumu-

30) *A.g.e.*, s. 12.

31) B. Ehrenreich ve D. English, *For Her Own Good*, Knopf, 1979, s. 276.

32) Gilles Lipovetsky, *L'ère du vide. Essais sur l'individualisme contemporain*, Gallimard, 1993, s.327-8.

zu açıklamaktan da caymış değiliz. Bu tür açıklamalar üzerine (en azından ara sıra) harekete geçmeyi de bırakmış değiliz. Aslında durum tam tersi gibi görünüyor: Benliğin kendi kendine gönderme yapmasının fevkalade yükselişi, paradoksal bir şekilde, insanların ıstırabına karşı artan bir hassasiyetle, hatta en uzaktaki yabancıların maruz kaldığı şiddet, acı ve ıstıraba duyulan nefret ve (çare bulmaya yönelik) yoğunlaşmış hayırseverlikle omuz omuza gider. Ancak Lipovetsky'nin doğru bir şekilde gözlemlediği gibi, bu tür ahlaki dürtüler ve yüce gönüllülük feveranları, zorunlulukları ve uygulamaya yönelik yaptırımları elinden alınmış, "Ego önceliğine uyarlanmış" olan "acısız ahlak" örnekleridir. "İnsanın kendisinden başka bir şey uğruna" harekete geçmesine sıra gelince, tutkular, Ego'nun esenliği ve fiziksel sağlığı her şeyin önüne geçer ve etmek istediğimiz yardımın sınırlarını belirler.

Çoğunlukla, "kendimizden başka bir şeye (ya da kişiye)" bağlılık dışavurumları her ne kadar içten, hevesli ve ateşli olsa da fedakârlık noktasına varmadan durur. Örneğin, ekolojik hareketlere adanmak, ancak çok nadiren, münzevi bir yaşam tarzını, hatta kısmi bir feragati benimseme noktasına varır. Gerçekten de, tüketim çılgınlığını dayatan bir yaşam tarzından vazgeçmeye hazır olmak bir yana, çoğu kez en küçük bir kişisel zahmeti bile kabullenmekte gönülsüz oluruz. Öfkemizin itici gücü, daha üstün, daha güvenli ve daha risksiz bir tüketim arzusudur. Lipovetsky'nin özetlediği üzere, "disiplinci ve militan, gözüpek ve ahlakçı bireycilik" yerini, "kişisel başarıyı varoluşun esas amacı haline getiren hazzı, psikolojik" "alakart bir bireyciliğe" bırakmıştır.³³ Gezegende yerine getireceğimiz bir görev ya da misyona sahip olduğumuzu artık pek de hissetmiyoruz. Görünüşe bakılırsa, korumak zorunda hissettiği-

33) A.g.e., s. 316.

miz hiçbir miras kalmadı, zira bu mirasın bekçileri var artık.

Dünyanın yönetilme biçimiyle ilgili kaygının yerini, *kendi kendini* yönetme kaygısı aldı. Bizi üzen ve kaygılandıran şey, bütün sakinleriyle beraber dünyanın hali değil; dünyadaki zorbalıkların, saçmalıkların ve adaletsizliklerin, kaygılı bireyin iç huzurunu ve psikolojik dengesini bozan ruhsal sıkıntılar ve duygusal sarsılmalar şeklinde yeniden dolaşıma girmesinin ürünü olan şeylerdir. Christopher Lasch bunun “kolektif hoşnutsuzlukların sağaltıcı müdahaleye tabi olan kişisel sorunlara” dönüşmesinin sonucu olduğuna dikkat çeken ilk kişilerden biriydi.³⁴ Lasch’in anılmaya değer bir şekilde “psikolojik insanlar” olarak adlandırdığı “yeni narsistler”, dünyanın halini yalnızca kişisel sorunlar prizmasından algılar, irdeler ve değer biçer ve bu kişilere “suçluluk duygusundan ziyade endişe musallat olur.” Onlar “ruhsal” deneyimlerini tescillerken “gerçekliğin temsili bir örneğine ilişkin nesnel bir açıklama sunmaya çalışmak yerine, başkalarının dikkatini, beğenisini ya da ilgisini kendilerinde toplamak için onları aldatmayı” ve böylece kararsız benlik duygularını desteklemeyi amaçlarlar. Kişisel yaşam, piyasanın kendisi kadar savaş ve stres dolu olur. Kokteyl, “toplumsallığı toplumsal mücadeleye indirger.”³⁵

Özgüven ve özsaygı olarak geri tepen, kişinin toplumsal mevkisinin “güvenliğine duyulan iştahı” dayandıracak –şahsen sahip olduğumuz ve elde edeceğimiz kişisel varlıklar dışında– pek bir şey mevcut olmadığından, kabul görme isteğinin “toplumun her yerini sarmış olması” çok doğal, diyor Jean-Claude Kaufmann. “Herkes umutsuzca başkalarının gözlerin-

34) Christopher Lasch. *Culture of Narcissism*, Warner Books, 1979, s. 43. [*Narsisizm Kültürü*, çev.: Suzan Öztürk, Bilim ve Sanat, 2006]

35) A.g.e., s. 22, 55, 126.

de onay, hayranlık ya da sevgi arıyor gayretle.”³⁶ Unutmayalım ki başkalarının “onay ve hayranlığı” ile sağlanan özsaygının temellerinin zayıf olduğunu da bilmeyen yoktur. Gözlerin kaydığı malumdur ve onların çevrildiği ya da gezindiği şeyler de tahmin edilmesi imkânsız bir şekilde eğilip bükülmeleriyle meşhurdur. Dolayısıyla, “gayretle arama”nın itici gücü ve zorunluluğu gerçekte asla sona ermez. Günümüzdeki teyakkuz halinin ılımlılığı, dünün onayını ve övgülerini yarının suçlaması ve alayına dönüştürebilir pekâlâ. Tanınmak, bir bahis oyunundaki karton tavşan gibidir: Devamlı köpekler tarafından kovalanır, ama asla pençelerine düşmez.

Herkesin bildiği gibi, gelecek tanımlanamaz ve kehanete karşı koyar. Keza geçmiş de benzer bir yönelim sağlamamasına rağmen, –yanıltıcı ve aldatıcı olsa da– geçmişin bunu sağladığına inanılır çoğu zaman. Geçmişin “mirası” geleceğin bitkilerini yeniden çevrime sokmayı amaçlayan bir hammaddeden ibarettir. Hannah Arendt’in belirttiği gibi, neyin kime ait olduğunu belirleyebilecek hiçbir kanıt yoktur. “Miras” ya da “vasiyet” olarak adlandırdığımız şey, geçmişi talihin insafına bırakmaktan çok da farklı değildir.³⁷ Geçmiş geleceğe rehin bırakılmıştır ve özgürlüğü ya da kurtuluşu ne sıklıkla gayretle müzakere edilmiş olursa olsun, ödenen fidye ne kadar yüksek olursa olsun, geçmiş sonsuza kadar rehin kalmaya mecburdur. Orwell’in “Geçmiş kontrol eden geleceği de kontrol eder; bugünü kontrol eden de geçmişi kontrol eder” şeklindeki ünlü deyişinin asıl ilham kaynağı olan totaliter “Hakikat Bakanlıkları”nın emelleri ve pratikleri geçmişe gömüldükten (ve birçok çağdaşımıza göre unutulduktan) çok sonra bile bütün inandırıcılığını ve güncelliğini koruyor. Ancak sorun

36) Jean-Claude Kaufmann, *L'invention de soi*, Armand Colin, 2004, s.188.

37) Hannah Arendt, *La crise de la culture*, Gallimard, 1972, s. 14.

şu ki, şimdilerde neredeyse hiç kimse içinde bulunduğu anı kontrol etmekle inandırıcı bir şekilde övünemiyor; yapmakla övündükleri şeyleri gerçekten yaptığına inanılabilenlerin sayısı ise çok daha az.

Yaşadığımız çağ iki yandan –kabul gören bir rehberin otoritesini artık yadsıyan geçmişten ve şimdinin buyruk ve kurbanlarını zaten yok sayan ve şimdinin geçmişe davrandığından farklı olmayan bir özensizlikle onlara davranan gelecekte– kopmuş olduğuna göre, dünya ebediyen, *in statu nascendi*, yani bir “doğum halinde” kalacak gibi görünür. Bu oluşun neticede izleyeceği yol sürekli olarak belirsiz kalır; yönü, yakın zamana kadar “tarihin yasaları” adı altında ortaya atılan türde, belirli –şifreli ama gene de tahmin edilebilir– her türlü düzene uymaktan ziyade, gelişigüzel yer değiştirme (ya da sürüklenme) eğilimi gösterir.

Filozof Martin Heidegger, ancak bir şeyler yanlış gittiğinde – iflasın eşiğine gelindiğinde, alışık olmadığımız şeyler gerçekleştiğinde ya da “normların dışına çıkılıp” dünyanın nasıl bir yer olduğu ve dünyada nelerin olabileceğine dair zımni varsayımlarımıza meydan okuyan şeylerle karşılaşıldığında– şeyleri gördüğümüzü, onların farkına ve bilincine vararak bütün dikkatimizi onlara yoğunlaştırıp maksatlı eylemin hedefleri haline getirdiğimizi söylemiştir.

Heidegger’e eşlik ederek, bilginin kaynağının ve aynı zamanda eylemi güdüleyen şeyin *hayal kırıklığı* olduğunu söyleyebiliriz. Tarihçi Barrington Moore Jr geçmişte insanların silahlanıp isyan etmelerinin nedeninin “adaleti” sağlamaktan çok “adaletsizliğin” üstesinden gelmek olduğuna işaret eder. “Adaletsizlik” hemen hiç fark edilmeden kalacak olan, hiçbir şekilde zarar verme ve (“haksız” bir acı şöyle dursun) acı

çekme duygusu yaratmayan, son derece düzenli ve rutin olan bir yaşamı bozan olaydı. İnsanlar “adaleti” (şayet isyanlarının maksadı dedikleri şey buysa) ancak bir yadsıma, ret, feshetme, eşit olma ya da “adaletsizliği” dengeleme ya da giderme edimi olarak tahayyül edebiliyordu. Adalet talebi, çoğunlukla muhafazakâr bir çağrı olup kaybedilen ya da kaybedildiği düşünülen bir şeyi yad ediyordu; zorla (“adaletsizce”, “haksızca”) alınan bir şeyi yeniden ele geçirmeye ve böylece (korkunç ama alışlagelmiş, “normal”) eski düzene sevinçle geri dönmeye yönelik itici bir güçtü.

Kısacası, içinde bulunulan durumun sıradanlığı insanları ille de mutlu etmiyor, ama *normal* ve “doğal” olanın ve böylece de “değiştirilemez” ve “kaçınılmaz” olanın standartlarını belirliyordu. Öfke gibi hissedilen, şoka sokan, silahlanıp direnişe katılmaya sevk eden şey, tanımı gereği “doğal olmayan” ve bu yüzden de manipülasyona müsait bir yenilik olan, standarttan ve normdan *alışılmamış* bir sapmaydı. Alışılmamış olan ortaya çıktığında, “alışılmış olan” (geriye dönüp bakıldığında da olsa) gerçek mutluluk gibi geliyordu: Alışılmış olan, saldırıya uğradığında, bizatihi mutluluk gibi hissediliyordu. Örneğin feodal serfler, derebeyinin tarlalarında haftanın altı günü çalıştıklarında kendilerini pek de mutlu hissetmiş olmazdı: Ancak, derebeyinin alışlagelmiş taleplerine bir saat daha eklenmesi, serflerin tarladaki görevlerinin haftanın yalnızca altı günü sürdüğü ve bunu bir saat bile aşmadığı zamanlarda aslında ne denli mutlu olduklarını “fark etmelerini” sağlayabilirdi. O halde onlardan bu mutluluğun *esirgenmesi* karşısındaki öfke de isyan etmelerine yol açmış olabilirdi. Daha yakın zamanlarda, farklı işçi kategorilerinde alışıldığı üzere “olması beklenen” en büyük ücret eşitsizliklerinin bile genellikle skalanın daha düşük düzeylerindeki tarafından

uysallıkla kabul edildiği gözlenmiştir büyük ölçüde; ancak, o ana dek onların eşitleriymiş gibi muamele gören insanlardan daha düşük ücret aldıklarında “yoksun bırakılmış” –mutluluk hakları da dahil, bütün hakları elinden alınmış– gibi hissederek ve isyan edip greve yönelirler. Adaletsizlik olarak deneyimlenen ve mutluluk adına düzeltilmesi için feryat eden “yoksunluk”un genellikle görelî bir çeşitliliği olagelmıştır.

Günümüzde de, daha önce olduğu gibi, yoksunluk mutsuzluk demektir. Getirebileceği maddî zorluklar bir yana, insan yoksunluğun olumsuz sonuçlarına maruz kalarak, kendini değersizlik ve aşağılanmışlık duyguları içinde bulur ki bu da özsaygıya yönelik bir darbe, toplumsal konuma yönelik bir tehdit demektir. Yoksunluk, daha önce olduğu gibi, günümüzde de her zaman görecelidir; yoksunluğu duyumsamak için, insanın kendi durumunu ölçebileceği bir nirengi noktası gerekir. Kişiler yoksun bırakılmış ve bundan dolayı da mutsuz hissedebilirler, çünkü geçmişte elde ettikleri standardın gerisine düşmüşler ya da daha düne kadar eşit oldukları ama artık birdenbire ilerleme kaydetmeye başlayan akranlarının gerisine düşmüşlerdir. Buraya kadar, yeni bir şey yok. Yeni olan tek şey, “yoksun kalmışlık” deneyimi yaratabilecek ve böylelikle de mutluluk arayışına ivedilik ve şevk katabilecek nirengi noktalarının konumudur.

Heidegger ya da Barrington Moore Jr tarafından keşfedilen kurallar, “normal olanı” “anormal olan”dan ayıran sınırların kesin olarak çizilebildiği bir dünyaya dayanıyordu; bu dünyada “normal olan” son derece olağan, monoton, sürekli tekrarlanan, rutin ve değişime direnen şey anlamına geliyordu. Her şeyin –sıradışı (yani “düzensiz” ve bu yüzden de tanımı gereği tahmin edilemez olan) ve genellikle dışsal bir güç tarafından müdahaleye uğramadığı müddetçe– açıkça

sürüp gideceği beklenen ya da zımnen yerini ve durumunu koruyacağı varsayılan bir dünyada bu kurallar yersiz değildi. Kalıcılık ve tekdüzelik bu tür bir dünyanın temel ilkeleriydi. Her türlü değişim aşamalı ve fark edilemeyecek kadar yavaştı: Baki şeyler arasında bulunan insanların “uyum sağlamak”, “adapte olmak”, yavaşça ve bu yüzden de bilincine varmadan yeni alışkanlıklar, rutinler ve beklentiler edinmek için bol bol vakitleri vardı. Hiç zorlanmaksızın “düzenli” olanı “rastlantısal” olandan, “meşru” olanı “gayri meşru” olandan ayırabiliyorlardı. Durumları “dışarıdan bakıldığında” ne kadar kötü ve sefilce görünürse görünsün, yerlerini ve seçimlerini bildikleri ve ellerinde neyin hazır bulunduğundan ve gelecekte onları nelerin beklediğinden haberdar oldukları sürece rahatsızlık hissetmeyebilirlerdi. “Mutluluk” düşüncesinin onlar için tek anlamı mutsuzluğun yokluğuydu; “mutsuzluk” ise rutinin bozulması ve beklentinin gerçekleşmemesinden başka bir şey değildi büyük ihtimalle.

Hem maddi hem de simgesel değerlere (prestij, saygı, aşağılanmaya karşı korunma) erişim konusunda keskin bir kutuplaşmayla belirlenen, adamakıllı tabakalaşmış toplumlarda, mutsuzluk tehdidine karşı en hassas kişiler, tepeyle en dip arasında bulunan “aradaki” insanlardır. Üst sınıflar kendi üstün konumlarını *korumak* için neredeyse hiçbir şey yapmaya *gerek duymaz*, alt sınıflar da kötü talihlerinden *kurtulmak* için neredeyse hiçbir şey *yapamaz*. Oysa orta sınıflar için, imrendikleri ancak sahip olamadıkları şeyler ele geçirebilecekleri şeyler gibi görünürken, sahip oldukları ve keyfini sürdürdükleri şeyler –en ufak bir dikkatsizlikte– kayıp gidecekmiş gibidir. Diğer insan kategorilerine kıyasla, onlar sürekli kaygı halinde yaşamak zorundadır ve mutsuzluk korkusu ile görünürde güven dolu olan keyifli fasılalar arasında salınır dururlar. Orta sınıf

ailelerin çocukları, servetlerini yitirmemek ve var güçleriyle ve coşkuyla çalışarak ebeveynlerinin sahip olduğu rahat toplumsal mevkiyi yeniden yaratmak istiyorlarsa, durmadan çalışmaları gerekecektir: “Düşüş”, “toplumsal değersizleşme” ya da toplumsal sınıftan dışlanmanın yarattığı acı ve aşağılanma duygusu gibi kavramların icadı, genellikle bu tür durumlarla ilgili riskleri ve yaşanan korkuları anlatmak içindi. Gerçekten de orta sınıf, sınıflı toplumun daima iki sosyo-kültürel sınırı arasına sıkışmış tek sınıftı ve her iki sınır da güvenli ve huzurlu bir sınır bölgesi olmaktan ziyade birer cepheyi akla getiriyordu. Üst sınır, dur durak bilmez keşif kolu taarruzlarının yapıldığı ve birkaç köprü başı mevzinin ölümüne korunduğu bir alandı; alt sınırinsa her daim denetim altında tutulması gerekiyordu; zira her an davetsiz misafirleri içeri alabilir, ama sınıksız kapanıp korunmadığı müddetçe içeridekilere hiçbir güvence sağlayamazdı.

Modern çağın ortaya çıkışının, çoğunlukla orta sınıf çıkarlarınınca teşvik edilen bir dönüşüm (ya da Karl Marx’ın deyimiyle muzaffer bir “burjuva devrimi”) olarak yorumlanmasının nedenleri arasında, orta sınıfın toplumsal konumun kırılganlığı ve güvensizliğiyle ilgili takıntıları ve savunması ve istikrara yönelik aynı ölçüde takıntılı çabaları büyük bir yer tutar. Modern çağın şafağında hızla çoğalan ütopyacı tasarılar, mutsuzluk nedir bilmeyen bir toplumun çerçevesini çizerken, esas olarak *orta sınıfa* ait düşürleri ve özelemleri yansıtmış, doluşıma sokmuş ve kaydetmişti. Resmettikleri toplum genellikle *belirsizliklerden* –hepsinden önemlisi *toplumsal konumun* muğlaklıkları ve güvencesizliklerinden, sağladığı haklar ve talep ettiği görevlerden– arındırılmıştı. Bu tasarılar birbirinden ne kadar farklı olursa olsun, insan mutluluğunun temel öncülleri olarak hepsinin temelinde süreklilik, güvenilirlik ve

değişimsizlik yatıyordu. Ütopya kentlerde (hemen hemen bütün ütopya kente aitti) birçok farklı konum vardı, ancak herkes kendisine tahsis edilen konumda güven ve emniyetliydi. Her şey bir yana, ütopya tasarımlar, belirsizliğin ve güvensizliğin sonunu, yani, sürprizlerin olmadığı ve hiç reform ve yapı değişikliği gerektirmeyen, tamamen öngörülebilir bir toplumsal ortam tahayyül ettiler. Ütopyalarda kutsanan “iyi”, hatta “harikulade iyi” toplum, en tipik orta sınıf endişelerine kesinlikle son noktayı koyacak bir toplumdur.

Orta sınıfların, modern yaşamın neredeyse evrensel karakteristiği olmaya yazgılı varoluş koşulunun temel çelişmesini (mutlu bir yaşam için eşit ölçüde arzulanan ve kaçınılmaz olan, ancak uzlaştırılması ve birlikte tadının çıkarılması maalesef müthiş ölçüde güç olan iki değer –güvenlik ve özgürlük– arasındaki sonsuz gerilim), toplumun geri kalanından önce deneyimleme ve keşfetmede öncü oldukları söylenebilir. Orta sınıf, istikrarsız konumundan ötürü ve –toplumun diğer kesimlerinin, elde tutmak ya da değiştirmek için hemen hiç çaba harcamaya gerek görmediği kaderin (hoş karşılanan ya da karşılanmayan) “karşılıksız armağanı” olarak düşünebilecekleri şeyi– hiçbir zaman tamamlanmayacak bir iş olarak ele alma ihtiyacı duyduğundan, bu gerilimle yüzleşmeye ve karşı koymaya çok yatkındı. Bu durum, başlangıçta orta sınıfa özgü olan meseleler ve kaygıların modern toplumların büyük kesimine yayılışının, esasen doğru sebeplerle olmasa da doğru bir şekilde, niçin büyük ölçüde “burjuvalaşma” olarak kaydedildiğini kısmen açıklayabilir. Gelgelelim toplumun geri kalanının niçin orta sınıfın peşinden gittiği konusunda tam anlamıyla sınıfsal kökenli olmayan başka sebepler de vardı.

Jean-Claude Michéa, iyi toplum ve iyi yaşam kavramlarının doğumu, gelişimi, içsel çatışmaları ve beklenmedik sonuç-

larıyla ilgili zihin açıcı, yakın tarihli çalışmasında, “modern proje”nin temelinde “vahşi bir şekilde ölmekten, güven duyulmayan komşulardan, ideolojik fanatiklikten duyulan korku” ile “nihayetinde sessiz ve huzurlu bir yaşam” arzusunun yattığını ileri sürüyor;³⁸ her ikisi de modern zamanların ilk dönemlerindeki korkutucu icadın –on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda “din savaşları” adı altında yapılan ideolojik iç savaşların– yarattığı kargaşaya ve ıstıraba verilen tepkidir. Avrupa tarihinin kana bulanmış bu döneminin tarihçilerinden olan Leopold von Ranke’nin deyişiyle “Dine dair fanatik kavrayışlardan önce, bütün uygarlıkların ve bütün toplumların çekirdeğini oluşturan ahlak değerleri çöktü... İnsanların zihinleri, onları kendi kendilerinden korkmaya sevk eden ve her şeyin dehşet doluymuş gibi görünmesine yol açan vahşi fantezilerle doldu.”³⁹ “Dağlarda, öldürülen insanların çığlıkları yankılanıyordu ve yakılan ücra evlerden yükselen alevler her yeri korkunç bir şekilde aydınlatıyordu.”⁴⁰ Richard Drake’in yakın bir zamanda yaptığı yorum ise şöyle: “Günümüzde Irak’taki Şiiler ile Sünniler arasında görülene benzer karşılıklı katliam ve suikastler”⁴¹, (buna daha dün Sırp, Hırvatlar, Boşnaklar ve Kosovalı Müslümanlar arasında yaşananları da ekleyebiliriz), sonsuza dek süreceğe benzeyen kanlı misillemeler, Fransa’yı ve Batı Avrupa’nın çoğunu kana buladı. Kardeşi kardeşe, komşuyu komşuya düşüren ve herkesin karşılıklı bağlılık, acıma

38) Jean-Claude Michéa, *L’Empire du moindre mal. Essai sur la civilisation libérale*. Climats, 2007, s. 27.

39) Leopold von Ranke, *Civil Wars and Monarchy in France*, çev.: M. A. Garvey, Bentley, 1852. c. 1, s. 325 ve C. 2, s. 50.

40) Leopold von Ranke’nin şu yapıtında alıntılanan temel bir kaynaktan alınmıştır: *The History of the Popes during the Last Four Centuries*, çev.: G.R. Dennis, Bell, 1912, C. 2., s. 219.

41) Bkz. Richard Drake, “Terrorism and consolation of history”, *Hedgehog Review*, 2 (2007), s. 41-53.

ve şefkat duygularını tek bir zerresi bile kalmayınca kadar emip sömüren sonu gelmeyen savaşların yarattığı dehşet, Blaise Pascal'ın savaşı “kötülüklerin en büyüğü” diye adlandırmaya ve Hobbes'un da “herkesin herkese karşı olduğu savaşları” insanlığın doğal durumunun en belirgin özelliği olarak görmesine yol açmıştı.

Paul Klee'nin çizdiği ve Walter Benjamin'in üzerinde kafa yorduğu Tarih Meleği gibi, çağdaş insanlar dehşetten fal taşı gibi açılmış gözlerini, geçmişteki ve halihazırdaki gaddarlıklara ve iğrençliklere dikmişti; gördükleri şeyden –kan gölü ve sefaletten– tiksinererek geleceğe sığınmışlardı. Oraya çekilmekten ziyade *itilmişlerdi*; onları *geleceğe sığındıran* bir saadet hayali değildi; onları *geçmişten kaçırarak* daha ziyade ıstırap ve sefalet manzarasıydı. Geçmişe sabitlenmiş gözleriyle, içine itildikleri geleceği, ayrıntılı olarak tarif etmek şöyle dursun, ne görebiliyorlar ne de onu hayal etmek için vakit bulabiliyorlardı. Michea'nın ileri sürdüğü üzere, onların istedikleri *mükemmel* bir dünyadan ziyade, içinde *daha az kötülük* barındıran bir dünyaydı. Şayet insanlık, ideolojik tutkularından kaynaklanan, yüzyıllar boyu süren husumetlerle içine sürüklendiği karşılıklı nefret, kuşku ve ihanet batağından yakasını sıyrabilirse, (kim bilir?) sorumluluğu malum öteki dünyaya yıkılabilecek her türlü kusuru ve eksikliği bağışlamaya hazır olacaklardı.

Bütün insanlığı içine alabilecek denli geniş ve düzgün bir filika bulamadıkları için can yeleklerine yöneldiler: Herkesin sahip olduğu, geçici olarak, baş düşmanı kör tutkularla boğulmuş, ama bu kolektif delilikten kurtulur kurtulmaz dirilip eski gücüne kavuşacağı kesin olan o keskin yetiye, yani kişisel çöküşe yöneldiler. Jean-Claude Michea “Erdem gururun maskesiye, insanlar güvenilmezse ve kimsenin kendinden başka dostu yoksa, herkesin herkese karşı olduğu bu savaştan

nasıl kaçacağız?” diye sorarak, Pascal ve Hobbes’un çağdaşlarına musallat olan muammayı yeniden kuruyor.⁴² Onların bu muamma için bulduklarına inandıkları çözüm, *kişisel çıkar*dır. Dohan Dükü’nden esinlenen Marchamont Nedham’ın 1659’da yayımlanmış bir kitapta ilan ettiği gibi “Çıkar yalan söylemez”.⁴³ Savaş, zulüm ve şiddet korkusundan kaçış, egoizmin canlanması ve özgürleşmesiyle sonuçlanır; egoizm, kuşkusuz hemen her bireyin, fırsatı yakaladığında, kesinlikle başvuracağı doğal bir yetenektir. İnsanlara, doğal yatkınlıklarıyla hareket etme, kendi refahları, rahatları ve zevkleriyle ilgilenme şansı verilse, bunlar bir araya gelip mutluluk halini oluşturur ve çok geçmeden insanlar cinayet, zulüm, yağma ve hırsızlığın aslında kendi çıkarlarına hizmet etmediğini anlar elbette. Immanuel Kant’ın “kategorik buyruk” formülünde meseleyi özetlediği gibi: Akıl insanlara, çıkarları doğrultusunda hareket etmeyi, nasıl muamele görmek istiyorlarsa o şekilde davranmayı, kendilerine yapılmasını istemedikleri şeyleri yapmamayı söyleyecektir; yani insanlar başkalarının çıkarlarına saygı duymalı ve başkalarına ve mülkiyetlerine karşı zalim ve tehditkâr bütün ayartmalara direnmelidir.

Umutları çökeldikleri gerçeklikler içerisinde çoğu zaman fark etmek zordur. Görünen o ki kendi zenginliklerinin ve hazlarının peşindeki bencil bireylerin işlettiği piyasanın “görünmez eh”, insanları karşılıklı zulümlerin dehşetinden korumakta isteksiz ya da aciz kalmıştır. Elbette, ne çoğu insanı tutkuların bağımlılığından kurtarmayı ne de özgürleştirmekte başarılı olduğu azınlığı tamamen mutlu etmeyi başarmıştır. Kişisel çıkara aykırı olduğu iddia edilen ve kişisel kazançla-

42) Michéa, *L'Empire du moindre mal*, s. 197.

43) Jean-Claude Michéa burada şu çalışmadan bahsediyor: J. A. Gunn, *L'intérêt ne ment jamais. Une maxime politique du XVIIe siècle*, PUF, 1998, s. 192, 207.

ra ilişkin temkinli ve mantıklı hesaplamalar sonrasında yüz çevrilecek ve belki de bastırılacak dürtülerin, mutluluk için, en az saf kişisel yararların izinden gitmek kadar vazgeçilmez olduğu anlaşılmıştır. İnsanların yaşamlarında tatmin olmaları için, almaya, mahremiyetlerini korumaya ve kendilerini savunmaya olduğu kadar, vermeye, sevmeye ve paylaşmaya da ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır. Anlaşılan o ki insanlık durumu olarak bilinen muğlak, çelişki dolu çıkmaza basit, dolaysız, tek hamleli çözümler bulmak mümkün değildir.

Jean-Jacques Rousseau insanların özgürlüğe zorlanması gerektiğini ileri sürüyordu; en azından filozofların taslağını çizdiği ve aklın amansız talebi olarak gördüğü özgürlüğe. “Modern proje”nin ortaya çıkardığı dünyanın, teoride değilse de pratikte, insanları mutluluk (en azından kerameti kendinden menkul danışmanları ve kiralık müşavirlerinin yanı sıra reklam metni yazarlarının da taslağını çizdiği mutluluk) arayışına zorlamalıymış gibi hareket ettiğini söyleyebiliriz... İnsanlar yedi gün yirmi dört saat doğru ve uygun olduğunu düşündükleri yolları terk etmek, el üstünde tuttıkları ve kendilerini mutlu ettiğini düşündükleri şeylere sırtlarını dönmek ve gerçekte olduklarından farklı olmak için çeki düzen vermeye, eğitime, öğüt almaya, kandırılmaya ve ayartılmaya eğilimlidirler. İnsanlar yaşamlarının geri kalanını rekabetçi girişim ya da girişimci rekabet uğruna kurban etmeye hazır işçilere, sonsuz şekilde çoğaltılabilecek arzu ve isteklerle hareket eden tüketicilere, günümüz “siyaseten doğruculuğu”nun “başka alternatif yok” sürümünü kayıtsız şartsız kabullenen yurttaşlara dönüştürülmeye çalışılıyor; bu da insanları, başka şeylerin yanı sıra, çıkara dayalı olmayan cömertliğe karşı kör olmaya ve kendi egolarını şişirmek için kullanılamaması ihtimaliyle, ortak refaha kayıtsız kalmaya teşvik ediyor...

Tarihsel olarak kanıtlandığı üzere, *özgür olmaya zorlanmak* çok nadiren özgürlük sağlar. Modern akışkan tüketim toplumumuzda deneyimlenen biçimiyle *mutluluğu aramaya zorlanmanın*, zorlanan kişiyi mutlu kılp kılmayacağı konusundaki kararı okuyuculara bırakıyorum. Doğruyu söylemek gerekirse, bu soruyu pratikle test ederek yanıtlamak, biz bireylere kalmıştır. Yaşamlarımız, bu önermenin geçerliliğini kesinlikle kanıtlaması ya da çürütmesi beklenen bir dizi sonuçsuz deneyler olarak belirlenmiştir. Sanatçılar maceraya düşkün, deney yapan mahlüklardır. Kadını erkeği, genci yaşlısı hepimize söylenen de şu: Yaşam biçimlendirilmek üzere sanatçı bireylere verilmiş/bırakılmış bir sanat yapıtıdır. Bizlerin de bu sanatın kaçınılmaz olarak beraberinde getirdiği riskleri almamız gerekir.

Yaşam Sanatçıları Olarak Biz İnsanlar

Kuşaklar arasındaki değişimi ve özellikle de bu değişim sonucu ortaya çıkan yaşam tarzlarını son derece doğru ve içgörülü bir biçimde analiz eden Hanna Swida-Ziemba, “Eski kuşaklar kendilerini gelecek kadar geçmişle de tanımlıyorlardı,” diyor. Ama yeni kuşaklar için var olan tek şey şimdiki zaman. “1991-1993 arasında yürüttüğüm araştırma sırasında konuştuğum gençler şunu soruyordu: Dünyada neden bu kadar fazla saldırganlık var? Mutluluğu tam anlamıyla elde etmek mümkün mü? Bu tür soruların artık onlar için önemi yok.”¹

Swida-Ziemba Polonyalı gençlerden söz ediyordu. Ancak, hızla küreselleşen dünyamızda araştırmasını nerede yoğunlaştırırsa yoğunlaştırısın çok benzer eğilimlerle karşılaşır. Söz konusu verilerin toplandığı, her yerde çoktan geride bırakılmış yaşam biçimlerini yapay olarak korumuş ve mutluluğun nasıl aranacağı konusunda sıkı disiplin uygulamış bir ülke olan Polonya, dünyadaki eğilimleri yoğunlaştırıp tek bir yerde toplayarak, daha sarıh ve böylece de daha belirgin ve kolay fark edilir hale getirmişti yalnızca.

1) Bkz. Joanna Sokolinska ile “Wysokie obcasy”, *Gazeta Wyborcza* içindeki mülakat, 6 Kasım 2006.

Muhtemelen size “Saldırganlık nereden kaynaklanıyor?” sorusunu sorduran şey bu konuda bir şeyler yapmayı arzulanmanızdır; saldırganlık konusunda güçlü duygulara sahip olduğunuzdan ve saldırganlığa son vermeyi ya da ona karşı savaşmayı içtenlikle arzuladığınızdan kökenlerinin nerede bulunduğunu öğrenmek istiyorsunuzdur. Muhtemelen, saldırgan dürtülerin ya da saldırgan tasarıların beslendiği ve çokça bulunduğu yerlere ulaşmaya ve sonra da bunları etkisiz hale getirip yok etmeye çalışmaya heveslisinizdir. Eğer saikleriniz hakkındaki bu tahmin doğruysa, insan yaşamı için rahatsız edici ya da büsbütün uygunsuz olan saldırganlıkla yüklü ve bu yüzden de adaletsiz olan bir dünyaya içerliyor, ama aynı zamanda böyle bir dünyanın başka bir dünyaya, insanlar için daha barışçıl, huzurlu ve uygun bir yere dönüştürülmesinin mümkün olduğuna ve çok uğraşırsanız –ki uğraşmalısınız da– kendinizin bu dönüştürücü gücün bir parçası olabileceğine ve dünyayı başka bir dünya haline getirmek zorunda olduğunuza da inanıyorsunuz demektir. Tamamen mutlu olmak mümkün mü diye sorduğunuzdaysa, daha güzel, değerli ve tatmin edici bir yaşama tek başınıza kavuşabileceğinizi düşünüyor, kendinizi değerli her davanın gerektirdiği çabayı, hatta fedakârlığı göstermeye ve bu işin, takipçilerinin önüne koyduğu zorlu görevlere katlanmaya hazır hissediyorsunuz demektir. Başka bir deyişle, bu soruyu sorarak mevcut durumu uysalca kabullenmek yerine, önünüze koyduğunuz standartlar, görevler ve hedefler doğrultusunda gücünüzü ve yeteneklerinizi sınama eğiliminde olduğunuzu, –yoksa hırslarınızı ve amaçlarınızı elinizdeki ya da o anda toplayabildiğiniz güçle ölçmeye çalışmadığınızı– göstermiş oluyorsunuz demektir.

Şüphesiz, bu tür varsayımlarda bulunmuş ve bunları izinden gitmiş olmalısınız; aksi halde bu tür sorular sormakla

uğraşmazdınız. Bu soruların aklınıza gelmesi için, öncelikle etrafınızdaki dünyanın kesin olarak “belirlenmediğine”, değiştirilebileceğine ve dünyayı değiştirme işine kendinizi hasrederek kendinizin de değişebileceğine inanmış olmalısınız. Dünyanın durumunun şimdikinden farklı olabileceğini ve bizzat yaptığınız ya da yapmaktan geri durduğunuz şeylerin dünyanın –geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki– durumuna ne kadar bağlıysa, dünyanın ne kadar farklı olabileceğinin de bizzat yaptıklarınıza (daha fazla olmasa da) o kadar bağlı olduğunu kabul etmiş olmalısınız. Kendi yaşam seyrinizin yanı sıra yaşadığınız dünyada da *bir fark yaratma* yeteneğiniz olduğuna güvenmiş olmalısınız. Velhasıl, kendinizin yaratım ve şekillendirmenin bir ürünü olabildiğine inandığınız gibi, şeyleri yaratıp şekillendirebilen bir *sanatçı* olduğunuza da inanmış olmalısınız...

“Yaşam bir sanat yapıtıdır” önermesi, (“tıpkı ressamların resimlerini ya da müzisyenlerin bestelerini yapmaya çalıştıkları gibi, yaşamınızı güzel, ahenkli, duyarlı ve anlamlı yapmaya çalışmak” türü) bir varsayım ya da nasihat değil gerçeğin bir ifadesidir. Eğer yaşam bir *insan yaşamı* ise –yani irade ve seçme özgürlüğüyle donatılmış bir varlığın yaşamıysa– sanat yapıtı *olamaması* mümkün değildir. “Yapacağım” ifadesinin yerine “yapmalıyım”ı dayatan ve dolayısıyla olası tercih boyutunu daraltan dış güçlerin ezici baskısına nedensel rol atfederek, irade ve seçimin varlığını yadsımaya ve/veya gücünü gizlemeye yönelik her türlü çabaya rağmen, irade ve seçim yaşam biçimi üzerinde iz bırakır.

Yaşam seçiminizden, seçimler arasındaki seçiminizden ve seçimlerinizin sonuçlarından sorumlu olmak anlamında, bir birey olmak *seçim meselesi* değil, *talihin bir buyruğudur*.

Yine de çoğu zaman insanın, bu sorumluluğu hem entelektüel hem de pratik anlayışını tamamen aşan koşullar altında yerine getirmesi gerekir. İnsan yaşamı, (failin iradesine doğası gereği her zaman dirençli ve çoğu zaman da karşı gelen bir madde olan “gerçeklik” olarak algılanan) “dışsal koşullar” ile “yaratıcılar”ın (müelliflerin/faillerin) tasarıları arasındaki aralıksız çatışmadan meydana gelir: Yaratıcılar, maddenin etkin ya da edilgen direncinin, meydan okumasının ve/veya ataletinin üstesinden gelerek, gerçeği kendi ‘iyi yaşam’ anlayışlarına göre yeniden biçimlendirmeyi amaçlar. Paul Ricoeur bu anlayışın, “ideallerden oluşmuş bir sis ve başarılarından oluşmuş düşler” olduğunu ve loş ışığı altında yaşamdaki başarı ya da başarısızlık derecesinin izlendiğini ve belirlendiğini söyler.² Bu ışıkta bazı adımlar ve onların getirdiği sonuçlar mantıklı ve uygun görülürken, bazıları da sadece araçsal değil aynı zamanda “özereкли” (*autotelic*) oldukları için bir kenara konur: Yani başka bir yüce amacın yerine getirilmesinin aracı olarak gerekçelendirilip savunulmaya ihtiyaç duymayan, “başlı başına iyi” amaçlar olarak bir kenara konur.

Ricoeur iyi yaşama dair görüşleri nebula benzetir. Nebulalar yıldızlarla doludur. Bunların hepsini sayamazsınız ve parlayıp ışıldayan sayısız yıldız insanı hayran bırakır, imrendirir. Yıldızlar, gezginlerin yabanda kendilerine bir yol –herhangi bir yol– çizmesini sağlayabilecek ölçüde karanlığı aydınlatılabilir; peki hangi yıldız kişinin adımlarını yönlendirecektir? Çok sayıda yıldızın arasında rehber olarak belli bir yıldız seçmenin yerinde ya da talihsiz bir karar olup olmadığına hangi noktada karar verilmeli? Seçilen yolun hiçbir yere varmadığı, artık bu yolu terk edip geriye dönerek, daha iyi bir tercih olacağı umuduyla bir başkasını seçme vaktinin geldiği

2) Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Seuil, 1990, s.210.

sonucunu ne zaman çıkarmalı? Önceden seçilmiş yoldan gitmenin getirdiği sıkıntılara rağmen, böyle bir karar akılsızca bir adım olabilir: Şimdiye kadar takip ettiğiniz yıldızı terk etmenin daha ağır ve nihayetinde daha üzücü bir hata olduğu ortaya çıkabilir ve alternatif yolların daha da büyük sıkıntılara yol açtığını anlayabilirsiniz. Bütün bunları kesin olarak bilemezsiniz, bilmeniz de pek mümkün değildir zaten. Yazı mı tura mı, kazanma ya da kaybetme şansınız yarı yarıya.

Bütün bu ikilemlerin doğrudan, kesin bir çözümü yoktur. Ne kadar aksi denenirse denensin, yaşam belirsizlikler eşliğinde yaşanır. Her karar, rastlantısal kalmaya mahkumdur. Hiçbiri riskten muaf değildir ve başarısızlığa ve sonradan duyulacak pişmanlıklara karşı güvence altına alınmamıştır. Bir seçim yönündeki her sava karşılık, aynı ağırlıkta olan bir karşı sav bulunabilir. Nebulanın ışığı ne kadar parlak olsa da, başlangıç noktasına geri dönmeyi arzulama ya da buna zorlanma ihtimaline karşı bize garanti vermeyecektir. Mazbut, şerefli, tatmin edici, değerli (ve elbette mutlu!) bir yaşam yolunda ilerlerken, bize rehberlik edecek ışığı temin ettiği için seçilmiş bir yıldız güvenerek, hataları önlemeye ve belirsizlikten kurtulmaya çalışırız. Gelgelelim çok kısa bir süre sonra öğreniriz ki, rehberlik edecek yıldızı seçen son kertede *bizizdir* ve bu seçim de diğer seçimlerimiz kadar risklere gebedir ve böyle de olmak zorundadır. Sonuna kadar da *bizim* seçimimiz, *bizim* sorumluluğumuz olarak kalacaktır...

Michel Foucault'nun ileri sürdüğü gibi, "kimlik doğuştan verilen bir şey değildir" önermesinden tek bir sonuç çıkıyor: Kimliklerimizin (yani "Ben kimim?", "Bu dünyadaki yerim ne?", "Dünyadaki amacım nedir?" gibi soruların yanıtlarının) tıpkı *sanat yapıtları* gibi *yaratılmaları* gerekiyor. Bütün pra-

tik hedef ve amaçlar açısından, “Her bireyin yaşamı bir sanat yapıtı haline gelebilir mi?” (ya da daha manidar olarak, “Her birey kendi yaşamını yaratan sanatçı olabilir mi?”) sorusu, kaçınılmaz olarak “Evet” ile yanıtlanacak, tamamen retoriğe dayalı bir sorudur. Bu kadarını Foucault da varsayarak şunu sorar: Eğer bir lamba ya da ev sanat yapıtı olabiliyorsa, insan yaşamı neden olmasın ki?³ Swida-Ziemba’nın karşı karşıya getirdiği hem “genç kuşaklar” hem de “geçmiş kuşaklar” Foucault’nun varsayımına tüm kalpleriyle katılırdı sanırım. Bununla birlikte Swida-Ziemba’nın karşılaştırdığı her iki kesimden insanların “sanat yapıtı”nı düşünürken kafalarında farklı şeyler olacağını tahmin ediyorum.

Geçmiş kuşaklar muhtemelen kalıcı değere sahip, ebedi, zamanın akışına ve kaderin cilvesine karşı direngen olan bir şeyler düşünecektir. Eski ustaların alışkanlıklarını izleyerek, ilk fırça darbelerini uygulamadan önce tuvallerini kılı kırk yarararak kullanıma hazırlayacak ve boya katmanlarının kurudukça çatlamayacağını ve ebediyen olmasa da, yıllarca renklerindeki canlılığı koruyacağını garantiye almak için çözümleri de aynı dikkatle seçeceklerdir... Daha genç kuşaklar ise, şu andaki ünlü sanatçıların pratiklerini “happeningleri” ve “enstalasyonları” taklit etmelerini sağlayacak hünerler ve örnekler bulmaya çalışacaktır. *Happeningler* konusunda yalnızca şunu biliriz ki bunların sonuçta hangi yolu izleyeceği konusunda hiç kimse (hatta bunların tasarımcıları, üreticileri ve baş aktörleri bile) emin olamaz; bunların izleyeceği yol (“kör”, kontrol edilemez) talihe rehin bırakılmıştır; bunların

3) Michel Foucault. “On the genealogy of ethics: an overview of work in progress” *The Foucault Reader* içinde, haz. Raul Rabinov, Random House, 1984, s. 350. [Etiğin Soybilimi Üzerine: Surmekte Olan Çalışmaya İlişkin Bir Değerlendirme, *Özne ve İktidar* içinde, çev. Işık Ergüden ve Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, s. 193].

seyirleri sırasında her şey olabilir ama kesin surette ne olacağı konusunda hiçbir şey söylenemez. *Enstalasyonlar* ise kırılğan, dayanıksız, tercihen “kendi kendine parçalanabilir” öğelerle yamanmıştır, çünkü herkes bilir ki bunlar serginin bitmesinden sonra ömürlerini tamamlayacaktır. Gelecek sergilere yer açmak için, galeri eskinin kalıntısı olan (ve artık kullanılmaz durumdaki) ufak tefek şeylerden temizlenmelidir. Gençler, sanat yapıtlarını, odalarındaki duvar kâğıtlarının üzerine yapıştırdıkları posterlere ve diğer afişlerle ilişkilendiriyor da olabilir. Afişlerin, tıpkı duvar kâğıtları gibi, sonsuza kadar odalarını süsleyemeyeceğini bilirler. Er geç yeni idollerin suretine yer açmak için duvardan sökülerek “güncellenmeleri” gerekecektir.

“Eski” ve “yeni” her kuşak, sanat yapıtlarını belli bir dünyanın suretinde hayal eder ki bu dünyanın hakiki doğası ve anlamının da bu yapıtlarla gözler önüne serileceği ve sorgulamaya açık hale getirileceği varsayılır ve umulur. Bu dünyanın, sanatçıların emekleri sayesinde daha anlaşılır, belki de tamamen anlaşılır kılınması beklenir. Ancak bu olmadan çok önce, söz konusu dünyayı “yaşayan” kuşaklar tabiri caizse, “otopsi”den –yani bu yol yordamı onlara aktarmak ve anlamlı kılmak üzere yaygın bir şekilde anlatılan kişisel deneyimler ve hikâyelerden– bu dünyanın yol yordamını bilir veya en azından sezerler. O halde (önceki kuşaklarla taban tabana zıt olarak) gençlerin, insanın yaşam yolculuğunun başlangıcından önce tasarlanmış yollara gerçekten bağlılık andı içemeyeceğine inanmasına şaşmamalı. Zira tesadüfi ve önceden kestirilemez talih ve kazalar, bu yolculuğun rotasını pekâlâ değiştirebilir. Swida-Ziamba, Polonyalı gençlerden bazıları hakkında şunları söyler: “Bu gençler, bir arkadaşlarının şirkette iyice yükseldiğini, çok defa terfi edip zirveye vardığını,

sonra şirket iflas edince de kazandığı her şeyi kaybettiğini belirtiyor. İşte bu nedenle gayet iyi giden eğitimlerini bırakıp bir inşaatta çalışmak üzere İngiltere'ye gidebilirler." Diğerleriye geleceği hiç düşünmüyor bile (zaman kaybından başka ne ki?). Yaşamın, (muhtemel olan) şansın yüzlerine gülüvermesi ve (eşit derecede muhtemel olan) kaldırımında muz kabuğuna basmak dışında bir mantık sunmasını beklemiyor ve bu yüzden de "her anlarının zevk içinde geçmesini" istiyorlar. Gerçekten de: *her* anlarının. Habsiz bir an boşa geçmiş bir an anlamına geliyor. Şimdiki feragatin gelecekte, şayet getirecekse, ne tür yararlar getirebileceğini hesaplamak imkânsız olduğu için, insan "halihazırda" çekip alabileceği anlık hazlardan neden vazgeçsin ki?

"Yaşam sanatı" yaşlı ve genç kuşakların üyelerine farklı şeyler ifade edebilir, ancak hepsi bunu kaçınılmaz olarak deneyimler. Yaşamın "bütün amacı" ya da "nihai hedefi"nin ve aynı zamanda yaşamın seyri ve ard arda gelen her yaşam döneminin anlamı, günümüzde kendin-yap tarzı işler olarak görülüyor; hatta bunlar IKEA tarzı teçhizatlı uygun modüler mobilya tipi seçimi ve montesinden oluşsa bile böyle bu. Yaşayan herkesin, tıpkı sanatçılar gibi, işin sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmesi ve bu sonuçlar dolayısıyla övülmesi ya da suçlanması bekleniyor. Tekrar edeyim: Bugünlerde her insan kendi *seçimleri* olduğu için değil, deyim yerindeyse, *evrensel talih öyle buyurduğu* için birer sanatçıdır.

"Buyruk yoluyla sanatçı olmak" eylemsizliğin de eylem sayılması anlamına gelir. Yüzmek ve dümen tutmak kadar, kendinizi dalgalara bırakmak da önsel olarak bir yaratıcı sanat edimi farz edilir ve geçmişe dönüp bakıldığında da genellikle böyle kaydedilir. Seçimlerinin, kararlarının ve girişimlerinin mantıksal sırası, sürekliliği ve sonuçları olduğuna ve tasarıla-

rının, şeytanın bacağına kırıp feleği yenecek ve yaşamı önceden tasarlanmış ve seçilmiş istikrarlı bir yolda tutacak kadar uygulanabilir ve akla yakın olduğuna inanmayı reddeden insanlar bile aylak aylak oturmaz. İçinde buldukları koşulların buyurduğu sayısız küçük işi, bir montaj kitine iliştirilmiş çizimleri takip edermişçesine yaparak, “talihe yardım ederler.” Hazzı ertelemenin anlamsız olduğunu düşünerek “günü yaşayanlar” kadar, geleceği önemseyen ve ileride önlerine çıkabilecek talihsizliklerin farkında olan insanlar da yaşamın vaatlerinin gelip geçiciliğinin farkındadır. Görünen o ki sağlam ve güvenilir kararlar almanın, sayısız ardışık adımdan tam olarak hangisini seçmiş olmanın (geriye dönüp bakıldığında!) daha doğru olacağını öngörebilmenin imkânsız olduğu konusunda mutabıktırlar; ya da yerlere rastgele saçılmış tohumlardan hangilerinin bolca lezzetli meyve vereceğini, hangi tomurcukun aniden esen bir rüzgâr ya da çiçekten çiçeğe gezinen bir yaban arısı tarafından döllenme fırsatını yakalayamadan solup gideceğini kestirmenin imkânsız olduğu konusunda da mutabıktırlar. Dolayısıyla başka neye inanırlarsa inansınlar, insanın elini çabuk tutması gerektiği ve hiçbir şey yapmamanın ya da yavaşça ve uyusuk bir şekilde yapmanın zararlı olduğu konusunda hepsi hemfikirlerdir.

Swida-Ziemba'nın belirttiği gibi, “ne olur ne olmaz” anlayışıyla deneyim ve referans toplayan özellikle gençlerdir. Genç Polonyalılar “moe” [belki] aynı yaşlardaki İngilizler “perhaps”, Fransızlar “peut-être”, Almanlar “vielleicht”, İtalyanlar “forse”, İspanyollar “tal vez” derken aslında hepsi hemen hemen aynı şeyi kastedecektir: Bir dahaki büyük piyango çekilişinde şu ya da bu biletin kazanıp kazanmayacağını kim bilebilir? Yalnızca satın alınmamış biletin kazanma şansı yoktur...

Eski ve Şimdiki Kuşaklar

Başka hiçbir yerde bulunmayan, bütün birimlerinde ortak olan özelliklere sahip bir bütünlük anlamındaki “kuşak” kategorisinin, sosyal bilimler ve kamu söyleminde “Büyük Savaş” denen olayın sonrasında ortaya çıkması ve yerleşiklik kazanması tesadüf değildi (göreceğimiz gibi, yirminci yüzyılda yaşanmış “dünya savaşları”ndan yalnızca ilkinin “büyük” sıfatını kazanmış olmasına şaşmamalı; halbuki İkinci Dünya Savaşı etkilediği alan, yarattığı yıkım, şiddetin ölçüğü ve sonuçlarının vahameti bakımından ilkinin çok geride bırakmıştı). Ortega y Gasset’in kuşaklararası iletişim ve çatışma konusunu işleyen ufuk açıcı eseri de o döneme rastlar. Ondan kısa bir süre sonra Karl Mannheim, yeni keşfedilmiş bu kategoriyi, başka bir yeni kavram olan “ideoloji” ile birleştirerek, bu kavramların göz alıcı kariyerlerini başlatır. Denebilir ki Ortega y Gasset’in ileri sürdüğü ve akabinde Mannheim’ın kanonikleştirdiği anlamda (yani farklı bir dünya görüşüyle belirlenmiş olan, aynı zamanda kendi başına ve kendi özel çıkarları adına hareket etmeye muktedir ve meyilli olan “kolektif özne” anlamında) “kuşak”ın keşfi bizatihi bir kuşağın başarısıydı: Büyük Savaş kuşağının.

Gerçekten de hiç şaşırtıcı değil... 1755’te Lizbon’u yerle bir eden deprem, yangın ve selden beri, dünyanın kendini “uygar” olarak tanımlayan bölümü “Büyük Savaş”la kıyaslanabilecek bir ruhsal ve ahlaki şok yaşamamıştı hiç. Lizbon felaketi, yeşeren “modern uygarlığı” Doğa ile savaşa sokmuş, aynı zamanda da İlahi yaratımın hikmeti, inayeti ve adaletine duyulan asırlık güveni baltalayıp neticede ortadan kaldırmıştı. Bu olay, filozofların Doğa’nın alt edilip insanların denetimi altına alınması konusundaki ısrarına muazzam ölçüde ikna edici, hatta adeta perçinleyici bir argüman katmıştı: Doğa’nın gelişigüzelliğinin yerine, aklın güdümünde, titizlikle tasarlanıp gözlenen, kazalara mahal vermeyen, öngörülebilir ve hepsinden de öte kontrol edilebilir bir düzen getirmek ve böylece yeni (insani) yönetim altında, insanların çıkarlarına doğru dürüst hizmet etmeye zorlamak.

“Büyük Savaş” felaketi, hem bilim ve teknolojiye dayalı olan, insanların kurduğu düzenin hikmeti ve faydasına, yaklaşık iki yüzyıldır duyulan güveni zayıflattı, hem de böylesi bir düzenin Doğa ninkinden çok daha adil ve iyi olduğu inancına dair şüpheler doğurdu. Susan Neiman’in öne

sürdüğü gibi, “Aydınlanma bizi kendimizi düşünmeye teşvik ettiği kadar, içine doğduğumuz dünyanın sorumluluğunu almaya da yöneltmiştir.” Ancak, “insanlar tarafından üstlenilmesi gereken kötülüğün dozu arttıkça, bu sorumluluğun gitgide değersizleştiğini kabul etmişlerdir.”⁴ “Büyük Savaş”ın hiçbir kuşkuyla yer bırakmayacak biçimde gösterdiği (şayet daha fazla teyit gerekirse, kısa bir süre sonra dünyayı silip süpürecek soykırımların da teyit ettiği) şey şuydu: İnsanların yönetimi, en az, iki yüz yıl önce suçlanan Doğa’nınki kadar kaprisli, öngörülemez, kör, düşüncesiz ve erdemlerle günahlara karşı kayıtsız, üstelik de daha gaddar ve yıkıcı olabilir.

“Uygarlık”ın öncü ve sözcülerinin özgüveni, kibri ve gururunun karşı karşıya kaldığı şok gerçekten de çok büyük olmalı. Sonuçta Avrupa yirminci yüzyıla eşi benzeri görülmemiş bir iyimserlikle adım atmıştı. Neredeyse her şey iyi gidiyor ve her geçen yıl daha da iyileşiyordu. Geniş topraklar ve denizler Avrupa’nın iradesine tamamen boyun eğmiş ve görüldüğü kadarıyla, önyargının boyunduruğunu kırmaktan ve bir elinde silah tutup diğer elinde İncil sallayan uygarlık elçileri ve misyonerlerince vaaz edilen sonsuz ilerlemeye dair muzaffer amentüleri benimsemekten başka bir şey düşlemiyordu. Biliminsanları her gün insan aklı ve kapasitesini sınırladığı iddia edilen bir şeyin daha ortadan kaldırıldığını duyuruyordu. Her geçen yıl (*şimdilik!*) henüz herkes olmasa da birçok kişi, daha rahat ve daha zengin yaşıyordu. Mesafeler kısalıyor ve daha az zahmetli hale geliyordu. Zaman daha hızlı akıyordu, öyle ki zamanın her biriminde gitgide daha çok zevk veren lütuflara kavuşulması ve bunlardan tat alınması mümkündü. Akıl krallığı, yasanın ve düzenin müşterek üstünlüğü –hepsi şuracıkta bizi bekliyordu. Mükemmelliğe giden yolda birtakım kötü ve huysuz insanlar dışında hiçbir direnişle karşılaşılıyordu ve bu tür kötü maksatları gizlice güden ya da besleyen herhangi biri, şeytani işlerle çirkin düşüncelerin peşine düşmeye çalışırsa başarısız olmaya mahkûmdu. Toplum –heves ve hız bakımından, henüz istenen ve bir gün kesinlikle gerçekleşeceği umulan ölçüde olmasa da– tepeden tırnağa aydınlanıyordu. İnsanın şeytani tutkuları hiç olmadığı kadar güvenle evcilleştiriliyor, âdetleri daha kibar ve birliktelikleri daha huzurlu

4) Susan Neiman, *Evil in Modern Thought*, Princeton University Press, 2002, s.4-5.

hale geliyor gibi görünüyordu. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için savaşmak yavaş yavaş, ama gözle görülür ölçüde ortadan kalkıyor, bunun yerini aklın otoritesinin kabulü ve daha çok insanın daha çok mutlu olması yolundaki dava alıyordu. Tarih, girdiği yolda hiç sekineden ilerliyor ya da en azından öyle görünüyordu. Yön değiştirmek söz konusu değildi, geri çekilmek ise aklın almadığı bir şeydi.

Kısacası, uygarlığın geleceği güvendedi. İnsan idaresi altında dünya güvenliydi ve daha da güvenli olacağı kesindi. *Ilona* adlı romanında Hans Habe zamanın ruhunu canlı bir şekilde tasvir ediyordu:

İnsanlar 1899 yılbaşı gecesi coşkuyla yeni yüzyılın başlangıcını kutlarken ne yaptıklarının farkında değildiler. Nehirler yataklarından taşana, çayırları göllere çevirene ve "sular dağları on beş arşın aşana" dek kesilmeyeceğini bilmeksizin, yağmuru kutluyorlardı. Suların bir günde çekilemeyeceği konusunda şüphe duymuyor, yıllar içerisinde yavaş yavaş artacağını varsayıyorlardı. Tanrının yirminci yüzyıldan bıkaçağından hiç şüphelenmemişlerdi. Tufanın şerefine içiyorlardı.

Tufanın şerefine... Gerçekten de, birdenbire, herkesi şaşkına çevirerek, nehirler yataklarından taşı ve tufan başladı. İnsanlığın belleğindeki en kitlesel kıyım başlamıştı. Ortaçağın son karanlık günlerinde son heretiğin diri diri yakılmasından beri duyulmayan ıstıraplar içerisinde milyonların ölümü. Süngülerle delik deşik edilmiş, şarapnel parçalarıyla kesilmiş, tankların paletleri altında ezilmiş ve zehirli gazlarla şişmiş cesetler. Kendileri bataklık gibi siperlerde aylarca canlı canlı çürürken, acı çekmeden aniden ölen şanslıları kıskanan, kinin, önyargının ve hürafenin kurbanları. Orduya yazılan askerlerle beraber, bütün Avrupa'da Doğu Prusya bataklıklarından Somme'nin sularına kadar kazılmış siperlerde uygarlık, yavaşça, şefkatten yoksun bir şekilde, eziyet çeke çeke ölüyordu; dünyaya kefil olacağına inanılan dünyanın konforlu rahatlığı da uygarlıkla beraber yitip gidiyordu. Güvenli dünya hiçbir dirilme ümidi olmadan, düşüncesizce ve amaçsızca dökülen insan kanlarının oluşturduğu nehirlerde boğulmuştu.

Görünüşe bakılırsa, bütün bu dehşet, bir dizi kazanın (örneğin, Saraybosna'da Franz Ferdinand'a sıkılan ikinci kurşun, hüsrana uğramış bir öğrenci tarafından sıkılmıştı, çünkü kraliyet aracının şoförü hastaneye sürerken yanlış bir yola girmişti; ilk kurşunun asil hedefi bu kurşunla kazara vurulan kurbanı asil teessürlerini göstermek için hastaneye gitmek istemişti) ve bir dizi savaş planının bir araya gelmesinden doğmuştu; bu planların her biri, gezegenin en gelişkin köşelerinin en ileri, en modern ve en donanımlı ordularının üst düzey uzmanları tarafından kılı kırk yarararak ve bilimsel bir hassaslıkla hesaplanmıştı –her şey düşmanlıklara neredeyse kansız bir şekilde hemen son vermek ve hem hızlı hem de kesin sonuçlar ortaya çıkarmak üzere son derece rasyoneldi ve dikkatlice hesaplanmıştı. Gelgelelim insan planlamasının ve insan ürünü kazaların bu karışımından çıkan şey, hiç kimsenin planında yoktu. Hiç kimse karşılıklı katliamlarla dört yıl sürecektir bu tür bir mezbaha planlamamıştı. Belki de bu, Büyük Savaşın en hayret verici ve korkutucu tecellilerinin en hayret verici ve korkutucu yanıydı. Bu tüyler ürpertici olay programlanmamış, tasarlanmamış, öngörülmemiş ve hatta tasavvur edilebilir olduğuna bile inanılmamıştı. *Planlanmamış* görevlere hizmet etmesi için seçilmiş araçların da alakasız ve muazzam ölçüde etkisiz, hatta işe yaramaz olduğu ortaya çıkmıştı.

Sorun hesapların yanlış çıkması değildi. Hatalı hesaplar düzeltilebilir ve bunları düzeltmek faydalı, rasyoneliteye hizmet eden bir girişim olabilir. Zira insanlar hatalarından ders almaya eğilimlidir ve böylece gelecekte kazalara ve musibetlere karşı daha bağışık kılarlar. Sorun daha ziyade tam da şu düşünceydi: Elde yeterli bilgi ve teknoloji bulunduğu, başvuru araçlarının keskinleştirilmesi sayesinde gelecek hesaplanabilir ve amaçlar garanti altına alınabilirdi ki bu araçlar Somme, Verdun ve Doğu Prusya'daki ölüm meydanlarında bulunan mezarlara sevk edilmişti. Avrupa'nın özgüveni, uygar insanların aklın tutkular üzerindeki nihai zaferine olan inancı, tarihin hikmeti ve cömertliğine duydukları güven, güvenli bir şimdi ve garantili bir geleceğe duydukları rahatlatıcı, iyimser inanç da katledilip, milyonlarca askerle beraber kitlesel mezarlara gömülmüştü.

Ortega y Gasset ve Mannheim'ın hem kendilerinin hem de okurlarının dikkatlerini kuşakların tarihte oynadıkları role çevirmelerine yol açan düşünce zincirlerini tamamen yeniden kurmak kolay değildir. Yine de Büyük Savaş'ın tecellileri ve beraberinde getirdiği "kimlik şoku" olmasaydı, onların böyle bir bakış açısına varmalarının çok daha güç olacağı düşünülebilir. Paul Ricoeur'ün "kimlik" fenomenini ikiye ayırdığı (*l'ipseite*, yani diğer insanlardan ayırt edici özelliğinin sürekliliği ve *la memete*, yani kişinin başkalarıyla benzerliğinin sürekliliği) göz önüne alındığında, Büyük Savaş'ın muazzam bir soru işareti koyduğu şey, kimliğin bu ikinci kısmıydı. Büyük Savaş'tan önceki "Ben", sonraki "Ben" ve savaşın hem "öncesini" hem de "sonrasını" kapsayan "Ben" in her biri farklı dilden konuşuyordu. Her biri diğer ikisiyle kolay kolay iletişime geçemiyordu. Katliamdan canlı kurtulmuş olanlar, bir zamanlar mezbahaya giderken duydukları coşkuyu, açıklamak şöyle dursun, tam anlamıyla anlayabilirler mi? Eğer anlayabilirlerse, yeni edindikleri bilgileri, seferberlik gününde meydanlarda alkış tutan ve dans eden, geçmişteki benliklerimize, ifade edebilecekler midir? O zamanlar hayal bile edemeyip şimdi bildikleri şeyin nasıl ortaya çıktığını ve ihtimali düşük olmakla beraber o zamanlar bu şey onlara teklif edilmiş olsa, bunu doğrudan şeytani sözler addedip reddedeceklerini, buna aracılık edenleri de linç edebileceklerini kavrayabilirler mi? Verdun ve Somme'den sonra doğan ve "insanlığın en büyük sınavını", "en heyecan verici" ve "karakter oluşturu" maceralarını kaçırmış oldukları için görünüşte acı çeken insanlara, bedeli ağır ödenen bu kavrayışlarını aktarabilirler mi? Eğer aktarmayı denerlerse, anlaşılabilirler mi?

Avrupalılık kimliğinin *la memete*'sine vurulan darbe, "kuşak" fikrinin toplumsal ve siyasi bölünmelerin analizindeki ana kavramsal araçlardan biri haline gelmesinde belirleyici bir unsuru muhtemelen. Nesnel analitik kategorinin hammaddesi, dikkat çekecek ölçüde farklı, birbirinden yalıtık, ikiye bölünmüş bir yaşamın öznel deneyimiyle karşılanıyordu. Keza muhtemelen kuşak kavramının ilk olarak icat edildiği laboratuvar "şimdiki biz" ile "bir zamanlar biz" arasında yaşanan karşıtlıktı. Öznel deneyimden damıtılmış ve daha sonra işleminden geçirilerek dünyayı "oracıkta" irdeleyecek mercekler haline getirilmiş bu kavram, "biz"i

“onlar”dan ayıran sınırın çizilmesinde kullanılabilirirdi ve aslında kullanıldı da. Kuşaklararası iletişim kopukluğu ve ayrılığı, parçalanmış bir kişisel yaşam deneyimini anlama, “anlamlandırma” ve malum *Lebenswelt*’i [yaşam dünyası] parçalara ayıran ve yok edip yerine henüz keşfedilmemiş ve bilinmeyişienden ötürü korkutucu bir dünya koyan zaman yarılmasını anlaşılır kılma çabalarıyla ortaya çıktı; bu dünya, hem haritaların bulunmayışından hem de haritasının çıkarılmasını önceleyebilecek uzun gelişigüzel yaklaşımlar, riskli teşebbüsler ve potansiyel olarak ölümcül hatalardan ötürü daha da korkutucuydu.

Benzer (ama çok daha mütevazı ve daha az dramatik olduğu kabul edilen) öznel kopuş deneyimleri, zamanın akışı hızlanıp süratle değişen insanlık durumunun birbirini izleyen tecessümleri arasındaki mesafe kısdıkça, artan sıklıkla tekerrür edecekti. Bir kere yeri belirlenip adlandırıldıktan sonra, kuşaklararası bölünme ve iletişim sorunlarının güncelliklerinden hiçbir şey kaybetmeden büyük ilgi uyandırmaya devam ettiğine şüphe yok. Hem akademik hem de yaygın söz dağarcığında uzun süre yer alacakları düşünülebilir.

Bununla birlikte, insan varoluşunun bütün yönlerinin zorunlu ve saplantılı olarak modernleşmesiyle ve modern çağın “akışkan” evresinin karakteristiği olan değer hiyerarşisinde geçiciliğe ve sürekliliğe (ya da dolaylımsızlığa ve uzun vadeye) atfedilen mertebelerin tersine çevrilmesiyle harekete geçirilen gerçekten de kesintisiz bir devrimin halihazırdaki durumunda, tartışılan fikirlerin bazılarının yararlılıklarını kaybedip kaybetmediği ve mevcut insanlık durumunu tanımlama ve kavrama işini yerine getirmeyi bırakıp bırakmadığı açık değildir ve büyük ölçüde de ucu açık bir mesele olarak kalır. Bu meselelerin dünya görüşümüzde devam eden varlıklarının, Ulrich Beck’in “zombi terimleri”ne (sözcük olarak var olsa da cismen var olmayan kavramlar): ya da yalnızca *sous rature* (yani, anlatının iletişimsel uygunluğu bakımından kaçınılmaz olan, bununla birlikte bir ihtar/anımsatıcı gerektirerek kullanıldığında dünyevi göndergeleri varlıkların envanterinden çoktan silinmiş olarak) kullanılabilen, Jacques Derrida’nın terimlerine benzer bir örnek olduğu ileri sürülebilir. Bense bunlara neden olan çarpışmadan çok sonra yankılanmaya devam eden “yankılanan kelimeler” diyeceğim...

Aslında, (en azından kültür alanımızdaki) değişim hızı günümüzde akıllara durgunluk vericidir. Değişimler sürekli ve her yerdedir. Kuşaklara dayalı yeni bir sınır çizgisi çizmeyi haklı gösterecek kadar yoğun olan değişim yoğunlaşmaları, ya neredeyse günlük, rutin bir olay ya da aksine (eğer etkilerini “Büyük Savaş”ın şokuyla karşılaştırmayı tercih edersek) hiç olmadığı kadar azalıyor gibi görünüyor. Görünürde sayısız *değişim* vardır ve bunlar insanlık durumunun kalıcı özellikleri olarak, olağanüstü olaylardan ziyade olağan olaylar olarak, anormallikten ziyade normallik olarak, istisnadan ziyade kural olarak görülür. Oysa *deneyimin süreksizliği* neredeyse evrenseldir ve bütün yaş kategorilerini eşit ölçüde etkiler. Bu şartlar altında, kuşaklararası sınırları çizmek yalnızca keyfi olabilir. Sınır çizmeye yönelik her girişim ihtilafli ve tartışmalı olacaktır. Bunların toplumun haritasına yansıtılması ise, eğer yanıltıcı değilse, çok da aydınlatıcı olmayacaktır. Öne sürülen bölümlenmeler, betimlenen toplumun morfolojisi hakkında güvenilir bilgiden ziyade, istatistiksel veri işlemeyle ilişkin tercih edilen yöntemin artçı etkileri olma riski taşır.

Değişim belki de fazlasıyla hızlı ve yeni fenomenlerin kamu bilincinde ortaya çıkma ve gözden kaybolma hızı da fazlasıyla baş döndürücüdür. Bu, “zamanın ruhu”nun sağlam işaretleri olarak kaydedilmeye ve bir kuşağın biricik ve kalıcı nitelikleri olarak yeniden biçimlendirilmeye uygun olan tutumlarda, davranış kalıpları, değer sendromları ve dünya görüşlerinde belirginleşmesini, yer etmesini ve pekişmesini engeller. Dağınık ve görünüşte bağlantısız bir süreksizlik yığınında, “devrim”e özgü görünürlük ve biçimlendirici güç elde edebilen değişimler çok nadirdir. Şayet varsa da çok azı *kuşaksal* bir kopuş fikri uyandıracak kadar, kendi kuşağını oluşturma ve etkin olarak *kendini ispatlama* için gerekli hammaddeyi sağlayacak kadar ön plana çıkar.

Bir değişimin “devrim” olarak kabul edilmesi için, “değerlerin [kapsamlı ve zamanca sıkıştırılmış olarak] yeniden değerlendirilmesini” ve değer hiyerarşinin esaslı olarak yeniden düzenlenmesini harekete geçirmesi ya da içermesi gerekir. Şimdiye kadar uygun, etkili ve takdire layık olarak algılanan kuralların, normların ve modellerin hatalı, faydasız ve mahkûm edilebilir olarak yeniden biçimlendirilmesi gerekir. Değerlerin bu şekilde tersine çevrilmesinin sonucunda, bir bütün olarak geçmiş ve

halen kamu belleğinde canlı olan geçmiş parçası karalanacak ve sıkı (ve saldırgan) bir sorguya tabi olacaktır. Geçmişin her bir ögesi zan altında kalacak ve masumiyeti kanıtlanana kadar suçlu addedilecektir (gerçi masumiyet neredeyse hiçbir zaman kesin surette kanıtlanamayacak, aklama hiçbir zaman tamamlanamayacaktır –şüphe de hiçbir zaman büsbütün ortadan kalkmayacaktır). Olsa olsa hüküm ertelenecek ve bu, geçmişte temyize tabi olmadığı ilan edilmiş kararlara da uygulanacaktır. Öte yandan, geçmişte mahkûm edilen ya da mahkûm edilebilir olduğu düşünülen şey –benzer bir şekilde topyekûn ve önsel olarak– ıslah edilecektir. Geçmişte esirgenen tanınmaya, şayet varsa birkaç soru yöneltilecek ve meziyete dair başka hiçbir kanıt gerekmeyecektir.

Sonuçta, gerçek bir “devrim” durumunda, geçmiş değerlendirmelerin tersine çevrilmesinin tek sebebi, ancak halihazırda onaylanmayan ve itiraz edilen “geçmiş”te dile getirilmesidir. Erdemler ahlaksızlık, başarılar kabahat, bağlılıklar da hainlik olarak –ya da tam tersi olarak– yeniden yazılır. Geçmişin değer ve pratiklerinin değer yitimi, henüz başlayan gelecek sise büründüğünden, çok daha fazla belirleyici ve uzlaşmaz olmalıdır. Geleceğin şekli hakkında, geçmişten farklı olacağı ve karanlıkta el yordamıyla hareket etmenin rahatsız edici önsezisini yatıştırmak üzere birkaç bildik nirengi noktasının el altında olacağı dışında, kesin hiçbir söylenemez. Yolu önceden gösteren yön tabelalarının yokluğunda, muhtemelen geçmişten miras alınan yön tabelalarını tersine çevirmek işe yarayacak, tamamen olumsuz da olsa bir ölçüde yönlendirme sağlayacak ve ne kadar çürük ve güvenilmez de olsa, gelecekteki olayların nihai seyrinin kontrol altında olduğu duygusunu verecektir. Öyleyse şu hiç de küçük bir avantaj değildir: Devrim anında gelecekteki erdemler ve başarılarla ilişkin sınanmış ve güvenilir hiçbir ölçüt (yani gelecek, bugüne dönüşürken hâlâ bağlayıcı olduğuna güvenilebilen ölçütler) mevcut olmasa da, güvenilir birtakım değer ikameleri ve böylece de gediği kapatacak bir meritokrasi biçimi, geçmişteki erdemsizlikleri erdem diye, erdemleri de erdemsizlik diye yeniden adlandırmaya dayalı basit bir çareyle halihazırda meydana getirilebilir.

Bu türden “devrimler” bizim zamanımızda anormalliktir. Daha doğrusu tam tersi: Devrimler günlük bir diyete dönüştüğünden, ancak birkaç gün boyunca heyecan verip korkutabilirler; ta ki sonraki “tarihi” ya

da “devrim niteliğindeki” olay, TV’deki ünlü sunucular tarafından nefes nefese duyuruluncaya ve bütün gazetelerin ilk sayfasını kaplayıncaya kadar; bunun hemen ardındansa bu olay, başka bir “sansasyonel” ve “eşi benzeri görülmemiş” olaylar dizisi tarafından kamunun eğreti dikkatinden silinip süpürülecektir. “Devrim” fikri bugünlerde *değersizleşt*i. Kuşe kâğıda basılmış bir derginin her nüshasında devrim hakkında olmasa da düne kadar hiç duyulmamış ama illaki “devrim niteliğinde” olan – ve spot ışığı altındaki kimi bireylerin “yaşamını ve dolayısıyla da onları izleyen herkesin yaşamını değiştirecek”– birçok şey hakkında bir şeyler vardır.

Biraz daha ciddi bir açıdan bakarsak, akışkan modern dünya *sürekli* bir devrim halindedir; bu hal “katı” modernlik zamanlarından hatırlanan bir kereye mahsus “tekil” devrimlere imkân vermez. Eğer günümüzde halen devrimlerden bahsetmek mümkünse de yalnızca geçmişe bakılarak yapılabilir bu; geçmişe baktığımızda fark ederiz ki gayet küçük ve görünüşte önemsiz değişimler üst üste gelmiş ve insanlık durumunda yalnızca tedrici değil, nitel bir dönüşüm de meydana getirmiş. Evvelki göndergelerinden yoksun olan “devrim” fikri değersizleştirilmiştir: Her türlü “yeni ve gelişmiş” ürünü “devrimci” şeklinde tanıtan reklam yazarlarınca her gün kullanılır ve istismar edilir...

Sürekli ve sık rastlanan değişimlerin ortasında, ta derinlerde olan, ama gelişmeye de devam eden tamamlanmamış dönüşümlerin “devrimci” doğasını doğru bir şekilde kavramak güç, belki de imkânsızdır. Bu tür dönüşümleri peşinen tasarlamak ve toplumsal durum üzerindeki etkilerini tahmin etmek ise daha da imkânsızdır. Yine de eğer gerçek bir devrim olursa, dönüşümden sonraki yaşam deneyimlerinin daha önce hatırlananlardan kesinlikle farklı olacağına şüphe yoktur. Dönüşümün bir tarafındaki insanlar açısından olsa olsa bir istisna, rutinin ihlali olan şey, diğer taraftakiler açısından normal bir durum olarak görülecektir. O zaman, ortaya çıkan kuşaklararası bölünmenin ilk semptomu “iletişimsel kargaşa” olacaktır. Esas mesele, (iletişimsel soruna sonradan eklenen ideolojik bir cila olan) “çıkar çatışması”ndan ziyade, uygunluk ve öncelik meseleleriyle ve farklı farklı konumlanmış, birbirileriyle örtüşmeyen bilgisizlik alanlarından kaynaklanan sorunlarla ilgili bir anlaşmazlıktır.

Bir grup için esas olan deneyimler bir başka grubun deneyimlerinde ya çok az göndergeye sahiptir ya da bunlar hiç yoktur. Nitekim bir grup açısından çok önemli olan meseleler, diğeri için “geçerli değildir”.

Yalnızca iki kamp –“yaşlılar” (ya da yetişkinler) ve “gençler” (henüz yetişkin olmayan ya da yetişkin olmaya yanaşmayanlar)– oluşturmak üzere sık sık iç içe geçen kuşaklar arasındaki karşılıklı şüphenin öyküsü eskiye dayanır. Çok eski zamanlara kadar uzanan ilk belirtilerinin izi kolayca sürülebilir. Ama bu şüphe, dünyanın (en azından insanla ilgili kısmının), mevcut halinden farklı olabileceği ve onu farklı hale getirmenin de insanların elinde olduğunun kabul edilmesiyle, yaşadığımız modern çağda adamakıllı ortaya çıkmıştır. Ayrıca dünyanın, tek bir insanın yaşamında “artık devir değişti” ibaresini dile getirecek kadar, bunun sonucunda da “olan” ile “olması gereken” arasında bir gediğin görülmesini ve “hey gidi günler”e karşı “daha iyi bir gelecek” tarzı kavramların hem felsefi düşüncede hem de yaşama dair popüler algılamalarda ortaya atılıp yer etmesini sağlayacak kadar hızlı değişmesiyle ortaya çıkmıştır. Ancak o zaman, dünyanın aralıksız dönüşümünün farklı aşamalarında dünyaya gelen insanlar, *paylaştıkları* zamanı değerlendirme bakımından muazzam şekilde *farklılaşmaya* başlamış olabilirler. İyice öğrenilip hâkim olunmuş becerilerin ve âdetlerin uygulanmasına imkân tanıdığı için bazı insanlara rahat ve konforlu gibi görünebilen şey, diğerlerine tuhaf ve itici görünmüş olabilir. Nitekim bazı insanlar, diğerlerini huzursuz edebilen, bocalatan ve şaşkına çeviren durumlarda, kendilerini çok rahat hissedebilir. Bazılarına “dünya hali bu” ya da “böyle gelmiş böyle gider” şeklinde görünebilen şey, diğerlerine gayri meşru, ahmakça, hakkaniyetsiz ve bütünü iğrenç görünebilir.

Sonuçta, yaşlı ve genç kitleler birbirilerine yanlış anlama ve kuruntu bileşimiyle bakarlar. Yaşlılar, kendi büyüklerinin itinayla koruduğu şeyi, dünyaya yeni gelenlerin mahvedip ortadan kaldıracığından korkacaktır; gençler ise, eskilerin berbat ettiği şeyleri yoluna koymak için şiddetli bir arzu duyacaktır. Her iki kitle de olayların mevcut halinden memnuniyetsiz olacak ve bunların kötü hali konusunda diğer kitleyi suçlayacaktır. Son derece saygın haftalık bir İngiliz dergisinin ard arda iki sayısında, hırslanan iki iddia yer aldı: Bir köşe yazarı “gençleri” “durgun, uyuşuk.

zührevi hastalıklı ve hiçbir işe yaramaz” olmakla suçluyordu. Buna karşılık bir okur kızgınlıkla sözüm ona miskin ve kayıtsız gençlerin gerçekte “akademik olarak başarılı” olduklarını ve “yetişkinlerin yarattığı müşkül durumdan kaygı duydukları” cevabını veriyordu.⁵ Diğer sayısız benzer anlaşmazlıklarda da olduğu gibi, buradaki fark deneyimin şekillendirdiği bakış açılarının telkin ettiği değerlendirmelerdir ve ortaya çıkan ihtilaf da “nesnel bir şekilde” çözümlenemez.

Bana gelince, ben de “geçmiş kuşaklar”dan biriyim.

Gençliğimde, çağdaşarımla beraber, Jean-Paul Sartre’ın *le projet de la vie* [yaşam projesi] seçimi hakkındaki açıklamalarını dikkatle okumuştum. “Yaşam projesi” seçimi, “seçimlerin seçimi”, ilk ve son kez, baştan aşağı, (ikincil, türetilmiş, müeccel) seçimleri belirleyecek üst seçim anlamına geliyordu. Sartre’tan öğrendiğimiz üzere, her projeye bir yol haritası ve güzergâhın ayrıntılı bir tarifi eklenecekti. Bir kere varış yeri seçildiğinde, geriye kalan tek şey, harita, pusula ve yol işaretlerinin de yardımıyla en kısa ve en az rizikolu yolu planlamak olacaktı...

Sartre’in mesajını anlamakta güçlük çekmiyorduk ve bunu gördüğümüz kadarıyla etrafımızdaki dünyanın ilan ettiği ya da imlediği şeyle uyumlu buluyorduk. Sartre’ın dünyasında –yani benim kuşağımın paylaştığı dünyada– haritalar, şayet mümkünse, yavaş yavaş eskimişti (hatta bunların bazıları “eksiksiz” olmakla övünürdü). Yollar da, bir kere döşendikten sonra, araçların artan sayısı, ağırlığı ve hızına uyum sağlamak üzere zaman zaman tekrar döşenebilirdi. Bununla birlikte, bu yollardan gidildiğinde her defasında aynı yerlere varılırdı ve kavşaktaki tabelalarda ve trafik işaretlerindeki boya defalarca yenilenmiş olsa da, üzerlerinde yazan şey hiç değişmezdi.

5) Bkz. *Guardian Weekend*, 4 ve 11 Ağustos 2007.

Keza akranlarımla beraber, başkaldırmak şöyle dursun tek kelime itiraz etmeksizin, aç farelerle yapılan laboratuvar deneylerine dayalı sosyal psikoloji derslerini sabırla dinlemiştik; fareler bir labirentin içinde, tek “doğru” yolu (yani labirentin içinde ödüle –labirentin öbür ucundaki peynir parçasına– giden tek rotayı) ararken, bu yolu yaşamlarının geri kalanı için öğrenip ezberlemeyi amaçlıyordu. Buna hiç itiraz etmedik, çünkü Sartre’ın tavsiyesinde olduğu kadar, laboratuvar farelerinin itişip kakışmasında kendi yaşam deneyimlerimizin yankılandığını duymuştuk...

Günümüzde çoğu genç laboratuvar farelerinin kaygısına baktığında kendi deneyimlerini idrak etmekte kesinlikle başarısız olacaktır. Keza yolun başında bütün yaşam rotasının haritasını hemen çıkarmaları tavsiye edilse, omuz silkmeleleri muhtemeldir. Gerçekten de şu şekilde itiraz edeceklerdir: Gelecek ay ya da yılın ne getireceğini biliyor muyuz? Tek bir şeyden emin olabiliriz ki cevabı da kendileri vereceklerdir: Gelecek ay ya da yıl şimdi yaşadığımız zamandan farklı olacaktır. Farklı olacağı için de şimdi sahip olduğumuz birçok bilgiyi ve şu anda kullandığımız teknik bilginin çoğunu (hangi kısım olduğu konusunda hiçbir tahmin olmasa da) geçersiz kılacaklardır. Gurur duyduğumuz ve bugün yüceltiğimiz birçok şeyden (hangisinin yitip gitmek zorunda olacağı konusunda gene hiçbir tahmin olmasa da) kurtulmak zorunda kalırken, öğrendiğimizin çoğunu kuşkusuz unutmak zorunda kalacağız. Bugün en çok tavsiye edilen seçimler, yarın utanç verici büyük hatalar olarak kötülenebilir. Buradan çıkan sonuca göre (diye ekleyeceklerdir) en başta gerçekten edinmemiz gereken beceri *esnekliktir* (kısırlaştırılmış ve dolayısıyla halihazırda politik olarak doğru sayılan *korkaklığa* verilen ad). Bu, borca dönüşmüş geçmiş servetleri hızla unutma

ve hemen elden çıkarma yetisinin yanı sıra yol ve yöntemleri hiç pişmanlık duymaksızın kısa sürede değiştirme kabiliyetidir. Gerçekten ilelebet hatırlamamız gereken şey, herhangi bir şeye ve herhangi birine ömür boyu bağlılık konusunda ant içmekten kaçınmak gerektiğidir. Ne de olsa fırsatlar, ansızın ortaya çıkma ve aynı derecede aniden yok olma eğilimindedir. Kasten veya olağan olarak, bu fırsatlara sonsuza kadar sahipmiş gibi davranan beleşçilerin vay haline...

Öyle görünüyor ki günümüzde bütün bir yaşamı peşinen senaryolaştırma konusunda halen düş kurulabilse ve bu düşün gerçekleşmesi için ter dökülse bile, bugünlerde bir senaryoya, hatta insanın düşlerini süsleyen senaryoya tutunmak riskli bir iştir ve intihara eşdeğer olabilir. Geçmişin senaryoları oyunun daha provaları başlamadan, modası geçip kullanımdan kalkabilir ve açılış gecesine kadar dayanmayı başarırlarsa, oyunun süresinin yine de fena halde kısa olduğu ortaya çıkabilir. Yaşamın bütünü bir yana, koca bir yaşam sahnesini, önceden tasarlanmış bu tür bir senaryoya adamak çok daha güncel, şimdinin modasına daha uygun ve dolayısıyla geleceği daha parlak olan birçok prodüksiyonu (ki bunların kaç tane olduğu asla bilinemez...) kaybetme şansına denktir elbette. Ne de olsa yeni fırsatlar, kapıyı çalmaya devam eder ve ne zaman, hangi kapıyı çalacağına dair hiçbir şey söylenemez.

Tom Anderson örneğini ele alalım. Sanat okuduğu için, muhtemelen çok fazla mühendislik teknik bilgisi edinmemişti ve teknolojik şeylerin çalışması konusunda çok az fikre sahipti. Çoğumuz gibi, modern elektronik aletleri kullanıyordu ve gene çoğumuz gibi, bilgisayar kasasının içinde ne olduğunu, şu değil de diğer tuşa bastığında ekranda nasıl bunun değil de şunun belirmediğini tahmin etmek ve düşünmek için çok fazla zaman harcamış olamazdı. Birdenbire, muhteme-

len onu da şaşırta n şekilde, “sosyal ağ”ın yaratıcısı, öncüsü ve “ikinci internet devrimi” unvanını alıveren şeyin mucidi olarak bilgisayar dünyasında alkışlarla karşılandı. Belki de en başta büyük ölçüde bir hobi olarak düşünölen blogu, yalnızca birkaç yıl içinde, MySpace adlı şirkete dönüştü; bu blog genç internet kullanıcılarının akınına uğradı (daha yaşlı web kullanıcıları ise yeni şirketi ve onun inanılmaz popörlüğünü bir şekilde duymuş olsa bile, belki de onu önemsememiş ya da ömrü bir kelebeğinki kadar olacak bir başka gelip geçici heves ya da ahmakça fikir olarak alaya almıştı). “Şirket” kayda değer hiçbir kâr getirmiyordu ve Anderson’ın da muhtemelen şirketi mali açıdan kazançlı duruma nasıl getireceği konusunda hiçbir fikri yoktu (muhtemelen böyle bir şeye hiç niyeti de yoktu). Ta ki 2005 Temmuz’una kadar... Bu tarihte Rupert Murdoch o zamana kadar ucu ucuna olan bir parayla ayakta kalmış şirket için 580 milyon dolar teklif etti. Murdoch’ın Myspace’i satın alma kararı, bu dünyanın sihirli kapısını, en yaratıcı ve karmaşık tılsımların sihrinden çok daha uygun bir şekilde açtı. Servet avcıları hiç vakit kaybetmeden aynı şeyi yaptı ve işlenmemiş elmas arayışına çıkarak interneti fethetti. Yahoo “sosyal ağ” kategorisinde bir başka internet sitesini bir milyar dolara satın aldı. 2006 Ekim’inde Google bir başka siteyi (henüz bir buçuk yıl önce, tamamen ev içi üretim tarzında, bir başka amatör girişimci çift olan Chad Hurley ve Steve Chene’in başlattığı) Youtube’u satın almak için 1.6 milyar dolar ayırdı. 8 Şubat 2007’de *New York Times*, Google’ın, yerinde fikirlerinden ötürü Chene’e piyasa değeriyle 326 milyon dolar değerinde, Hurley’e de 345 milyon dolar değerinde hisse verdiğini yazıyordu.

O ana dek keşfedilmemiş ya da layıkıyla takdir edilmiş yeteneklerin arayışında olan yüce ve azametli bir hami

ya da becerikli bir patron kişiliğinde cisimleşmiş olan, Talih tarafından “keşfedilmek”, masallar, Ortaçağ’ın sonları ve Rönesans’ın ilk dönemlerinden beri ressamların, heykeltıraşların ve müzisyenlerin biyografik folkloründe popüler bir motif olmuştur (gelgelelim sanatın İlahi yaratımın büyüsünü, itaatkâr ve doğru bir şekilde anlatma yolu olarak görüldüğü antik çağda bu böyle değildi: Yunanlılar “ilahi esinin himayesindeki yaratma fikrini, yaratılan eserlerin parasal karşılığıyla uzlaştıramazdı.”⁶ Antik çağda “sanatçı olmak”, mali başarı şöyle dursun, herhangi bir dünyevi başarıdan ziyade, feragat ve yoksullukla, “kendinden geçmiş”likle bağdaştırılırdı).

Yüce ve azametli biri tarafından “keşfedilme”yle ilgili etiyojik mit, ancak modern çağın eşliğinde icat edilmişti. Bu mit, bir yandan doğumun hiçbir temyiz hakkının olmadığı müebbet hapis olarak düşünüldüğü ve kendi kendini yetiştirmiş adam (hele hele kendi kendi yetiştirmiş kadın) fikrine olanak tanımayan bir toplumda, (çok nadiren) sanatçıların birdenbire eşi görülmemiş bir şekilde üne ve zenginliğe kavuşmasına açıklama getirmek içindi. Ayrıca bu mit -iktidar, güç, otorite, nüfuz düzeni ve zenginlik ve şaşa hakkı anlamına gelen- “normu” baltalamaktansa onu inatla sağlamlaştıracak ve doğrulayacak biçimde, yukarıdaki olağanüstü örnekleri izah etmek içindi. Tamamen dışlanmış olmasa da alt sınıftan olan, sanatın gelecekteki ustaları, genellikle şu kaniya vardılar (en azından etiyojik mit bunu ima ediyordu): Nadir görülen büyük bir azim ve samimi bir görev aşkıyla birleşmiş, en yüce yetenekleri kazandıran ilahi lütuf bile, şanın, servetin ve takdirin başka yollarla ulaşılamaz alanına erişmek üzere

6) Bkz. Ernst Kris ve Otto Kunz, *Legend, Myth and Magic in the Image of the Artist*, çev.: Alistair Lang ve Lottie M. Newman, Yale University Press. 1979, s. 113.

kendilerine uzatılan güçlü bir el olmadan, kendi kaderlerini tamama erdirmek için yeterli değildi.

Modernitenin gelişiminden önce, “talihin dönmesi” miti neredeyse sırf sanatçılarla sınırlıydı. Buna da şaşmamak gerek, zira sonradan “güzel sanatlar” olarak adlandırılacak olan alanın, ressam, heykeltıraş, mimar ve bestekâr gibi icracıları, aşağı mevkilerinden yukarı çıkmayı başaran, krallar ve papalarla olmasa da prensler ve kardinallerle akşam yemeğinde boy gösteren, neredeyse tek gruptu. Gelgelelim, modernite ilerledikçe, sınıf engellerini yıkan tabakaların sayısı artmıştı.

“Zıpcıktılar”ın sayısı çoğaldıkça, “talihin dönmesi”den esinlenen öyküler de demokratikleşti. Bunlar artık her türlü yaşam sanatçısının, yani gündelik yaşamın sıradan sanatının sıradan icracılarının yaşam beklentilerine biçim veriyor ve hepimiz ya da çoğumuz da bu tür sanatçılarız. Ne de olsa, bugünlerde hepimizin, başarılı ve mutlu bir yaşama yol açacak olan, “talihin dönmesi” fırsatını ya da talih kuşunu yakalaması buyrulmuş. Eğer yaşamlarımızı anlamlı, başarılı ve tamamen mutlu kılmak “talihin dönmesi”ne dayanıyorsa, umut etmekte, bahtımızın açılmasını beklemekte haklıyızdır ve hayal gücümüzü son noktaya kadar genişleterek ve bir araya getirmeyi başardığımız bütün kaynakları ustalıkla kullanarak (başka bir deyişle, hiçbir şansı elden kaçırmadan) bahtımızın açılmasına yardımcı olmamız da gereklidir.

Gerçekten de, fukaralıktan zenginliğe olağanüstü yükseliş masalları allanıp pullanan ve alenen onaylanıp takdir edilenler çoğunlukla güzel sanat icracılarıdır (daha doğrusu, bir anda üne kavuşmaya nail olarak, icraları tartışmasız “güzel sanatlar” olarak sınıflanan şeyleri icra eden sayıları çok da fazla olmayan şanslı insanlardır). Örneğin, gazetelerin orasından burasından kesilmiş ve alt kısma üstünkörü yapıştırıl-

mış, pop idollerinin fotoğraflarıyla süslü 50 peni değerindeki cam kül tablasının her birini 2 pounda satan kızın hikâyesini alalım... Doğu Londra'nın alelade bir sokağındaki alelade bir dükkânda uygun zamanı bekleyen bir kız; ta ki bir gün, tıpkı Sinderella masalında balkabağını her yeri altın bir faytona dönüştürmek üzere sihir kullanan meşhur büyücü nine gibi, bu kızın dağınık yatağını paha biçilmez bir yüksek sanat yapıtına dönüştürecek yüce sanat hamisini taşıyan bir limuzin dükkânının önünde duruncaya kadar...

Güzel sanatlar üstatlarının (daha doğrusu büyülü bir şekilde üstada dönüştürülen oğlan ve kızların) öyküleri, tarihi yüzyıllara dayanan öykü anlatım geleneğince hazırlanmış bir zemin bulma avantajına sahiptir. Bunlar, bizim *akışkan modern* zamanlarımızın tarzına pekâlâ uyar, çünkü *modernliğin ilk dönemlerindeki* öykülerin (örneğin, ayakkabı boyacısı bir oğlanın milyoner olmasına ilişkin ünlü efsane) tersine, evvelce yaşamda başarının gerektirdiği düşünülen sabır, sıkı çalışma ve özveri gibi garip, cefalı ve oldukça itici meseleler hakkında sessiz kalırlar. Günümüzde ünlü görsel ya da gösteri sanatçılarına dair popüler hikâyeler, kişinin kendini adadığı etkinlik *türü* ve bunu yapma *tarzı* meselesini önemsizmiş gibi gösteriyor; ne de olsa, akışkan modern dünyada, hiçbir değerli etkinlik değerini çok uzun süre koruyamaz. Bilakis akışkan modern hikâyelerin genellikle odaklandığı genel ilke şudur: Cömert talihin bulunduğu bir bileşime gelişigüzel eklenmiş her türlü bileşen, ne kadar yaygın, yalın ve alelade olursa olsun, "yaşam" denilen bulanık çözeltiden parlak başarı kristallerini çökeltebilir. *Her tür* bileşen: İlle de klasik-modern hikâyelerin ortaya attığı angarya, özveri, çilecilik ya da fedakârlık değil.

Bu koşullarda, bilgisayar ağlarının icadı fevkalade işe yarar. İnternetin birçok faydasından biri şudur: Şimdilerde

içerlenen, eskimiş ve demode olan, iş ile boş zaman; efor ile dinlenme; amaçlı eylem ile tembellik ya da aslında gayret ile miskinlik arasındaki karşıtlıklar konusunda taraf tutmanın sıkıntılı zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Keza internetin akıl almaz süratte büyümesinin temel nedenlerinden biri de budur: 1997'de halen ihmal edilebilir olan internet kullanıcılarının sayısının 2010'da 2.5 milyarı geçmiştir; yalnızca bir yıldaki (2006) elektronik posta trafiği –yaklaşık bir milyar gigabyte– “ezelden beri bütün insan dilinin nakledeceğinden” yüzde 20 daha fazla enformasyon içeriyor.⁷ Web sitelerinde gezinirken bilgisayarınızın önünde geçirdiğiniz saatler neye harcanır? İşe mi yoksa eğlenceye mi? Çalışmaya mı yoksa zevke mi? Söyleyemezsiniz, bilemezsiniz ve açıkçası umurunuzda da değildir. Cehalet ve kayıtsızlığınızın günahlarından arınmanız gerekiyor. Zira bu ikilemlere güvenilir bir yanıt verilmeyecek ve kader elini uzatana kadar da yanıt gelmeyecektir.

Bu yüzden 31 Temmuz 2006'a kadar sayısı 50 milyonu bulan blogların dünya çapında internete dahil edilmesinde ve daha sonraki hesaplamalara göre bunların sayılarının o zamandan beri günde ortalama yüz yetmiş beş bin büyümesinde şaşılacak bir şey yoktur. Bu bloglar “internet kamuoyuna” ne tür bilgiler verir? Sahiplerinin/yazarlarının/işletmecilerinin aklına gelen her şey hakkında bilgi verirler (Rupert Murdoch'ların ya da Charles Saatchi'lerin bu dünya hakkında aniden dikkatini nelerin çekebileceğini kim bilebilir ki...). “Kişisel bir site”, bir blog yaratmak lotonun yalnızca bir başka çeşididir: Kazanan biletleri önceden bilmenizi (ya da bir başkasının bilmesini) sağlayan kurallar olduğuna dair yanılısama

7) Richard Wray, “How one year's digital output would fill 161 bn iPods”, *Guardian*, 6 Mart 2007.

olsun ya da olmasın, “her ihtimale karşı” bilet satın almaya devam edersiniz. Bu kurallar da kendi uygulamalarınızda işe yarayacak bir şekilde sadakatle riayet etmek amacıyla öğrenip belleyeceğiniz türde kurallardır en azından. Sayısız blogu incelemiş olan Jon Lanchester, bir blogcunun kahvaltıda tükettiği şeyleri müthiş bir ayrıntıyla aktarırken, diğerinin önceki akşamki oyununun şakalarını açıkladığını; bir kadın blogcunun eşinin mahrem kusurlarından şikâyet ederken, bir başkasının kendi evcil köpeğinin çirkin bir fotoğrafını sergilediğini; biri polis yaşamının sıkıntılarını düşünürken, bir başkasının Çin’de bir Amerikalının cinsel istismarını konu edindiğiyle karşılaşmıştı.⁸ Her ne kadar içerikleri değişse de, hemen hemen bütün blogların paylaştığı bir nitelik vardı: En özel deneyimleri ve en mahrem maceraları kamuda sergilemek konusunda sınırsız bir açıklık ve doğruluk. Kabaca söylemek gerekirse, kendini (ya da kişiliğin en azından bazı taraflarını ya da yönlerini) piyasaya çıkarma konusunda aşikâr olan, kendine ket vurma eksikliğidir bu. Belki de bir şeyler, mühim bir internet gezgininin durup daha yakından bakmasını sağlayabilir; belki de müstakbel bir müşterinin, hatta zengin ve nüfuzlu bir müşterinin, ya da belki internette gezinen sıradan bir vatandaşın hayal gücünü ateşleyebilir; ama onlara yeten tek şey, nüfuzlu birkaç kişinin dikkatini çekmek ve bu kişilerin blog yazarlarına reddedemeyecekleri ve piyasadaki fiyatlarını yukarı fırlatacak bir teklif sunmasını esinlemektir. Çoğu kişisel ve gizli olduğu varsayılan ilişkilere dair kamusal itiraflar (ne kadar ağız sulandırırorsa o kadar iyidir), daha “ciddi” (siz bunu daha zengin olarak okuyun) yatırımcıların rutin bir şekilde kullandığı paraya gücü yetmeyenlerin yararlandığı bir çeşit “yedek para”dır. Ürettiği *objets d’art*’ın [sanat yapıtı]

8) Bkz. “A Bigger bang”, *Guardian Weekend*, 4 Kasım 2006.

sokaklarda ve kamusal alanlarda ya da birinin özel çalışma odasında takdir edileceği konusunda biraz olsun umut olmadıkça, yaşam sanatının çok fazla anlamı yoktur...

İrfan sahibi çoğu sanat eleştirmeni, güzel sanatların bugünlerde bütün yaşam dünyasını kuşattığını öne sürer. İlle de gerçekleşmesini istedikleri ve umdukları biçimde olmasa da, geçen yüzyılın avangardının sözüm ona boş düşleri yerine getirilmiştir. Görünen o ki bir kere muzaffer olduğunda, güzel sanatlar artık kendi varoluşunu dışavuracak sanat yapıtlarına ihtiyaç duymayabilecektir.

Kısa zaman önce ve hiç şüphesiz avantgardın altın çağında, güzel sanatlar kendi faydasını dünya ve sakinleri için belgelemeye çalışarak yaşamda kalma hakkını kanıtlamaya çalıştı. Arkalarında başarılarının katı ve kalıcı izlerini, yaptıkları faydalı hizmetlerin sağlam kanıtlarını bırakma ihtiyacı duymuşlardı; sonsuza dek yaşamayı vaat eden, elle tutulur ve muhtemelen silinmez izlerdi bunlar. Bununla birlikte, artık, varlıklarının katı izleri olmadan pekâlâ idare etmenin yanı sıra, çoğunlukla gereğinden fazla kalma tehdidi taşımama ve böylece çabuk ve uygun bir şekilde ortadan kaldırılamayacak kadar derin olan herhangi bir iz bırakmama konusunda dikkatli. Görünen o ki günümüzde güzel sanatlar çoğunlukla hızlı montaj konusunda uzmanlaşmıştır ve kendi yaratılarının hemen parçalanmasını teşvik eder. En azından, montaja ve parçalara ayırmaya, sanatsal yaratıcılığın eşit ölçüde geçerli, değerli ve vazgeçilemez biçimleri gözüyle bakarlar. Amerikalı meşhur bir ressam olan Rauschenberg, bir zamanlar bir başka ünlü Amerikalı ressamın, de Kooning'in resim yaptığı kâğıtları satışa çıkarmıştı; ama bunlardan neredeyse bütün kalem izlerini büyük bir gayretle silmişti. Koleksiyoncular için

para edecek şey, Rauschenberg'in kendi yaratıcı katkısı olan, silme izleriydi. Dahası, Rauschenberg yıkımı sanatsal yaratım mertebesine yükseltmişti. Yaptığı şeyler aracılığıyla, güzel sanatların çağdaşlarına sunduğu değerli hizmetler olarak temsil etmeyi amaçladığı şey, dünyada izler bırakmak değil, dünyada kalmış izleri *ortadan kaldırmaktı*. Rauschenberg en seçkin ve etkili çağdaş sanatçılar arasında böyle bir mesaj gönderen tek kişi değildi kesinlikle. Örneğin "öz-yıkıcı sanatın" öncüsü ve sanatın yıkıcılığı üzerine 1966 tarihli sempozyumu düzenleyen Gustav Metzger'i hatırlayalım. İzleri yok etme ya da örtme, şimdiye kadar yalnızca bu izlerin kakılması ve işlenmesi ya da başka yollarla –tercihen kalıcı olarak– belirginleştirilmesinin bulunduğu seviyeye yerleştirilmişti ve halen de bu seviyededir. Bu durum diğer seviyede –yaşam sanatları seviyesinde– de vuku bulur: Burada çok acilen ihtiyaç duyulan yaşam araçları deneye tabi tutulur ve insanın varoluşsal durumunun en ağır zorlukları tespit edilir, ele alınır ve bunlarla yüzleşilir.

Gerçekten de, yukarıda güzel sanatların yakın zamandaki dönüşümü hakkında söylenen her şey, sanatın en yaygın olan ve evrensel olarak icra edilen türüne de, yani yaşam sanat(lar)ına da atfedilebilir. Aslında, güzel sanatlarda meydana gelen ve halen de devam eden can alıcı kopuş, sanatçıların yaşam sanatındaki değişimleri, ya da en azından onun son derece gösterişli bir şekilde sergilenen türlerini yakalama çabalarından kaynaklanmakta. Diğer birçok bakımdan olduğu gibi, bu durumda da güzel sanatlar yaşamı *kopya eder*. Çoğu durumda, güzel sanatlardaki yeni akımlar, yaşam tarzındaki değişimleri biraz gecikmeyle de olsa takip eder –gerçi bu akımların yaratıcıları bu değişimleri sezinlemek için ellerinden geleni yaparlar ve bazen bir değişimi esinler ya da olanaklı kılar ve gündelik yaşamın pratiklerine girmesini kolaylaştırabilirler.

“Yaratıcı yıkım”, sanatçılar tarafından keşfedilmeden önce gündelik yaşamın zaten en bilinen, hatta rutin bir şekilde uygulanan yollarından biri olarak yaygın bir şekilde uygulanıyordu ve yerleşiklik kazanmıştı. Rauschenberg’in yaptığı şey, “temsili resim”in anlamını güncelleştirme çabası olarak yorumlanabilir... İnsan deneyimlerini, (hem *Erfahrungen* [deneyim] hem de *Erlebnisse* [yaşantı] biçiminde) ortaya koymak, sergilemek ve anlaşılır kılmak isteyen azimli her profesyonel sanatçının, tüm yapıtlarının bu deneyimleri sadakatle temsil etmesini isteyen herkesin, yaratma ile yıkım arasındaki yakın ilişkiyi belirginleştirme, irdelemeye uygun hale getirme ve maskesini düşürme konusunda Metzger’in manifestosunu ve Rauschenberg’in örneğini izlemesi gerekir...

Yaşam sanatının icra edilmesi ve kişinin yaşamını bir “sanat yapıtı” haline getirmesi, akışkan modern dünyamızda, kesintisiz bir dönüşüm durumunda olmak, kişinin şimdiye kadar olduğundan *başka bir kişi* olarak (ya da en azından olmaya çalışarak), sürekli kendi kendini yeniden tanımlaması anlamına gelir. Gelgelelim “bir başkası olmak”, şimdiye kadar olunan kişinin *son bulması*; bir yılanın derisinden ya da kabuklu bir deniz hayvanının kabuğundan sıyrılması gibi kişinin eski biçiminden kurtulması ve kopması; kullanıla kullanıla eskimiş benliklerin teker teker atılması anlamına gelir ki bu da sürekli sunulan “yeni ve gelişmiş” fırsatların eskimiş, çok dar kapsamlı olması ya da geçmişte olduğu kadar tatmin edici olmamasıyla ortaya konur. Alenen yeni bir benliğin sergilenmesi ve bir aynada ve diğerlerinin gözünde takdir edilmesi için, kişinin eski benliğini, kendisinin ve diğer insanların nazarından ve muhtemelen de kendisinin ve diğer insanların anılarından silmesi gerekir. “Kendini tanımlama” ve “kendini

ispatlama”ya giriştiğimizde, *yaratıcı yıkıcılık* uygularız. Hem de her gün.

Birçok insana, özellikle de geride çoğunlukla sığ ve gizlemesi kolay birkaç iz bırakmış gençlere, bu yeni yaşam sanatı türü, pekâlâ cazip ve sevimli görünebilir. Kuşkusuz ki bunun haklı sebepleri de vardır. Bu yeni sanat türü gelecek için, sonsuzmuş gibi görünen uzun bir keyif dizisi vaat eder. Üstelik mutlu, tatmin edici bir yaşam arayışındakilerin asla nihai, kesin, değiştirilemez bir yenilgi yaşamayacağını; her aksilikten sonra ayağa kalkmak için ikinci bir şans ve olanak tanınacağını; bunun onlara zararlarını telafi etme, “yeniden başlama”, “yeni bir başlangıç yapma”, hatta “yeniden doğma” ediminde kaybedilen şeyleri tamamen geri kazandıracığını ve telafi edeceğini vaat eder (bunu şöyle okuyun: çok daha kullanıcı dostu ve uğurlu olan bir başka “türünün tek örneği” ekler). Böylece yaratıcı yıkımın ardıl edimlerindeki yıkıcı unsurlar kolayca unutulabilir ve kaybın acı tadı yeni perspektiflerin ve henüz sınanmamış vaatlerinin tatlılığıyla giderilebilir.

Yukarıda andığımız ve Jean-Paul Sartre’in “yaşam projesi”nin tutarlı icrasının, yaşam sanatının özü olduğunu ileri sürdüğü zamanlarda, ardıl yaşam durumları ve bunların güçlükleri, insanlara kendini idame ettirme ve kendine yetme epizotları olarak görünmedi. Doğru ya da yanlış bir şekilde, bunlar birbiri ardına katı, “doğal”, hatta belki de önceden hesaplanmış bir düzenle yerleştirilmiş, önceden tasarlanmış bir yolun *aşamaları* olarak algılanıyordu; kişinin sayarken uymak zorunda olduğu, önceden belirlenmiş, tartışılmaz ve değiştirilemez bir sırada dizilmiş tespih taneleri gibi.

Sartre’in öne sürdüğü yola göre, yaşamın ilk anından sonuna kadar, yaşamın izleyeceği yol, daha ilk adım atılmadan çok önce tasarlanmış bir rota üzerinde ilerleyecekti. Sartre’in *yaşam projesi*, kurtuluşa giden yolun, ebedi letafet ile ebedi lanet

arasındaki kavşağa doğru yapılan bir hac olarak yaşamın seküler bir eşdeğeri idi, ne var ki letafetin, günahlardan arınmanın ve kurtuluşun seküler versiyonları ahret yaşamı açısından hiçbir işe yaramıyordu. Seküler yorumda hac yolculuğu, nihai hedefiyle beraber, baştan aşağı bu dünyanın cismani yaşamına yerleştirilmiş ve dahil edilmişti. Ancak her iki versiyon da, yani dini aslı kadar seküler eşdeğeri de, yaşamı *kati olarak* belirlenmiş bir varış noktasına yapılan *hac yolculuğu* olarak sunuyordu. Her iki versiyon da varış noktası bir kere seçildiğinde, ona nasıl varılacağına dair kesin açıklamaların elde edilip öğrenilebileceğini varsayıyordu. Yolcuya kalan sorumluluk, güya kestirme yolların, daha manzaralı ya da yürümesi daha kolay olan yolların cazibesine direnerek, rotayı sadakatle takip etmekten ibaretti.

Inatçı, kararlı ve dayanıklı insanlar yine de kalplerini ve zihinlerini Sartre'in varsayımının peşinden gitmeye adayabilirler; bununla birlikte bu insanlar kendilerine arka çıkılacağına ilişkin hiçbir güvence ya da gerçekçi bir umut taşımayan ürkütücü bir görevi tercih ettiklerinin bilinciyle, görevin gerçekten de göz korkutucu olduğunun farkında olmalıydılar. Karşılaşmaları muhtemel sınavların sertliğine ve bu sınavları geçmenin gerektirdiği olası fedakârlığın boyutuna karşı, kendi adanmışlıklarının gücünü ölçüp biçmelidirler. Bu tür insanlar (tıpkı geri kalanlarımız gibi), hac yolculuğu sırasında, yolculuk koşullarının bugün gördükleri gibi kalmaya mahkûm olduğunun farkında olmalıdır: Bu koşullar toplumsal konumların ve geçim kaynaklarının onulmaz kırılganlığıyla, insanlararası bağların gevşekliğiyle, şiddetle arzulanan değerler ve kamuoyunun dikkat ve çabaya layık olarak tavsiye ettiği meseleler hakkında bukalemun gibi değişebilirlikle damgalanmıştır; sanki etraftaki her şey, adanmış hacıların

yaşamını zor ve can sıkıcı hale getirmek ve alınan karara dair sebat ve bağlılıklarından ötürü onları cezalandırmak için dolap çeviriyormuş gibidir.

Sartre'in yaşam deneyimlerini kavradığı ve mesajını ilet- tiği insanlara, benzer şekilde "ezelden ebede kadar" şiddet- le arzulanan mükâfatı vaat eden bir labirentteki yegâne yolu bulma, öğrenme, ezberleme ve "ezelden ebede kadar" izle- meye zorlanan laboratuvar farelerinin kullanılmasına dayanan psikolojinin öğretildiğini hatırlatayım. Başka bir deyişle, fa- relerin yaşam görevinin, düzenli, katı ve sakin bir dünyanın tartışılmaz biçimine davranışlarını uyarlayarak, *uyum sağla- mak* için öğrenmeye ve *yaşamda kalmak* için uyum sağlamaya dayandığı varsayıyordu. Bununla birlikte eğer günümüzde öğretilen psikolojinin hikmeti bir labirentteki farelerle yapı- lan deneylere dayandırılıyor olsaydı ve psikoloji öğretmenleri öğrencilerinin bunu kendi dünyalarının makul bir yansıması ve kendi yaşam deneyimleriyle alakalı bir model olarak kabul edebileceğini umuyor olsaydı bile, labirentin içindeki bölme- lerin tekerlekler üzerine konması ve her bir testte taşınması, hedefe varanlara verilecek ödüllerin ise her seferde yeni ve hiç beklenmedik bir yere konması gerekecekti. Ancak, o zaman da, insan yaşamlarının müstakbel uygulayıcılarına öğretmek üzere fare deneylerinin kullanılmasını destekleyen, dünyanın kalıcı, temelli taleplerine yönelik kalıcı, temelli bir adaptas- yon olarak yaşam fikri bizatihi, öğrencilerine olduğu kadar öğretmenlere de tamamen saçma ve gülünç olmasa da belirsiz görünecektir.

Bizimkisi gibi bir dünyada, yani izinden gitmeye degeceği- ne inanılan bir hedefin, çoğu kez şimdiye kadar gezilmeye de- ğer ve ümit verici olduğu bilinmeyen yerlerde ya da (daha da kötüsü) geçmişte başarılı bir şekilde adımlanan ve dolayısıyla

iyice denendiği addedilen yolların artık başka yönlere saptığı yerlerde yalnızca kısa bir anlığına ortaya çıktığı bir dünyada, uzun vadeli girişimlerin planlanması çoğunlukla riskli bir iş olmaya mahkumdur. Oldukça alışılmamış niteliklerle donanımlı az sayıda insan, riski gönüllü bir şekilde üstlenmeye ve yüksek olasılıkla yenilgiyi kabullenmeye meyilli olacaktır. Tuzaklar ve pusularla dolu bir dünya, kestirme yolları, kısa zamanda tamamlanabilen projeleri ve hemen ulaşılabilen hedefleri destekleyip ödüllendirir. Böyle bir dünya “bütün bunların anlamı ne” türünden düşünce ve endişelere engel olurken, “şimdi eğlen sonra öde” tutumunu da teşvik edecektir. Sanki tespih tanelerini bir arada tutan ip kesilmiş ve taneler her yere dağılmış gibidir; dolayısıyla artık hangisine önce el sürüldüğünün önemi yoktur; en “rasyonel” hareket tarzı, en az gayret ve gecikmeyle yakalanabilecek olan en yakın tespih tanesini yakalamaktır.

“Akıllı” füzeler örneğinde olduğu gibi, (önceki balistik füzelerin aksine) araçsal rasyonalite stratejisine göre öncelik verilen hedefler, füzenin fırlatılmasından önce nadiren seçilirler. Bu hedefler (çıkırsa çıkırsa), eylemin öbür ucunda, sonradan akla gelen fikirler olarak, öngörülmemiş sonuçlar olarak ortaya çıkar. Eylemin “hedefi”, eylemin saiki olarak biçimlendirilip belirlenmeyecek, bunun yerine olaylar zincirinin en ucunda geriye dönüp bakılarak araştırılacak, keşfedilecek ya da yorumlanacaktır.

Paradoksal bir şekilde baskı, bariz zorlamaya başvurmduğunda ve şiddet tehdidinde bulunmadığında direnmesi, karşı koyması ve püskürtmesi en güç şeydir. “Bunu yapmalısın (veya yapmamalısın), yoksa...” buyruğu, kin uyandırır ve isyana neden olur. Öte yandan, “onu istiyorsun, hak ediyorsun;

o sana ait, onu elde edebilirsin, öyleyse git yakala onu” tavsiyesi sürekli olarak övgüye aç bir *amour de soi* [benlik sevgisi] teşvik eder. Bu durum, özsaygı konusunda sürekli bir oburluk besler ve keşfedilmemiş keşfini teşvik eder...

Yaşadığımız tüketim toplumunda, halihazırda en son piyasa arzlarınca tavsiye edilen ve ücretli veya gönüllü piyasa sözcülerince övülen yaşam tarzını kopya etme arzusu (ve bunun sonucunda da kişinin kimliğini ve kamusal kişiliğini sürekli olarak onarma zorunluluğu) artık *baskıyla* (dışsal ve dolayısıyla özellikle saldırgan ve can sıkıcı bir baskıyla) ilişkilendirilmemektedir. Bilakis bütün bunlar (pohpohlayıcı ve sevindirici) *kişisel özgürlüğün* dışavurumları olarak algılanır. Kişi bu özgürlüğün ne kadar sınırlı olduğunu, parkuru sahiplenene ya da yönetene, girişleri tutan ve yarışçıları koşuya sevk eden güçlerin ne kadar güçlü olduğunu, ancak elde edilmesi güç, ilelebet tamamlanmayacak bir kimliği kovalamaktan vazgeçmeye çalıştığında ya da bu kovalamacadan dışlanıp defedildiğinde veya buna *a priori* kabul edilmediğinde öğrenecektir. Bu kişi ancak o zaman talihsizliğe ya da itaatsizliğe verilen cezanın ne kadar ağır olduğunu anlayacaktır. Bu da banka hesabı ve kredi kartları olmayan ve giriş ücretini karşılayamayan insanlarca gayet iyi bilinen bir durumdur. Diğerleri ise bu tür heyulaları, yoğun alışveriş günlerinin ardından geceleri kendilerine musallat olan karanlık önsözlerden; ya da, hatta daha somut olarak, banka hesabı açık verdiğinde veya mevcut kredinin sıfırlanmasıyla beliren tehlike durumundan hareketle sezebilirler.

Yaşam rotalarını belirten yol işaretleri pek haber vermeden belirir ve kaybolur. İleride geçilmesi muhtemel bölgelere ilişkin haritaların neredeyse günlük olarak güncellenmesi gerekir ki düzensiz ve habersiz de olsa güncellenir zaten. Haritalar birçok yayıncı tarafından basılıp satışa çıkarılır ve bayilerde

çokça bulunur. Ancak, hiçbiri güvenilir şekilde geleceği kontrol ettiği iddiasında bulunan bir makam tarafından “onaylanmamıştır.” Hareketlerinizi hangi haritaya göre yönlendirirseniz yönlendirin, risk ve sorumluluk sizdedir. Kısacası, kimlik arayıcıları/kurucuları/reformcularının yaşamı beladan kurtulmaz; özgül yaşam sanatları çok para, bitip tükenmeyen bir gayret ve pek çok durumda da çelik gibi sınırlar gerektirir. Vaat ettiği ve zaman zaman da verdiği bütün keyif ve neşe dolu anlara rağmen, pek çok insanın, gerçek bir seçme özgürlüğü göz önüne alındığında, böyle bir yaşamı sürdüreceğini düşünmekte tereddüt etmesine şaşmamalı.

Bu tür tereddütlü insanların, özgürlüğe açıkça düşman değilse de kayıtsız olduğu ya da bunun keyfini çıkaracak kadar büyümediği ve olgunlaşmadığı söylenir çoğunlukla... Nitekim akışkan modern tüketim toplumunda hâkim olan yaşam tarzına katılmamak, genellikle ya ideolojik olarak özgürlüğe duyulan hınçla ya da özgürlüğün armağan ve nimetlerini kullanmaktaki acemilikle açıklanır. Böyle bir açıklama da olsa olsa yalnızca kısmen doğrudur.

Her türlü kimliğin geçiciliği, kırılganlığı ve narinliği, kimlik arayışındaki birini *kimlik belirlemenin* günlük angaryalarına dahil olma göreviyle karşı karşıya bırakır. Bilinçli bir üstlenme olarak başlamış olan şey, zaman içerisinde, artık üzerinde kafa yorulmayan bir rutine dönüşebilir. Haliyle de durmadan her yerde tekrarlanan “kendini bir başkasına dönüştürebilirsin” savı, “kendini başkasına dönüştürmelisin” ifadesine dönüşür. “Yapmalısın” ifadesi, vaat edilen ve beklenen özgürlükle bağdaşmaz ve birçok insan da içten özgürlük arzusundan ötürü buna karşı çıkabilir. “Yapmanız gerekeni yapmanızın” talep ettiği maddi kaynaklara sahip olsanız da olmasanız da, bu “yapmalısın” ifadesi, hayal edilebilir her tür-

lÜ özgürlük teecessümünden ziyade kölelik ve baskı gibi gelir kulağa. Bazıları için leziz bir yemek, başkaları (ya da çoğunluk?) için zehirdir, fakat hepimiz için gıda ve zehir karışımıdır bu. Eğer “özgür olmak” kişinin istekleri adına hareket edebilmesi ve seçtiği amaçların peşinden gitmesi demekse, yaşam sanatının akışkan modern tüketimci versiyonu hepimize özgürlük vaat edebilir, ancak bunu tedbirli ve seçici bir şekilde sağlar. Sürekli risk dolu bir yaşamı yaşanabilir kılmak adına, Loic Wacquant'ın adlandırdığı gibi “prekarya”nın önemli bir kısmı, kendi “özellikleri”ni, diğerleri tarafından (düşmanca) nesneleştirmeden (klişeleştirmeden) hareketle şekillendirmeye zorlanır. “İleri marjinallikleri”:

yalıtılmış ve sınırlandırılmış bölgelerde yoğunlaşır ve hem dışardakiler hem de içerdekiler tarafından, yalnızca toplumun artıklarının yaşamayı kabul edeceği, sanayi sonrası metropolün merkezindeki toplumsal araflar, hastalıklı verimsiz topraklar olarak algılanmaya başlar.⁹

Yaşam sanatı üzerine felsefi fikirlerden oluşan yetkin bir incelemede Alexander Nehamas, Avrupalı filozofların Sokrates'in şahsından, daha doğrusu Ksenofon ve Platon'un onun sıradışı yaşam tarzına ilişkin ortaya koyduğu renkli portresinden gizemli bir şekilde büyülenmelerini ortaya koyup açıklamaya çalışır.¹⁰ Bu iki yazarın ölümsüzleştirdiği dü-

*) Yarı zamanlı, güvencesiz (*precarious*) çalışanlar için kullanılan bir ifade -ç.n.

9) Loic Wacquant, “Territorial stigmatization in the age of advanced marginality”, *Thesis Eleven*, Kasım 2007. s. 66-77.

10) Alexander Nehamas, *The Art of Living: Socratic Reflections from Plato to Foucault*, University of California Press, 1998, s.10 ve devamı. [Yaşama Sanatı Felsefesi: Platon'dan Foucault'ya Sokratik Düşünümler, çev.: Cem Soydemir. Ayrıntı Yayınları, 2002].

şüncelerin hiçbirini Sokrates'in kendisi yazmamıştır. Sokrates, kendisi haline nasıl geldiğinin nedenlerini bildirmekten kaçınmıştır. Nehamas'ın dile getirdiği gibi, Sokrates "kendisi hakkında inatla susmuştur".

Modern çağın en güçlü düşünürleri ve onların müritleri, hem politik bağlılık duygusu ve değerlerine hem de dünyayı algılayışları ve felsefenin görevine ilişkin keskin ve esaslı farklılıklara rağmen, Platon'un Sokrates'ini anlamlı ve vakur bir yaşam modeli olarak seçmekte mutabıktılar. Üstelik hepsi de aynı nedenle onu seçmişti: Sokrates'i (özellikle de Platon'un ilk diyaloglarındaki Sokrates'i) seçtiler çünkü bu antik bilge ve modern düşüncenin atası, tamamen "kendi kendini yetiştirmiş bir insan", özyaratım ve kendine güvenin erbabıydı. Ancak kendi tercih ettiği varoluş biçimini, diğer bütün insanların öykünmesi gereken yegâne kıymetli bir yaşam tarzı modeli olarak asla sunmadı (Platon, ancak *Savunma*'dan başlayarak, son diyaloglarında, ani fikir değişimiyle, hem Sokrates'in, seçtiği yoldan ayrılmamaktaki *tutarlılığını* hem de seçimin kendisini evrensel olarak taklit etmeyi salık vermeye başlamıştı. Ancak, Platon araştırmacıları arasında yaygın olan fikirlerle mutabık olan Nehamas'ın belirttiği gibi, kendini Sokrates gibi felsefeye adanmanın saygın bir yaşam için tek reçete olduğuna okuyucularını inandırmak üzere Platon'un başvurduğu savlar, hem ikna edici olmaktan uzak hem de yetersiz ya da kusurluydu ve karşı konması da görece kolay savlardı). Sokrates'i takip edilecek bir model olarak öneren büyük modern filozoflara göre, "Sokrates'i taklit etmek" kişinin *kendisini*, kişiliğini ve/veya kimliğini özgürce ve *özerk bir şekilde* oluşturması demektir. Bu, Sokrates'in kendisi için yarattığı kişiliği veya kim oluşturmuş ve icra etmiş olursa olsun bir başka kişiliği kopya etmemek demektir. Kişinin yaşamını "Sokratik tarzda"

yaşamının anlamı, *kendi kendini* tanımlamak ve *kendini* ispatlamaktı; ayrıca yaşamın, erdemleri ve kusurlarından (tasarının hem tasarlayanı hem de uygulayanı olan) “müellif”in tek başına sorumlu olduğu bir sanat yapısından başka bir şey olamayacağını kolayca kabul etmek demektir. Başka bir deyişle “Sokrates’i taklit etmek”, sebatla taklidi *reddetmek* demektir; ne kadar değerli olursa olsun “Sokrates”in –veya bir başkasının– kişiliğini taklit etmeyi reddetmek demektir. Sokrates’in tercih ettiği, titizlikle oluşturduğu ve emek vererek kendisi için geliştirdiği yaşam modeli, kendi kişilik tarzına mükemmel biçimde uymuş olabilir, ancak bu, Sokrates’in yaptığı gibi yaşama önem veren herkese ille de uygun düşmez. Sokrates’in kendisine kurduğu ve tereddütsüz, sebatla sadık kaldığı özgül yaşam tarzını körü körüne taklit etmek, onun mirasına *ihanet etmek*, mesajını *yadsımak* demektir. Bu, insanların her şeyden önce kendi akıllarını dinlemelerine ve bu münasebetle bireysel özerklik ve *sorumluluğa* çağrıda bulunan bir mesajdır. Böyle bir taklit, bir fotokopi makinesine ya da tarayıcıya uyabilir, ancak asla özgün bir sanatsal yaratımla sonuçlanmayacaktır; oysa (Sokrates’in varsaydığı gibi) insan yaşamının hedefi özgün bir sanatsal yaratım olmaktır...

Tıpkı ressamın ya da heykeltıraşın gibi, biz de –yaşam sanatını ihtiyari değilse de gayri ihtiyari icra edenler– herhangi bir sanatsal yaratıma (herhangi bir yaşam modeline) razı gelmeyeceğiz. Hepimiz ya da en azından çoğumuz, özel, biricik ve görkemli, hatta “mutlak” bir şeyi, “nihai” bir modeli, bütün diğerlerinden daha iyi bir modeli, *kusursuz* bir modeli, çok iyi bir modeli öyle ki “daha iyi” hiçbir şeyin var olamayacağı veya hayal edilemeyeceği için daha fazla geliştirilemeyen bir modeli elde etmeye çalışırız. İyi yaşamın ihtiyaç duyduğu ve gerektirebileceği bütün iyi şeyleri kapsayan, söz konusu

sebeplerle bütün alternatiflere baskın çıkacak, gölgede bırakacak ve değersizleştirecek bir modelin ardından koştururuz. Peşinde olduğumuz model muhtemelen felsefi evrensel geçerlilik testini geçemeyecektir –ancak onun peşinden giden bizler için bu, *mutlak* olana varmayı engellemez.

Tzvetan Todorov şu uyarıda bulunuyor: “Mutlak” peşinde olanların karşılaşabilecekleri yaygın bütün tuzaklar, aşk peşinde olanların sıklıkla yöneldiği dolambaçlı yollara çarpıcı biçimde benzer.¹¹ Yaygın olsa da yanıltıcı inanç ve beklentilerin tam aksine, tıpkı aşk gibi, “Mutlak” da keşfedicisini kullanıma hazır bir şekilde beklemez. “Mutlak” olanın *yaratılması* ve hayat verilmesi gerekir ve bu da bir defaya mahsus bir yaratım edimiyle yapılmamalıdır. “Mutlak” *sürekli* bir yaratım durumunda var olabilir; günbegün, saat saat mütemediyen yeniden yaratılması gerekir. Mutlaklar *bulunmaz, yaratılır*. Yalnızca *yaratılma* biçiminde var olurlar. Kimlik arayışındaki-lerin düşlediği Mutlak’ın değeri ve cazibesi, farkında olsunlar ya da olmasınlar, özyaratım uğraşında bulunur.

Şurası bir gerçek: İnsan neredeyse mutlak bir mükemmelliğe (ya da neredeyse mutlak bir aşka) tesadüfen rastlayabilir. Mükemmellik için didinen diğer sanat yapıtları gibi, düşlenen Mutlak da, çok sık olmasa da, ömrüne bir tür “bulunmuş nesne” olarak başlayabilir. Bununla birlikte, her türlü adanma ve ihtiyat eksikliği, dikkat ve ilgi gevşemesi Mutlak’ın (benzer biçimde “kazara”) kaybolmasına neden olabilir. Seçimimiz konusundaki adanmışlığımızda, baki kararlılığımızda ve çabalarımız konusundaki sebatımızda ne kadar süreklilik varsa, yaşam kılavuzumuz ve yaşamımızın ürettiği şeyin yüce yargıcı olarak hizmet etmek üzere seçilmiş bir “mutlak değer”de de (en fazla) o kadar tutma gücü vardır.

11) Tzvetan Todorov, *Les Aventuriers de l’Absolu*, Robert Laffont, 2006, s. 244-8

Todorov seçimini yapmıştır, üstelik de (meçhul) okurlarına tavsiye edecek kadar güvenle yapmıştır bunu. Ona göre, başarılı bir sanat yapıtının ortaya koyabileceği –ve ondan beklenen– en büyük tatmin türü, Hakikate, Güzelliğe, Erdeme, Sevgiye erişmiş veya en azından yakınına yönelmiş bir yaşamdan çıkarılabilir. Başka bir deyişle, evrensel kategorilere yaklaşan bir yaşamın, bu kategorilerin araçsal kullanımından ziyade bizatihi kendi doğası sayesinde arzu ve gayretli çabalara layık olduğu varsayılır. Bununla birlikte paradoksal bir şekilde ve bizim varsayımlarımıza ve sözlü bildirimlerimize rağmen (söz konusu kategorilerin çekici güçlerini kaybedecekleri korkusuyla yapamayacağımız varsayımlar; ve eğer tercihlerimizin toplumsal onay kazanmasını istiyorsak yapmak zorunda olduğumuz bildirimler), bu örnekte peşinde olduğumuz şey, “*bireysel Mutlak*”tır. “Mutlak” olan doğası gereği *evrensel*, birey-üstü ve bu bağlamda *gayri şahsi* olduğu ölçüde bu, elbette bir oksimoron ve mantıksal bir olanaksızlıktır; bu yüzden “bireysel mutlak” mantığa aykırıdır... Todorov’un belirttiği gibi, mantığın kurallarına göre, kendilerini geçersiz kılması gereken içsel bir çelişkiyle dolu olsun veya olmasınlar; büyüleyici, alımlı, neşeli, hakikaten duygu ve anlam dolu bir yaşamı, beş para etmez öteberi ve fani eğlencelerin derlemesi bir yaşamdan ayırt etmemizi sağlayan şey, (seçenin *bireysel* sorumluluğuyla, *bireysel olarak* seçilmiş ve *bireysel olarak* yüce değer mertebesine çıkarılmış) “bireysel mutlaklardır” kesinlikle.

Nasıl bakarsanız bakın, yaşam sanatına dair düşünceler, son kertede, öz-belirlenim ve kendini ispatlama fikrine ve böylesi göz korkutucu bir görevi göze almanın kaçınılmaz olarak gerektirdiği güçlü iradeye varır.

Yaşam filozofluğunda da aşağı kalır yanı olmayan büyük romancı Max Frisch’in günlüğünde belirttiği gibi, bütün sa-

*) Zıt anlamlı iki kelimenin bir arada kullanıldığı deyiş -ç.n.

natların muhtemelen en zahmetlisi olan “kendi olma” sanatı, başkaları tarafından dayatılan ya da telkin edilen tanımları ve “kimlikleri” azimle reddetme ve defetmeye dayanır; akıntıya direnmeye, Heidegger’in kalabalığın içinden doğup kalabalıkla güçlenen ve aciz bırakan gayri şahsi *das Man*’ına ya da Sartre’in *l’on* anlayışına dayanır; yani kısacası “başkası olmaya” ve dışsal baskıların herkesi olmaya mecbur ettiği bir kişi olmamaya dayanır. Frisch’in zengin edebi eserleri (özellikle romanları *Homo Faber*, *Stiller* ya da *For Instance*, *Gantenbein*) bu sav üzerine kapsamlı, kurgulanmış yorumlar olarak okunabilir.

François de Singly, bireyselleşmiş toplumumuzdaki en yaygın yaşam deneyimlerine dair dikkat çekici bir sentezde, her bir yaşam sanatı icracısını keskin ve onulmaz bir kararsızlık ve sonsuz bir tereddüt durumuna iten ikilemleri sıralar.¹² Yaşam meşgaleleri, örneğin, katılmak ile caymak, taklit ile icat, rutin ile kendiliğindenlik gibi, birbiriyle uyumsuz, hatta tamamen zıt hedefler arasında gidip gelmek zorundadır. Bütün bu karşıtlıklar, bireysel yaşamın tescil edildiği ve kendini kurtaramadığı üst-karşıtlığın, yüce karşıtlığın örneklerinden ibarettir: Yani *güvenlik* ile *özgürlük* arasındaki karşıtlığın örnekleridir ki bunların ikisi de şevkle arzulanır. ama uzlaştırılması mütahiş ölçüde zor ve aynı anda tamamen tatmin edilmesi de neredeyse imkânsızdır.

Yaşam sanatının ürünü sanatçının “kimliği” olarak kabul edilir. Ancak, özyaratımın boş yere uzlaştırmaya çalıştığı karşıtlıklar ve sürekli değişen dünya ile benzer bir biçimde sürekli değişen yaşam şartlarına yetişmek için didinen birey-

12) François de Singly, *Les uns avec les autres. Quand individualisme créedu lien*, Armand Colin, 2003, s. 108-9.

lerin istikrarsız öz-tanımlamaları arasındaki etkileşim düşünlüğünde, kimlik içsel olarak tutarlı olamaz; keza herhangi bir noktada, daha fazla ilerleme için hiçbir mahal kalmadığına ima eden (ve ilerlemeye yönelik hiçbir arzu uyandırmayan) bir sona ermişlik havası da yayamaz. Kimlik, sürekli doğum halindedir; kimliğin sırayla büründüğü her bir biçim az çok şiddetli bir iç çelişkiden muzdariptir. Her bir biçim, hoşnut etmede az çok başarısız olur, her biri reforma can atar ve her biri ancak rahat ve uzun bir yaşam beklentisiyle elde edilebilecek güvenilirlikten yoksundur.

Claude Dubar'ın ileri sürdüğü gibi, "kimlik hem bireyleri kuran hem de kurumları tanımlayan çeşitli toplumsallaşma süreçlerinin -eş zamanlı olarak sabit ve geçici, bireysel ve kolektif, öznel ve nesnel, biyografik ve yapısal- sonucundan başka bir şey değildir".¹³ Yine de, şunu gözlemleyebiliriz ki yakın zamana kadar evrensel olarak kabul edilen ve halen sıklıkla dile getirilen fikirlerin aksine, "toplumsallaşma"nın kendisi tek yönlü bir sürecin ürünü değildir. "Toplumsallaşma", özyaratımın bireysel özgürlüğüne duyulan arzu ile yalnızca bir referans topluluğunun (ya da topluluklarının) imzasıyla tasdik edilmiş, toplumsal onay damgasının sunabileceği güvenliğe duyulan eşit ölçüde güçlü bir arzu arasında süregiden etkileşimin karmaşık ve değişken ürünüdür. İkisi arasındaki gerilimin yatışması nadiren uzun sürer ve gerilim neredeyse hiç bitmez.

De Singly, haklı olarak, günümüz kimliklerinin teorileştirilmesinde, "kökler" ve "kökünden sökme" metaforlarının (ya da, ben de şunu ekleyeyim ki, birbiriyle ilişkili "yerli yerine oturtma" ve "yerinden etme" mecazlarının) -ki bunlar,

13) Bkz. Claude Dubar, *La Socialisation. Construction des identités sociales et professionnelles*, Armand Colin, 1991, s.113.

içine doğulan topluluğun himayesinden ve son ermişlikten bir defaya mahsus bireysel kurtuluşu, bu edimin geri çevrilemezliğini ima eder- terk edilerek, yerine *demir* atma ve alma mecazlarının geçmesinin daha iyi olacağını ileri sürer.¹⁴

Gerçekten de, “kökünden sökme” ve “yerinden etme” durumlarının tersine, demir almada, bırakalım nihai olanı, değiştirilemez hiçbir şey yoktur. Kökler yetiştikleri topraktan çekip çıkarıldığında büyük olasılıkla kurur ve besledikleri bitkiyi öldürerek tekrar canlanmasını neredeyse bir mucize haline getirir. Demir ise ancak yeniden atılmak üzere alınır ve benzer bir şekilde, yakın veya uzak birçok farklı limana demir atılabilir. Ayrıca kökler, içlerinden büyüyüp gelişen bitkinin alacağı biçimi önceden tasarlar ve belirler; herhangi bir başka biçim olasılığını bertaraf eder. Bununla birlikte şurası açık ki demirler, bir yere bağlanma ya da bir yerden ayrılma-ya yarayan araçlardır ve hiçbir surette geminin niteliklerini belirlemezler. Demir almayı yeniden demir atmaktan ayıran zaman aralıkları, geminin rotasındaki bir aşamadan ibarettir. Demirin gelecek sefer atılacağı liman tercihi, büyük ihtimalle geminin o anda ne tür yük taşıdığıyla belirlenir. Bir yük türü için iyi olan liman bir diğeri için tamamen uygunsuz olabilir.

Tüm bunlar hesaba katıldığında, demir metaforu, “kökünden sökme” metaforunun gözden kaçırdığı şeyi (yani bütünüyle ya da artan oranda çağdaş kimliklerin tarihindeki süreklilik ve süreksizliğin birbirine geçmesini) kavrar. Tıpkı sırayla ya da aralıklarla çeşitli limanlara demirleyen gemiler gibi, (kimliklerinin tanınıp onaylanması arayışında yaşam boyu yaptıkları seyahatler boyunca giriş izni almaya çalıştıkları) “referans toplulukları”ndaki benlikler de her durakta kendi itimatnamelerini kontrol ettirip onaylatırlar. Her

14) De Singly, *Les uns avec les autres*, s. 108.

bir “referans topluluğu”, ibraz edilecek kanıt türü için kendi şartlarını belirler. Geminin sicili ve/veya kaptanın seyir defteri, çoğu zaman, onayın dayandığı ve her limanda (önceki limanların kayıtlarıyla sürekli olarak şişen) geçmişin yeniden incelenip değerlendirildiği belgeler arasındadır.

Elbette itimatnamelerin kontrolünde çok da detaycı olmayan ve ziyaretçilerininin geçmiş, şimdi ve gelecekteki varış yerlerini pek de önemsemeyen limanlar olduğu gibi, böyle topluluklar da vardır. Bunlar, diğer birçok limanın girişinde (veya diğer başka toplulukların kontrol noktalarında) muhtemelen geri çevrilecek gemiler de dahil olmak üzere, hemen hemen her türlü gemiyi (veya “kimliği”) kabul edecektir. Ama diğer taraftan böyle limanları (ve bu tür “toplulukları”) ziyaret etmek çok az “kimliklendirici” değer taşır ve bunlardan da kaçınmak gerekir. Zira oraya kıymetli yükler boşaltmak, yarardan ziyade günün birinde zarar getirebilir. Paradoksal bir biçimde, benliğin özgürleşmesi, güçlü, titiz ve iddialı aracı topluluklara ihtiyaç duyar.

Özyaratım bir gerekliliktir ve aslında kaçınılmaz bir başarıdır, ancak kendini-*olumlama* daha çok düpedüz hayal ürünü gibidir (ve genellikle bir otizm ya da kendini aldatma örneği olarak kötülenir). Eğer özyaratım için harcanan bütün çabaların ardından nihai edim ve amacı olan olumlama gelmeyecekse, bu çabalar bireyin duruşu, kendine güveni ve harekete geçme yeteneği konusunda ne fark yaratabilir ki? Ancak, özyaratım işini tamamlayabilecek olumlama yalnızca bir *otomite* tarafından sağlanabilir: yani *kabulü reddetme gücü olduğundan kabul gücü olan* bir topluluk tarafından... En özgün güzergâhlar bile art arda uğranılacak limanların listesinden başka bir şey olamaz.

Jean-Claude Kaufmann'ın öne sürdüğü gibi, “aidiyet”, günümüzde “esas itibariyle egonun bir kaynağı olarak kullanılmaktadır.”¹⁵ Kaufmann, “kolektif aidiyetlerin” zorunlu olarak “bütünüleyici topluluklar” olarak düşünülmesine karşı uyarıda bulunur. Bunları bireyleşme sürecinin zorunlu refakatçileri olarak tasavvur etmek daha yerindedir; diyebiliriz ki bunlar, bir dizi istasyonlar ya da yol üzerindeki hanlar olarak, kendini oluşturan ve dönüştüren egonun izleyeceği yolu belirler.

“Bütünüleyici topluluk” artık geçip gitmiş “panoptik” bir çağdan kalma bir kavramdır. Bu kavram, “bizi” “onlar”dan, “içerisini” “dışarı”dan ayıran sınırı muntazaman çizme ve güçlendirmeye yönelik düzenli çabalara gönderme yapar; bu çabalar, yabancıların girişini kısıtlayıp *mensupları* içeride tutmaya ve *içeridekilerin* normları çiğneyip rutinin kısıcını gevşetmelerini engellemeye yöneliktir. Neticede bu, tekbiçimliliği teşvik etmeye ve davranış üzerinde katı bir sınırlama uygulamaya gönderme yapar. Bu kavram, hareket ve değişime yönelik kısıtlamaların olduğunu öne sürer: “Bütünüleyici topluluk” esas itibariyle muhafazakâr (kollayan, sağlamlaştıran, rutinleştirici, koruyucu) bir güçtür. Katı bir şekilde yönetilen, sıkıca gözetlenen ve kollanan bir ortamda rahat hissederek kendini –sırf (ya da büyük ölçüde) değişmek adına hız ve ivme, yenilik ve değişim kültürünü barındıran akışkan modern dünyada ise pek de öyle hissetmez.

“Katı modern” geçmişten miras alınan geleneksel biçimleriyle panoptik araçlar, günümüzde, dışlanmışların, tüketim toplumunun hakiki üyelerinin içine yeniden girişini önlemek ve *kovulmuşların* taşkınlıklarına engel olmak amacıyla toplumun periferisinde kullanılıyor. Günümüzde Orwell'ın “Büyük

15) Jean-Claude Kaufmann, *L'invention de soi. Une théorie d'identité*, Hachette, 2004. s. 214.

Birader”i ya da Jeremy Bentham’ın “Panoptikon”unun güncellenmiş versiyonu zannedilen şey, aslında sözde orijinallerin tam aksidir: “bütünleştirme”, “içeride tutma” ve “hizada tutma”ya değil, *dışlama* ve “dışarıda tutma”ya hizmet eden bir mekanizma. Bu, *yabancıların* topluluk içinden birine dönüşme ya da böyle biriymiş gibi davranmasını önlemek için hareketlerini gözetler. Böylece topluluktan olanlar içeride rahat hissedebilir ve bu rahatlık hissine dayanarak, içerdeki kurallar daha az gözetim ve zorlamayla uygulanabilir.

“Anaakım” bireylerin yaşam yolculuklarının bir aşamasında bağılıklarını sunduğu, ama gelecek ya da bir sonraki durakta bu bağılıktan vazgeçiverdiği bireyüstü varlıklar, geçmişin *bütünleyici* toplulukları değildir kesinlikle: Bu varlıklar etraflarındaki insan trafiğini izlemez, her iki yönden de sınırı geçenleri kaydetmez, “katılma” ya da “ayrılma” konusundaki bireysel kararların neredeyse hiç farkında olmaz; ve bütün bu izleme, fişleme ve kayıt tutma işini yürütebilecek bürolara sahip değildirler. Bu varlıklar, halihazırda “ait olanları” bütünleştirmek yerine, bireylerin “katılma” ve “örneği izleme” kararlarınca (gevşekçe ve kolayca durdurulabilir ve tersine çevrilebilir bir tarzda da olsa) oluşturulur ve “bir arada tutulur”; bu da bu tür kararların alınmaya başlamasından muazam sayıda kaçışların başlamasına kadar sürer.

Çağdaş “aidiyet” biçimleri ve işaretleri ile ortodoks “bütünleyici topluluklar” arasında çok önemli başka bir fark daha vardır. Tekrar Kaufmann’dan alıntılacak olursak, “kimlik edinimi süreci büyük ölçüde Öteki’ni reddetmekten beslenir.”¹⁶ Bir gruba girmek, eş zamanlı olarak, bir başkasından ayrılma ya da ricat edimidir. Aidiyet alanı olarak bir

16) A.g.e., s.212-13.

grubu seçmek, diğer bazı grupları, yabancı ve potansiyel olarak hasım haline getirir: “Ben P’yim” demek (en azından üstü kapalı, ancak çoğunlukla açıktan açığa) “Q, R, S, vs. değilim” demektir. “Aidiyet” paranın bir yüzüdür, diğer yüzünde ise ayrılık ve/veya karşıtlık bulunur ve bu da çoğu zaman gruplar arasında hıncı, husumeti ve aleni çatışmayı besler. Söylenenler, “aidiyet”in, erişimin ve bağlılık arzlarının bütün örnekleri için geçerlidir. Ancak modern çağda, *kimlik-inşasından*, yaşam boyu süren ve bütün pratik amaçlar açısından tamamlanamaz bir süreç olan *kimlik edinimine* geçişle birlikte bu evrensel özellik önemli değişiklikler geçirmiştir. Belki de en önemli değişiklik “aidiyet varlığı”nın tekelci iddialarının zayıflamasıdır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, “aidiyet” göndermeleri, ortodoks “bütünleyici topluluklar”ın aksine, “üyeler”in sadakat gücünü izleyecek herhangi bir araca sahip değildir: Keza üyelerin şaşmaz sadakat ve tam bağlılıklarını isteyip kıskırtmakla da ilgilenmezler. Çağdaş akışkan modern yorumunda, bir varlığa “aidiyet”, ille de kınama yaratmadan ve baskıcı önlemlerini harekete geçirmeden, başka varlıklara aidiyetlerle neredeyse her türlü kombinasyonla bir araya gelebilir ve paylaşımında bulunabilir. Bağlılıklar geçmiş yoğunluklarını büyük ölçüde kaybetme eğilimi gösterir. Zira genellikle bağlılığın hiddet ve enerjisi, tıpkı “bağlı” olanların partizan ruhu gibi, öteki, eşzamanlı bağlılıklar tarafından törpülenir. Bugünlerde neredeyse hiçbir “aidiyet” türü “bütün benliği” meşgul etmiyor. Zira herkes yaşamının herhangi bir anında, deyim yerindeyse, “çeşitli aidiyetler”ile meşgul. Kısmen sadık olmak ya da tabiri caizse “alakart” sadakat artık, bırakalım ihaneti, sadakatsizliğe bile eşit olarak görülmüyor.

Dolayısıyla günümüzde (farklı ve ayrı türlere özgü ve bunlardan kaynaklanan nitelikleri birleştiren) (kültürel) “melezlik” fenomeni yeniden biçimlendiriliyor: *Toplumsal sınıftan dışlanmanın* bir işareti olarak açıkça mahkûm edilen ya da uygun görülmeyen bir şey olmaktan çıkıp, bir üstünlük işareti ve erdemi halini alıyor. Kültürel üstünlüğün ve toplumsal itibarın yeni gelişen skalasında (ister “hakiki” ister kerameti kendinden menkul olsun) “melezler”, en üst sıralarda yer alır ve “melezlik”in dışavurumu, yukarıya doğru olan sosyo-kültürel hareketliliğin çokça avantajlı bir aracına dönüşür. Öte yandan, kendine sınırlar koymak ya da ebediyen kendi içine kapalı bir değerler ve davranış kalıpları dizisine mahkûm olmak, giderek sosyokültürel bir bayağılık ya da yoksunluk işareti olarak değerlendirilir. “Bütünleyici topluluklar” a çoğunlukla, belki de sadece, sosyokültürel merdivenin alt basamaklarında rastlanacaktır artık.

Yaşam sanatı bakımından bu yeni ortam, eşi görülmemiş pencereler açar. Özyaratım özgürlüğü, daha önce asla bu kadar hem heyecan hem de korku veren olağanüstü bir faaliyet alanı elde etmemiştir. Oryantasyon noktaları ve yararlı kılavuzlar ihtiyacı daha önce asla bu kadar güçlü ve acı verici şekilde hissedilmemiştir. Bununla birlikte sağlam ve güvenilir oryantasyon noktaları ve muteber kılavuzlar daha önce asla bu kadar yetersiz (en azından ihtiyaç miktarı ve yoğunluğu karşısında yetersiz) kalmamıştır.

Açık olmak gerekirse, *sağlam ve güvenilir* oryantasyon noktaları ve *muteber* kılavuzlar konusunda can sıkıcı bir eksiklik söz konusudur. Bu eksiklik (paradoksal ama hiç de tesadüfen olmayan bir şekilde), eşi görülmemiş bir oranda artan baştan çıkarıcı fikirler ve cezbedici tekliflerle, sürekli büyüyen bir rehber kitap dalgası ve danışmanlar yığınyla çakışır

–bununla birlikte bu durum, vaat ettiği şeyi yerine getirmesi muhtemel bir oryantasyon bulmaya yönelik, yanıltıcı ya da tamamen düzenbaz teşebbüslerin üstesinden gelme işini daha da karmaşık bir hale getirir.

Fransa'nın yeni seçilmiş başkanı Nicolas Sarkozy, 2007 Haziran'ında bir televizyon röportajında şu açıklamada bulunmuştu: “Ben teorisyen değilim. İdeolog da değilim. Hele hele entelektüel hiç değilim! Ben somut bir kişiyim!”¹⁷ Peki bunu demekle muhtemelen neyi kast etmişti?

“İdeologlar”ın tersine, belli inançlara körü körüne bağlı olmadığını, ama aynı ölçüde diğer inançları kararlılıkla reddettiğini kastetmemiştir elbette. Her şeyden önce “düşünüp taşınmaktan daha ziyade eylemeye” kesinkes inanan ve başkanlık kampanyası boyunca Fransızlardan “daha fazla çalışıp daha fazla kazanmalarını” isteyen güçlü fikirleriyle hafızalarda yer etmiş bir kişiydi Sarkozy. Zengin olmak için daha fazla ve uzun saatler çalışmanın gerektiğini seçmenlere tekrar tekrar anlatmıştı (nedir ki Fransızlar bunu cezbedici bulmuş gibi görünse de, pragmatik açıdan akla yakın olduğu konusunda mutabık olmaktan çok uzaktılar: TBS-Sofres anketine göre, çalışarak zengin olunabileceğine inanan yüzde 40'a karşılık, Fransızların yüzde 39'u piyango kazanmakla zengin olunabileceğine inanıyor). Bu tür açıklamalar, samimi oldukları müddetçe, bir ideolojinin bütün koşullarını karşılar ve ideolojilerin sergilemesi beklenen başlıca işlevi yerine getirir: İnsanların ne yapacaklarına dair talimat verir ve bunu yapmanın faydalı sonuçlar getireceği konusunda onları temin ederler. Ayrıca alternatif görüşlere dair kavgacı, partizan bir duruş

17) Elaine Sciolino, “New leaders say pensive French think too much,” *New York Times*, 22 Temmuz 2007'den alıntı.

sergilerler ki bu da normal olarak ideolojilerin alameti farikası olarak düşünülen bir özelliktir.

“Şimdiye dek bildiğimiz kadarıyla ideolojiler”in yalnızca tek bir özelliği, Nicolas Sarkozy’nin yaşam felsefesinde yoktur belki de: O da, Émile Durkheim’in ileri sürdüğü gibi, (sözgelimi bir çuval patatesin tersine) barındırdığı ayrı öğelerin toplamına *indirgenemeyen*, “parçaların toplamından daha büyük” olan bir “toplumsal bütünlük” fikri; kendi özel amaçlarının peşinden giden ve kendi özel arzu ve kuralları tarafından yönlendirilen *bireyler* topluluğuna indirgenemeyen bir *toplumsal bütünlük* fikridir. Bilakis, Fransız başkanın mükerrer basın açıklamaları, tam da böyle bir indirgemeyi ortaya koymaktadır.

Yaklaşık yirmi yıl öncesine kadar çokça duyulan ve geniş ölçüde de kabul gören “ideolojinin sonu” kehanetleri gerçekleşmiş ya da gerçekleşecek gibi görünmüyor. Bilakis tanık olduğumuz şey, “ideoloji” fikrinin halihazırda uğradığı tuhaf çarpıtmadır. Uzun bir geleneğe aykırı olarak, şimdilerde herkesin kullanması için, üst perdeden savunulan ideoloji şu inanca tekabül ediyor: “Bütünlük” hakkında kafa yormak ve “iyi toplum” konusunda görüşler ortaya atmak zaman kaybıdır, zira bunların bireysel mutluluk ve başarılı bir yaşamla alakası yoktur.

Yeni tip ideoloji, *özelleştirilmiş* bir *ideoloji* değildir. Bu tür bir görüş oksimoron olacaktır, zira ideolojilerin üstün başarısının ve cazibesinin asli koşulu olan güvenlik ve özgüven tedariki, kitlesel *kamu* desteği olmadan elde edilemez. Bu daha ziyade bir *özelleştirme ideolojisi*dir. Bireylere hitap eden ve yalnızca bireysel kullanıma uygun düşen “daha fazla çalış daha fazla kazan” çağrısı, geçmişin (bir cemaat, ulus, kilise, dava adına) “toplumu düşün” ve “toplumla ilgilen” çağrılarının yerini alıp, onları tasfiye ediyor. Sarkozy bu değişimi tahrik

etmeye veya hızlandırmaya çalışan ilk kişi değil. Bu öncelik “Toplum diye bir şey yoktur. Ferdi kadınlar ve erkekler ve onların aileleri vardır,” şeklindeki unutulmaz sözıyla daha ziyade Margaret Thatcher’a aittir.

Bu, yeni *bireyselleşmiş toplum* için yeni bir ideolojidir. Ulrich Beck bu konuda şunları yazmıştır: Ferdi kadın ve erkekler toplumsal olarak yaratılmış sorunlara bireysel çözümler arayıp bulmaya ve bu çözümleri kişisel beceri ve kaynaklarını kullanarak bireysel bir şekilde uygulamaya itiliyor. Bu ideoloji, dayanışmanın –“ortak bir dava” uğruna güç birliği yapmanın ve bireysel eylemleri tabi kılmanın– beyhude (hatta zarar verici) olduğunu beyan ediyor. Bu ideoloji kendi üyele-
rinin esenliği için komünal sorumluluk ilkesini alaya alarak, “dadı devlet”i zayıflatan bir reçete olarak kötülüyor ve ötekini önemsemenin menfur bir “bağımlılığa” yol açtığı konusunda ikazda bulunuyor.

Bu aynı zamanda yeni *tüketim toplumunun* ölçütü haline getirilen bir ideolojidir. Bu ideoloji dünyayı potansiyel bir tüketim nesnelere ambarı; bireysel yaşamı sonsuz bir pazarlık arayışı, bu yaşamın amacını azami tüketici tatmini; ve yaşam başarısını da bireyin kendi piyasa değerindeki artış olarak ortaya koyar. Yaygın bir şekilde kabul gören ve sıkıca benimlenen bu ideoloji rekabet halindeki yaşam felsefelerini kısa ve sertçe “TINA”* sözüyle bertaraf eder. Rakiplerini küçük düşürüp susturduktan sonra, Pierre Bourdieu’nun hatırlamaya değer ifadesiyle, gerçekten *le pensée unique* [biricik düşünce] halini alır.

“Reality TV” olarak sunulan çok popüler “Biri Bizi Gözetliyor” programları boşuna değildir. Bu adlandırma, ekran dışı yaşamın, “gerçeklik”in, ekrandaki “Biri Bizi Gözetliyor” yarışmacılarının destanına benzediğini varsayar. Orada oldu-

*) There is no alternative. (Hiçbir alternatif yok) -ç.n.

ğu gibi burada da, yaşamda kalma oyununu oynayan kim-
senin yaşamda kalması garanti değildir. Oyunda kalma izni,
yalnızca bir ertelemedir ve takım bağlılığı yalnızca “ikinci bir
bildiriye kadar”dır –yani, ancak bireysel çıkarın teşvikinde işe
yaradığı müddetçe varolacaktır. *Birisinin* eleneceği su götür-
mez bir gerçektir; buradaki tek soru bunun *kim* olacaktır ve
dolayısıyla önemli olan, (güç ve eylem birliğinden yana bir
iş olan) elemelerin *ortadan kaldırılması* değil, (dayanışmayı
ölümcül değilse de mantıksız gösterirken şahsi kaygıyı teşvik
eden) kişinin elenme tehdidini kendisinden *başkalarına doğru*
yöneltilmesidir. “Biri Bizi Gözetliyor” programında her hafta bi-
risinin elenmesi *gerekir*: Bunun sebebi, tuhaf bir rastlantıyla,
düzenli olarak her hafta bir kişinin uygun bulunmaması de-
ğil, televizyonda görüldüğü kadarıyla “realite” kuralları, ya-
zılırken bunlara elenmenin dahil edilmiş olmasıdır. Elenme,
şeylerin doğasında vardır, dünyada var olmanın ayrılmaz bir
parçası, deyim yerindeyse bir “doğa yasası”dır. Bu yüzden de
ona karşı isyan etmenin anlamı yoktur. Üzerinde yoğun bir
şekilde düşünölmeye değer tek mesele, gelecek haftaki eleme-
ler sırasında elenecek kişi olma olasılığının nasıl savılacağıdır.

En azından gezegenin varlıklı kısmında, kıran kırana bi-
reysel rekabetin dayandığı şey, artık fiziksel olarak hayatta
kalmak ya da hayatta kalma içgüdüsünün gerektirdiği temel
biyolojik ihtiyaçların tatmini değildir. Keza kişinin kendini is-
patlama, kendi amaçlarını belirleme ve ne tarz bir yaşam süre-
ceğine karar verme hakkı da değildir. Bilakis bu tür hakları ifa
etmenin her bireyin görevi olduğu varsayılır. Üstelik bireyin
başına gelen her tür olayın, ya bu tür hakları ifa etmenin ya da
bunları ifa etmekteki çok kötü bir başarısızlığın veya melun
bir reddin sonucu olduğu düşünölmür. Dolayısıyla bireyin başı-
na gelen her tür olay, geriye dönüp bakıldığında, bireylerin bi-

reysel durumlarının –başarıları kadar şanssızlıklarının– devredilemez sorumluluğunun yalnızca bireylerde olduğunun bir başka doğrulaması olarak yorumlanacaktır.

Bir defa birey kılındığımızda, bireysel tercihlerimiz olarak önceden yorumlanan şey bakımından, başka bir deyişle, (ister ihtiyari ister gayri ihtiyari) bireyler olarak icra ettiğimiz yaşam biçimleri bakımından “toplumsal olarak tanınma”yı faal şekilde aramaya teşvik ediliriz. “Toplumsal tanınma”, söz konusu yaşam biçimini icra eden bireyin değerli ve saygın bir yaşam sürdürdüğünün ve bu nedenle de diğer değerli ve saygın insanlara gösterilen saygıyı hak ettiğinin kabulü anlamına gelir.

Toplumsal tanınmanın alternatifi saygınlığın yadsınması, yani aşağılanmadır. Dennis Smith’in yakın zamandaki tanımlamasıyla, “eğer edim tek tek bireylerin, kendilerinin kim oldukları ve nereye, nasıl uygun düştükleri konusunda ortaya attıkları... iddiayı zorla çığner ya da bununla çelişirse, aşağılayıcı olur.”¹⁸ Bir başka deyişle, eğer bireyler, açıkça ya da zımnen, kişi olarak ve/veya sürdürdükleri yaşam tarzı bakımından bekledikleri tanınmadan yoksun bırakılırlarsa aşağılanmış olurlar; keza bu tür bir tanınmanın sonrasında geçerli olacak ya da olmaya devam edecek yetkilerden yoksun bırakılırlarsa da aşağılanmış olurlar. Kişiye “sözlerle, eylemlerle ya da olaylarla, olduğunu sandığı şey olmadığı acımasızca gösterildiğinde” kendini aşağılanmış hisseder... “Aşağılama haksızca, mantıksızca ve gönülsüzce bastırılma, zapt edilme, alıkonulma ya da dışlanma deneyimidir.”¹⁹

Bu hissiyat hıncı besler. Yaşadığımız toplumlar gibi, bireylerden oluşan bir toplumda, bir kişinin hissedebileceği

18) Dennis Smith. *Globalization: The Hidden Agenda*, Polity, 2006, s.38.

19) A.g.e., s. 37.

en kin dolu ve yatıştırılmaz olan hınç türü ve çatışma, fikir ayrılığı, isyan ve intikam tutkusunun muhtemelen en yaygın nedeni budur. Bireylerin topluma karşı ya da (şahsen veya medya aracılığıyla) doğrudan karşı karşıya bırakıldığı ve ilk elden deneyimlediği toplum kesimlerine karşı hissedebileceği kini açıklamak ve mazur göstermek için kullanılan en yaygın formüller olarak sömürü ve ayrımcılığın yerini, tanınmanın yadsınması, saygı gösterilmemesi ve dışlama tehdidi almıştır.

Bu durum, aşağılanmanın modern toplumun mevcut tarihsel aşamasına özgü, yeni bir fenomen olduğu anlamına gelmez. Aksine, insanın toplumsallığı ve birlikteliği kadar eskidir. Gelgelelim bu, bireyselleşmiş tüketim toplumunda ortaya çıkan acı ve kinciliğin en yaygın ve “en çarpıcı” tanım ve açıklamalarının halihazırda grupla ya da kategoriyle ilgili özelliklerden uzaklaşıp, *bireysel* göndergelere kaydığı, ya da kayıyor olduğu anlamına gelir. Bireysel çile, *toplumun* reformu için bir çare aranmasını sağlamak üzere, toplumsal bütünün adaletsizliği ya da aksaklığına atfedilmek yerine, *kişisel* bir yanıt ya da kişisel bir intikam gerektiren, kişisel incinmenin bir sonucu ve kişisel onura ve itibara bir saldırı olarak algılanmaktadır gitgide.

Toplumsal olarak ortaya çıkmış sıkıntılara bireylerden, bireysel çözümler bulmaları ve bu çözümleri uygulamaları istendikçe, onlar da aynen karşılık verme eğilimi gösterirler. Verdikleri karşılık, kişi odaklı bir ideolojinin ortaya attığı beklentileri alt üst eden beklenmedik olaylardır. Söz konusu beklenmedik olaylar, aynı özelleştirme ideolojisi tarafından *kişisel* bir hakaret, (rastgele hedeflense bile) kişiyi hedef alan bir aşağılama olarak algılanır ve “anlamlandırılır.” İlk zayıfları da özsaygı, güvenlik ve özgüven duygularıdır. Bundan etkilenmiş bireyler küçük düşmüş hisseder ve özelleştirme

ideolojisi her acı ya da huzursuzluk vakasının arkasında bir suçlunun varlığını varsaydığı için, küçük düşme hissi, küçük düşürme suçunu işleyen kişilere yönelik hummalı bir arayış olarak yankılanır. Kin ve husumetin, tıpkı suçlandıkları zarar gibi, *kişisel* olduğu varsayılır. Suçlular tespit ve teşhir edilmeli, alenen mahkûm edilip cezalandırılmalıdır. Özelleştirme ideolojisinin tayin ettiği “onlar”, söz konusu ideolojinin “biz” olarak tanımladıkları gibi, bireyselleştirilir.

Daha önce de ortaya konduğu gibi, söz konusu ideoloji, kimlik meselesiyle sarmalanır. Ben kimim? Diğerlerinin arasındaki; tanıdıklarım, bildiklerim ya da henüz hiç duymadıklarım arasındaki yerim nedir? Durduğum yeri benim için tehlikeli kılan tehditler nelerdir? Bu tehditlerin arkasında kimler vardır? Bu insanları etkisiz hale getirmek ve böylece bu tehditleri bertaraf etmek için ne tür karşı önlemler almalıyım? Ideolojilerin azimli ve amirane bir tavırla evvelce (ve hâlâ) yanıtladığına inanılan sorular, bireyselleşmiş toplum üyelerinin kullanımını için işte bu şekilde yeniden ifade edilir.

Bu yeni ideoloji, Mannheim'a göre, (ütopyaların aksine) ancak ideolojiler kadar muhafazakârdır. Ideoloji, hâlihazırda yaşadığımız dünyanın gündelik deneyimlerini evrenin zapt edilemez yasaları haline; buyruk-yoluyla-birey-olanların bakış açısını dünya halinin kesinkes belirleneceği tek perspektif durumuna getirir. Söz konusu dünyada becerileri ve sahip oldukları kaynaklardan ötürü kendilerini evindeymiş gibi hissedilenler, özelleştirme ideolojisinin *bütün* buyruk-yoluyla-birey-olanlarda uyandırmayı hedeflediği beklentiler ile kaynak ve beceriden (ki bunlar olmadan hükmen-bireylerin fiilen-birey statüsüne yükselmesi düşünülemez) yoksun pek çok insanın gerçek talihleri arasında açılan boşluğu fark etmeyebilirler. Gelgelelim bu *başarısız* bireyler –yetersizlikten ve başkaları-

nın karşılamakta hiçbir güçlük çekmediği standartların altına düşmelerinden ötürü aşağılanmaya, doğuştan bir kusurdan ötürü olmasa da, miskinlikle suçlanma ve yerilmeden kaynaklanan aşağılanmaya mahkûm bireyler- bu boşluğa düşüklerinde ve er geç onun dibinin olmadığını anladıklarında bu boşluğun farkına varacaklardır.

Bu ideoloji, bilinen bütün diğer ideolojiler gibi, insanlığı böler. Üstelik bazılarını olanak sağlarken geri kalanı menederek kendi müminlerini de böler. Böyle yaparak, bireyselleştirilmiş/özelleştirilmiş toplumun, çatışmayla malul karakterini daha da kötüleştirir. Bu ideoloji, enerjileri azaltarak ve potansiyel olarak kendi temellerinin altını oyabilecek güçleri etkisiz kılarak, aynı zamanda toplumu muhafaza eder ve kendisinin onarılma olasılığını azaltır.

3

Seçim

Mutluluk arzusunun ortaya çıkardığı enerji, ya merkezcil ya da merkezkaç kuvvet biçimini alır. Sözlükteki tanıma göre, “merkezkaç”, “merkezden uzaklaşma” demektir. “Merkezcil”, “merkezkaç”ın tersidir: “Merkeze doğru yönelme” demektir. Her iki tanımın da göndermede bulunduğu “merkez”, yani kuvvetin çıktığı ve yayıldığı –merkezkaç türü kuvvetin “uzaklaştığı” ve merkezcil eşinin/alternatifinin çekildiği– merkez, *mutluluk-arzulayan öznedir*. Bu da mutluluk arayışını sorunuz ve görevimiz olarak düşündüğümüz ve bu arayışı yaşam stratejimiz yaptığımız müddetçe, *her birimiz* demektir.

Hepimizin karşılaştığı alternatifleri özetleyecek olursak: Kendi mutluluk arayışım *kendi* esenlik kaygıma ya da *başkalarının* esenliği kaygısına odaklanabilir. Russell Jacoby birbirini izleyen öğrenci kuşaklarıyla yaşadığı deneyimi özetlerken ortaya çıkan seçim konusunu mercek altına almıştır: “Bir zamanlar öğrenciler toplumun hastalıklarına şifa bulmayı düşlerdi; şimdiyse, kendi öğrencilerime dayanarak şunu söyleyebilirim: İyi hukuk okullarına gitmeyi düşünüyorlar.”¹

1) Bkz. Russell Jacoby, *Picture Imperfect: Utopian Thought for an Anti-Utopian Age*, Columbia University Press, 2005, s.148.

İki alternatif ille de çelişkili değildir; eş zamanlı olarak çok az veya hiç çatışmasız işleyebilirler. Gelgelelim, *merkezcil* kuvvet, deyim yerindeyse, “tek başına yol alabilir” iken ve etki etmek için alternatifi olan *merkezkaç* kuvvete ille de ihtiyaç duymazken, *merkezkaç* kuvvetin eş zamanlı olarak *merkezcil* etkiye sahip olması gerekir. Öteki'nin mutluluğunu önemsemek, Öteki'ne karşı “iyilik etmek”, aynı zamanda “kendini iyi hissetme” duygusunu uyandırır ve dolayısıyla muhtemelen de yardımsever öznenin mutluluğunu artırır. Bu durumda, bencillik ve özgecilik arasındaki karşıtlık uçup gider. İki tutum ancak *merkezcil* kuvvet perspektifinden bakıldığında, birbirlerine karşı taban tabana ve uzlaşmaz bir karşıtlık içerisindeymiş gibi görünür.

Gerçekten de, o zaman –ancak o zaman– “Neden ona karşı iyi olayım ki?”, “Benim için anlamı ne ki?”, “Benim ilgimi hak edecek ne yaptı ki?” gibi sorular sorulacaktır. Ancak o zaman kazanılanlara ve kaybedilenlere, girdi-çıktı oranlarına, maliyet ve etkilerine ilişkin hesaplar başlayacaktır. Ancak o zaman “Kazançlarım fedakârlıklarımı telafi edecek mi?” sorusu sorulacaktır. *Merkezcil* kaygıların perspektifinden, *merkezkaç* dürtülerin hikmeti ve faydaları şüpheyle karşılanır, hatta belki de zarar verici olarak küçümsenir, bertaraf ve mahkûm edilir.

Ahlak filozofları yaşam nehrinin iki kıyısı, yani *kişisel çıkar* ve *başkalarını önemseme* arasında bir köprü kurmak için dinmişlerdir. Âdetleri olduğu üzere, filozoflar gözle görülür çelişkiyi çözebilen, ya da en azından çözebileceği umulan, ikna edici savları bir araya getirmeye ve açıkça ifade etmeye, böylece de ihtilafı su götürmez bir şekilde –kesinkes– gidermeye çalışmışlardır. Filozoflar ahlaki buyruklara itaat, itaat edenin “şahsi çıkarına” olduğunu; ahlaklı olmanın bedelinin,

menfaatlerle telafi edileceğini; kısacası başkalarını önemsemenin ve onlara iyi davranmanın kişinin benlik kaygısının değerli, hatta belki de olmazsa olmaz bir parçası olduğunu göstermeye çalışmışlardır. Bazı savlar diğerlerinden daha yaratıcı iken, bazıları daha çok otoriteyle desteklenmiş ve dolayısıyla daha fazla ikna gücü taşımıştır. Fakat hepsi de “Başkalarına iyi davranırsan, başkaları da sana iyi davranacaktır” şeklindeki yarı-ampirik olan, ama ampirik bakımdan sınanmamış varsayımla sarmalanmıştır.

Yine de bütün çabalara rağmen ampirik kanıtlar elde etmek güç olmuştu –hatta bilakis bu kanıtlar muğlak kalmıştı. Söz konusu varsayım birçok insanın kişisel deneyimiyle pek de uyuşmuyordu. Bu insanlar çoğu kez şunu fark etmişti: Duyarlı, eli açık, merhametli insanlar, başkaları uğruna kendi huzur ve rahatlarını feda edip kendilerini defalarca, aldatılmış, hiçe sayılmış, saflıklarından ve (karşılık bulmadığı) yersiz güvenlerinden ötürü acıma ya da alayla karşılaşırken, çoğunlukla bencil, düşüncesiz ve kinik insanlar bütün mükâfatları topluyordu. Şu şüphe için bolca kanıt toplamak hiçbir zaman güç olmamıştı: Başkalarının iyiliğiyle ilgilenenler, çoğunlukla kendi kayıplarının hesabıyla baş başa kalırken, kazancın çoğu kendi çıkarını gözetenlere gidiyordu. Özellikle de günümüzde, bu tür kanıtları toplamak belki de her geçen gün daha da kolaylaşıyor. Lawrence Grossberg’in belirttiği gibi, “Bir şeye yeterince özen göstermenin, önemseyecek kadar inanmanın mümkün olduğu ve böylece de kişinin bu şeye bağlanıp bütün benliğini hasredeceği yerleri tespit etmek gitgide zorlaşıyor.”² Grossberg, eğer ısrar edilirse, saiklerinin arkasındaki akıl yü-

2) Lawrence Grossberg, “Affect and postmodernity in the struggle over American modernity”, *Postmodernism: What moment?* içinde. haz. Pelagia Goulimari, Manchester University Press, 2007, s. 176-201.

rütmeyi aşağıdaki gibi aktarabilecek insanların davranışını “ironik nihilizm” diye adlandırıyor:

Kandırmanın yanlış olduğunu ve kandırdığımı biliyorum, ancak işler böyle yürüyor, gerçeklik böyle bir şey. Yaşamın ve her seçimin bir dolap olduğu bilinir, ancak bu bilgi o kadar evrensel kabul görüyor ki artık hiçbir alternatif yok. Herkes herkesin kandırdığını biliyor, dolayısıyla herkes kandırıyor ve şayet ben kandırmazsam, aslında dürüst olmanın ıstırabını çekerim.

Gelgelelim filozofların varsayımına karşı, daha da çarpıcı başka çekinceler dile getirilmiştir. Örneğin, nezaketinizden ötürü bir mükâfat beklediğiniz için başkalarına nazik olmaya karar verdiyseniz, iyi davranışlarınızın ardındaki saik *mükâfat* umuduysa, eğer “başkalarına nazik ve iyi davranmak” muhtemel kazanç ve kayıplarınıza dair hesapların bir sonucuysa, o zaman davranış tarzınız gerçekten de *ahlaki* bir duruşun dışavurumu mu yoksa daha ziyade çıkarıcı, bencil bir davranış örneği midir? Hatta bundan daha esaslı, gerçekten de radikal bir şüphe ise şöyledir: İyilik bir sav, kanı, “hakkında konuşulan”, “telkin edilen”, “akla yatkın” olduğuna karar verilen bir mesele olabilir mi? Başkalarına iyilik yapmak, *rasyonel* bir kararın sonucu mudur ve dolayısıyla akla müracaatla harekete geçirilebilir mi? İyilik *öğretilebilir mi*? Bu tür sorulara verilen hem pozitif hem de negatif yanıtları destekleyen savlar ortaya atılmıştır. Ancak henüz hiçbiri tartışmasız otorite ortaya koyamıyor. Jüri halen kararsız...

Nechama Tec, kilometre taşı niteliğindeki *When Light Pierced the Darkness* adlı çalışmasında, Polonyalı Yahudilerin ortadan kaldırılışına tanıklık eden bazı insanların, kurbanların yaşamlarını kurtarmak için kendilerini riske atmaları-

nı belirleyen (ya da en azından yönlendiren) faktörleri saptamayı amaçlayan araştırmasının sonuçlarını aktarmıştır.³ Avrupa'da Nazi işgalindeki çoğu ülkenin aksine Polonya'da, Yahudilerin saklanmasına yardım suçunun, hatta böyle bir suç işleyen komşuları polise bildirmemenin yasal cezası idamdı. Birçok insan Nazilere ve onların gönüllü yardımcılara meydan okudu ve "yanlış ırka" ait olmakla suçlanan kadın, erkek ve çocuklara karşı işlenen tarife sığmaz zalimlikleri eli kolu bağlı izlemektense kendi yaşamlarını riske atmayı seçti. Son derece eğitilmiş ve tecrübeli bir sosyologdan bekleneceği gibi, Tec, gönüllü yardım etme ile kolayca özveride bulunma arasındaki bağıntıları ve insan davranışını genellikle belirlediği varsayılan bütün faktörleri hesaplamıştı: Bunlar, bireysel davranışları, değerleri, yaşam felsefesini ve bir davranış tarzını diğerine tercih etme ihtimalini şekillendirdiğine inanılan (sınıf, zenginlik, eğitim, dini inançlar ve politik bağlılık gibi) faktörlerden oluşuyordu. Tec'i ve meslektaşlarını şaşırtan şey, hiçbir bağıntının bulunmamasıydı. Görünüşe bakılırsa, ahlaki davranışı belirleyen, "istatistiksel yönden önemli" hiçbir faktör yoktu. Sosyolojinin irfan dolu birikiminin belirttiği kadarıyla, yardım edenlerin davranışının ahlaki değeri ve sonuçlarının insani açıdan anlamı çoğunluğun tepkisinden çok radikal bir biçimde farklı olsa bile, yardım edenler Polonya nüfusunun geri kalanından farklı değildi. İyilik ile kötülük arasındaki insani seçimler karşısında, sosyolojik akıl söyleyecek hiçbir şey bulamamıştı...

Amos Oz'un 28 Ağustos 2005'te Goethe Ödülü'nü kabulünde acı bir şekilde yorumladığı gibi, sosyal bilimcilere göre,

3) Nechama Tec. *When Light Pierced the Darkness*. Oxford University Press. 1987.

bütün insan saikleri ve eylemleri çoğunlukla kişisel kontrolün ötesinde olan koşullardan kaynaklanır... Toplumsal özgeçmişimiz tarafından kontrol ediliriz. Yaklaşık yüz yıldır, bize sadece ekonomik kişisel çıkar tarafından güdülendiğimiz, etnik kültürümüzün ürününden ibaret olduğumuz, kendi bilinçaltımızın kuklasından başka bir şey olmadığımız söyleniyor.

Oz, buna katılmadığım belirtiyordu:

Şahsen ben, kadın olsun erkek olsun, her insanın, kendi yüreğiyle, iyiyi kötünden ayırabileceğine inanıyorum... Bazen iyiyi tanımlamak güç olabilir, ancak kötünün açık işareti vardır: Her çocuk acının ne olduğunu bilir. Bu yüzden bilerek can acıttığımız her defasında, bir başkasına ne yaptığımızı biliriz. Kötülük yapıyoruzdur.⁴

Bir kere, sosyologlar –yani kusursuz ya da neredeyse kusursuz araştırma yöntemlerinin kerameti kendinden menkul ustaları– kavrayış, önsezi ve empatinin esası kabul edilen fikre boyun eğmeye mecburdurlar. Gerçekten de mecburdurlar, zira mesele ahlaki benliklere ve etik hükümlere gelip dayandığında, belirleyici etkenlere ilişkin envanterler ve bunların dağılımına ilişkin istatistikler neredeyse hiçbir işe yaramaz.

Öyleyse, yardım edenler, kapı ve pencerelerini kapatıp kurbanların ıstıraplarını görmemektense, neden onların safına katılma riskini aldılar? Holocaust'un tarihinden toplanan kanıtlara ilişkin testi geçmek için verilecek tek cevap şu: Yardım edenler, aynı toplumsal kategoriye, eğitime, dini inanca ve politik bağlılığa sahip pek çok insanın tersine, *başka türlü davranmamıştı*. Eğer diğerlerinin yaşamlarını savunmasalardı yaşamlarını devam ettiremezlerdi. Kendi maddi güvenliklerini ve rahatlarını koruyarak, acı çeken insanları gör-

4) *Guardian Review*'dan alıntı, 3 Eylül 2005.

menin neden olduğu ruhsal sıkıntıyı telafi edemezlerdi. Eğer kendi rahatlıklarını, kurtarabilecekleri insanların rahatlığının üzerinde görselerdi, muhtemelen kendilerini asla bağışlayamayacaklardı.

Başkaları tarafından affedilmek, belki de kendi vicdanlarını yatıştırmaktan daha kolay olurdu. Başka pek çok insan gibi, gördükleri insanlık dışı şeyler karşısında dehşete kapılanlar, 1942 Ekim'inde "Yahudilere yardım edenler" için çıkarılan ölüm cezasına ilişkin gaddar yasada, eylemde bulunmaktan vazgeçme konusunda (ikna edici!) bir mazeret bulmuş olabirlerdi: "Yardım etmek için bir şeyler yapabilmeyi içtenlikle isterdim, ancak yapamadım. Eğer yapsaydım ya öldürülecek ya da toplama kampına gönderilecektim." Bunu söyleyerek dinleyenlerinin çoğunluğunun "sağduyusu"na hitap edecekler, aynı zamanda da kendi vicdanlarının sesine kulaklarını tıkamaya çalışarak, ahlaki ikilemi çözmek yerine onun önüne geçeceklerdi. Bunu söyleyebilmek için, kendi yaşamlarının, hayatta kalmalarını önemsemeyi reddettikleri diğerlerinin yaşamlarından daha fazla ilgiye layık olduğuna zaten karar vermiş olmaları gerekecekti; bu arada da benzer şekilde kendi çıkarını düşünen çok sayıda insan tarafından, kendi seçimlerinin alenen ya da en azından zımnen onaylanması yoluyla, kendi dürüstlüklerine duydukları inancın temin edilip güçleneceğine bel bağlayacaklardı. Gelgelelim vicdanın sesi, duymazdan gelirse bile susmayacaktır.

1987'de Polonya'da haftalık gazete *Tygodnik Powszechny*'nin sayfalarında Profesör Jan Blonski'nin girişimiyle yürütölen, Nazi işgali altında Polonyalılar ile Yahudilerin ilişkileri üzerine bir tartışmada, Jerzy Jastrzebowski ailesinden yaşlı birinin anlattığı bir hikâyeyi aktarıyordu. Aile eski bir ahabplarına, Polonyalı bir Hıristiyan gibi görönen ve Polonyalı soylu bir ai-

lede doğmuş birisinden beklenecek zariflikte Lehçe konuşan bir Yahudi'yi saklamasını önermişti. Ancak aynısını Yahudi gibi görünen ve Yidiş aksanıyla konuşan üç kız kardeşi için yapmayı istememişti. Gelgelelim dostları tek başına kurtarılmayı reddetmişti. Jastrzebowski şu yorumu yapıyordu:

Ailemin kararı farklı olsaydı, hepimizin öldürülme ihtimali dokuzda birdi. Dostumuz ve kız kardeşlerinin bu koşullarda hayatta kalma olasılığı belki daha da azdı. Bana bu aile dramını anlatan kişi “Ne yapabildik ki, yapabileceğimiz hiçbir şey yoktu” diye tekrarlar larken gözlerime bakmıyordu. Bütün olgular doğru olmasına rağmen, bir yalan hissettiğimi sezmişti.

Rus filmi *Vremia Biedy*'de (kabaca “Zor Zamanlar”) cebri kolektivizasyonun acımasızlıklarına ve daha sonra da Nazi işgaline çaresizce tanık olmuş ve daha fazlasını kabullenemeyecek olan yaşlı bir köylü kadın kendini yakar. Yanan barakasından son sözleri duyulur: “Yardım *edemediğim* herkes bağışlasın beni!” Bir Talmud öyküsünde, yiyecek çuvallarıyla yüklü bir eşekle yürüyen mübarek bir bilge, kendisinden yiyecek isteyen bir dilenciyle karşılaşır. İyi kalpli adam derhal, büyük bir telaşla, çuvalları çözmeye başlar, ancak yiyeceklere daha ulaşmadan, uzun süreli açlık etkisini gösterir ve dilenci ölür. Bilge, ümitsizce dizlerinin üzerine çöker ve “sevgili dostunun yaşamını kurtaramadığı”ndan kendisini cezalandırması için Tanrı'ya yalvarır.

Yukarıdaki her iki öykü de elbette imlenen ölçütler bakımından okura “aşırı” ya da mantıksız (hatta adaletin, nedenselliğin mantığıyla uyumlu olarak dağıtılması gerektiği varsayıldığı müddetçe “adaletsiz”) gibi gelebilir. Kendisinin suçlu olduğunu ilan eden bu iki kişi de, suçları olduğuna inandıkla-

rı şeyden dolayı suçlanmış olsaydılar, sıradan bir mahkemede elbette beraat ederlerdi. Ancak, ahlakın kendi mantığı vardır ve vicdan mahkemesinde hikâye kahramanlarının fazla şansı yoktur.

Görünüşte benzer durumlara insanların neden çok farklı tepkiler verdiği, eski ve yeni teologların, filozofların, insan ve doğa bilimlerinden sayısız araştırmacının yanı sıra eğitim teorisini ve uygulayıcılarının –boş yere– çözmeye çalıştığı bir gizemdi ve hâlâ da öyledir. Hayal kırıklığı yaratan sonuçlara rağmen (belki de bunlardan ötürü) girişimlerden vazgeçilmesi muhtemel değildir. Bunları devam ettirmeye yönelik saikler değişebilir, bununla birlikte her biri baskın ve karşı konulmazdır. Hiç kuşkusuz teologlar akıl ermez olanı anlamaya ihtiyaç duyar: Tanrı yaratımının ve insani olayların ilahi yönetiminin hikmeti, (buna nüfuz edildiği takdirde)... kanıtlanması güç de olsa, ilahi lütuf, buyruklara itaat, dindarlık, erdem ve mutlu yaşam arasında bulunduğu farz edilen bağı ve (bu dünyada ya da öbür dünyada) günahkâr bir yaşam ile sefil bir yaşam arasındaki diğer bağı ortaya serip teyit edecektir. Filozoflar açıklama getirilemeyen ve muhakemeye kafa tutan fenomenlere katlanamaz, katlanmayacaklardır da. Bu fenomenlerin hayal ürünü olduğunu göstererek çürütecek ya da direngen mevcudiyetlerine anlam verecek bir mantık bulununcaya kadar rahat etmeyeceklerdir. Bilim insanları, teşviklerinin baş kaynağı ve uygulayıcı kolları olan teknoloji uzmanlarıyla tamamen mutabık kalarak, cansızlar kadar canlı şeylerin de şekli ve davranışını belirleyen yasaları öğrenmek ister ve bunları bilmenin şeylerin şekli ve davranışını kontrol etmek anlamına geleceğini, tam anlamıyla bilmenin de nihayetinde şekil ve davranışı tamamen kontrol etmek anlamına

geleceğini umarlar. Belli ki eğitimciler, iyi akortlu klavyelere benzeyen öğrenciler düşler, öyle ki bir tuşa basınca, düzenli olarak, notanın belirttiği sesler çıkacak, akortsuz hiçbir nota duyulmayacaktır.

“Tarihin sonu” ifadesiyle dillere düşmüş olan Francis Fukuyama, yakınlarda şunu öne sürmüştür: Aydınlanma’dan esinlenen ve bugüne kadar gelen, insanların gerçek potansiyelinin ölçüsüne göre (yani, tasarımcıların modellerinde taslağı çizilen standarda uygun) “yeni insanlar” üretmeye dair totaliter düş ne kötü planlanmış ne de gerçek dışıydı. Fukuyama’nın vurguladığı üzere, bu düşler sırf vaktinden önce, gerçekleşmeleri için henüz hazır olmayan koşullarda düşlendikleri için başarısız olmuştu. Toplama kampları, beyin yıkama ve refleks şartlandırması, doğru hedefler için kullanılan yanlış araçlardı. Etkisiz, utanılacak kadar ilkel ve yapılacak iş açısından acınacak kadar uygunsuzdu. Öte yandan, günümüzde beyin cerrahisi, biyokimya ve genetik mühendisliğindeki gelişmeler mevcut araçları, halen ortaya konulmayı bekleyen görevlerin düzeyine nihayet yükseltmiştir. En sonunda, *yeni insanlardan* oluşan yeni bir çağın eşğine vardık...

Fukumaya’nın bu defa haklı olup olmadığı, en azından, tartışmalı bir sorudur; gelgelelim su götürmez olan şey, teknobilimin yeni başarıları ile yeni korkular ve yeni distopyalar çağının ortaya çıkışı arasındaki bağlantıdır. Korkular ve distopyalar yeni teknobilimin uygulanabilir kıldığı yeni ihtimallerin düzeyine yükselmiştir şüphesiz. Orwell’in 1984’ü ve Huxley’in *Cesur Yeni Dünya*’sının artık modası geçmiştir ve Houellebecq’in *La Possibilité d’une île*’i tarafından kapı dışarı edilmişlerdir.

Hem ütopyalar hem de distopyalar mevcut gelişmelerin önceden belirlenmiş amacını ima etmekte uzmanlaşmışlardır:

Ütopyalar yolun sonundaki ülkeyi, bir uyum ve düzen alanı olarak, dört gözle beklenen ve mümkünse daha da yakınlaştırılacak bir varış yeri olarak sunar. Buna karşılık distopyalar söz konusu ülkeyi, en iyi ihtimalle bir açık hava hapishanesi, korkulacak, mümkün olduğunca uzak tutulacak ve ideal durumda sonsuza dek yasak bölge yapılacak bir yer olarak betimler. Böylesi radikal biçimde karşıt görüşler olmalarına rağmen, her ikisi de tarihin koşu pistinde sanki bir bitiş çizgisi varmış ve bu çizgi de önceden çizilebilir ya da tahmin edilebilirmiş gibi davranırlar. Bu gösteriş, modern aklın bu iki zihinsel ürününün sözlüklerde, boş hayallere kapılmak, hayali ve acayip düşler (ya da kabuslar), kuruntular, hayal mahsulü şeyler ve yanılsamalar gibi yerici sözcüklerle yan yana kullanılmasının ana sebebidir muhtemelen. İster başlangıçta (iyi bir şeyi gösteren) “ü” önekiyle, ister (kötü bir şeye işaret eden) “dis” önekiyle donatılmış olsun, her iki yorum da hiçbir yer anlamına gelen “ya” önekiyle sonlanır...

Üzerinde gittiğimiz yollarda önceden düzenlenmiş hiçbir varış noktası, önceden belirlenmiş hiçbir bitiş çizgisi yoktur; bilgisayar destekli modelleri ne kadar amirane, hatta kusursuz olursa olsun, insana özgü bütün belirsizliklerden, öngörülemezliklerden ve (evet!) özgür irade ve özgür seçimden azade olursa olsun, “yeni insanlığa” gittiği iddia edilen yol da bunlara dahildir. Bilimsel olarak oluşturulmuş belirleyicilerin envanteri ne kadar kapsamlı olursa olsun ve bunları tertip edecek teknik aletler ne kadar bol bulunursa bulunsun, insanlar, geçerliliğini kaybetmeyen kural ve rutinleri yıkıp dağıtan seçimlerin müptelası olmaya inatla devam eder. Bu yüzden de insanlar tahminleri boşa çıkarma alışkanlılarıyla, davranışlarının rastlantısallığı ve kuraldışılığı, değişkenlikleri, aşırılıkları ve hoppalıklarıyla ve işinin ehli bir yöneticinin

öfkeli bir şekilde *güvenilmezlik* suçu diye tanımlayacağı şeyle nam salmıştır. İnsanların kutsandığı ya da lanetlendiği ve kaybetmelerinin ya da ellerinden alınmasına ya da bastırılmasına izin vermelerinin hiç de muhtemel olmadığı bir özellik varsa o da özgür iradedir...

Değişken istekler, –yalnızca insanların değil– “dışarıdaki” dünyanın da alameti farikalarıdır; insanlar dünyaya fırlatılmıştır ve hem şans yığını arasında kendilerine yol açmaya çalışır hem de bu yolu keşfetmeye ve azimle takip etmeye zorlanırlar (ya da kendilerinden bu beklenir). İnsanın planlarına ve öngörülerine karşı asap bozucu şekilde duyarsız ve kayıtsız olan bu değişken istekler, genellikle “rastlantılar” adıyla anılır. Krzysztof Kieslowski, tam da bu ismi taşıyan bir filmde, bir genç adamın yaşayabileceği üç alternatif yaşamın öyküsünü anlatır; her bir yaşam, kahramanın, istasyondan henüz ayrılan bir trene atlama girişimiyle başlar. Öykülerin birinde, kahraman treni yakalamayı başarır. Bir diğerinde treni kaçıır. Diğerindeyse, trenin peşinden koşarak, hızlanan treni yolcu platformunun sonuna gelmeden önce yakalamaya çalışır; ancak, silahlı bir bekçi tarafından derhal durdurularak karakola götürülüp tutuklanır ve girişin yasak olduğu bir yere girmekle suçlanır.

Üç farklı “rastlantı”yı izleyen yaşamların paylaştığı tek ortak şey, kahramanın kendisidir. Üç yaşam da, muazzam ölçüde farklılaşan normların tesiri altındaki tamamen farklı toplumsal ortamlarda ve tamamen farklı araçlarla tamamen farklı amaçların peşinden koşan, tamamen farklı insanlar arasında geçer. Yaygın ve pek sorgulanmayan irfanla hem fikir olan eğitilmiş bir sosyolog, geriye dönük olarak, her yaşamı hemen hemen her açıdan diğerlerinden –politik, kültürel ve ahlaki

olarak- farklı bir toplumsal kategoride sınıflandıracaktır. Bunlardan biri, yalnızca kendi hastalarıyla meşgul olan ve kendi mesleğini ve mesleki çıkarlarını ilgilendiren meseleler dışında, hastane duvarlarının ötesindeki engin dünyada olup biten her şeye duyarsız kalan bir doktorun, yani politik olarak kayıtsız bir uzmanın yaşam seyridir. Diğeri, tamamen parti amirleri tarafından belirlenen görevleri yerine getirmeye adanmış bir politik militanın, bir aktivistin kariyeridir. Üçüncüsü, görmüş geçirmiş bir muhalifin ve bir gizli örgüt savaşçısının şهادetidir. Çok kısa bir an, hareket halindeki bir treni yakalamaya çalışan genç bir adamın izlediği tamamen farklı bu üç yaşam yolu, bir daha asla karşılaşmamak üzere, ortak gövdeden kollara ayrılmıştır.

Richard Rorty, George Orwell'in politik biyografisinin yalnızca tek bir faktörü yansıttığını ileri süren Christopher Hitchens'a itiraz eder: Bu da, Orwell'in her türlü koşulda doğru seçimleri (yani, Hitchens'in da, gelecek yüzyılın baskın fikriyle uyum içinde onaylayacağı türden seçimleri) yapmasını mümkün kılan karakteri, yani dürüstlüğü ve zekâsıdır.⁵ Rorty şöyle der: Varsayalım ki Orwell "İspanya'da farklı bir yola sapsaydı, bir başka cephede savaşsaydı, hiçbir zaman bir POUM* milisinde hizmet etmemiş olsaydı, Barcelona sokaklarında olup biten hakkında Stalinci yorumu kabul etseydi ve dolayısıyla *Katalonya'ya Selam* kitabını asla yazma fırsatı bulamasaydı; o zaman, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Churchill'in sömürgecilik taraftarlığına şiddetle karşı çıktığı gibi, Komünizm düşmanlığına da karşı çıkabilirdi."

5) Bkz. Richard Rorty, "Honest Mistakes", *Philosophy as Cultural Politics* içinde, Cambridge University Press, 2007, s. 57; Christopher Hitchens, *Why Orwell Matters*, Basic Books, 2002.

*) Partido obrero de unificación marxista (Birleşik Marksist İşçi Partisi) -ç.n.

Meteorolog Edward Lorenz büyük bir şaşkınlık içinde, bir bahar günü Pekin'de kanat çırpın bir kelebeğin Meksika Körfezi'nde güz fırtınalarının yörüngelerini pekâlâ değiştirebildiğini bulmuştur. Ne çıkar ki bundan? Yoksa, insan yaşamına rastlantılar mı yön verir? Defetmek, geriye almak, geçersiz kılmak şöyle dursun, öngörülemeyen rastlantılar mı yön verir? Neyi seçtiğimizin bir önemi var mıdır? Kısacası, yaşamımızı şekillendirme konusunda bizler ıstaka mı, ıstakayı tutanlar mı yoksa bilardo topu muyuz? Oyuncu muyuz yoksa oynanan mı?

Florian Henckel von Donnersmarck'ın *Başkalarının Hayatı* filminin başkahramanları, köşe bucağın gözetlendiği ve her türlü özgür seçimin, sırf özgürce yapıldığı için, devlete karşı bir suç olarak görülüp buna uygun bir muamele gördüğü totaliter bir ülkenin küçücük ücra bir köşesine sıkışmışlardır. Tiyatro sanatçıları -oyun yazarları, yönetmenler ve oyuncular, yani sanatlarının mantığı gereği hayal gücü, yaratıcılık, özgünlük ve özgür seçim fikrini somutlaştıran insanlar- bu ücra köşede yaşar. Yine de yalnız değildirler. En mahrem ve özel anlarında bile bir refakatçileri vardır: Büyük Birader asla uyumaz, Büyük Birader'in gözleri her zaman üzerlerinde, kulaqları da her zaman dinlemededir. Büyük Birader'in şeref ve utanç, iltimas ve gözden düşme oyunundaki serbest (düzensiz, anlamsız) hareketler, rastlantılar kisvesi altında sanatçıların stüdyoları, sahneleri ve yatak odalarına kadar ulaşır... O kadar çok "rastlantı" vardır ki bunlara maruz kalanlar, bunların etkilerine karşı direnmek şöyle dursun, bu rastlantılarla baş edemez bile. Yumuşak başlı ve gözüpek olanlar ile kariyerist ve savaştı olanların aynı şekilde paylaştığı gerçekten de güç bir durum. Gizli polis dosyaları arasında oradan oraya

yerleştirilen sanatçuların, bilardo topları gibi, nereye itilirlerse oraya gitmek ve tahsis edildikleri kategori için belirlenmiş yolları izlemek ve bunun sonuçlarına katlanmaktan başka bir şansı yoktur. Yoksa var mıdır?

Von Donnersmarck'ın filminin bütün başkahramanları aynı gç durumu paylaşıyor olabilir, ancak bu noktada aralarındaki benzerlikler de sona erer. Başkahramanlardan biri, kara listeye alınmış bir yönetmendir. Her şeyden önce temiz bir vicdanı ve sanatsal imgelemine bağlılığı seğmiş ve daha sonra mesleki araçlara erişebilmek ve film çekmek için izin koparabilmek amacıyla haysiyetsizlik ve ihanet biçiminde ödemesi gereken bedele karşılık intihar etmiştir. Bir diğeri, yani Büyük Birader'in göstermelik gözde aydını olan oyun yazarı, hakikati, yalnızca ve yalnızca hakikati söyleme mutluluğuna erme karşılığında, yayımlanıp sahnelenme iznini, alkışlanmayı, hakkında yazılmasını ve devlet ödüllerine boğulmayı seğmiştir. nc kahraman ise, herkesçe çok sevilen ve idolleştirilen bir kadın sanatçıdır. O da sahneye çıkma yasağına katlanmak yerine, bedenini satmaya ve meslektaşları hakkında bilgi vermeye hazırdır: "Gözden düşme" tehdidi karşısında, bir daktilonun saklandığı yeri soruşturmacılara ifşa eder; bu daktiloda tiran devleti eleştiren bir broşür yazılmıştır ki bu broşür, şayet bulunursa, göstermelik bir duruşmada kanıt olarak kullanılabilir ve oyun yazarının –sevdiği ve kendisini seven erkeğin– mahkm edilmesine ve bir köşede unutulup gitmesine yol açacaktır. Ancak taş yürekli bir soru uzmanı olarak bilinen soruşturmacı, ortadan kaldırılacak sevgili için duyduğu merhametten ötürü suç teşkil eden kanıtı gizlice yok ederek felaketi önler. Kara listeye alınan yönetmen asla sahnelenmeyen *Iyi Bir İnsan İçin Sonat*'ı, intihar etmeden önce, oyun yazarı arkadaşına veda armağanı olarak bırakır.

Stasi` destekli rejimin yıkılmasından sonra, bu oyun yazarı yeni oyununu aynı başlıkla, soruşturmacı olarak geçmiş yaşa-
mında itaat ve kariyere karşı insanlığı seçen kişiye adar.

Bütün sanatçılar, üzerine görülerini işlemek istedikleri malzemenin direnişine karşı mücadele eder. Bütün sanat ya-
pıtları bu mücadelenin izlerini –zaferlerinin, yenilgilerinin,
dayatılan ve bu nedenle de oldukça utanç veren birçok uz-
laşmanın izlerini– taşır. Yaşam sanatçıları ve yapıtları da bu
kuralın dışında değildir. Yaşam sanatçılarının (bilinçli ya da
bilinçsiz ve beceriyle ya da beceriksizce) nakşetme çalışmala-
rında kullandığı kesimler, onların *karakteridir*. Thomas Hardy
“insanın kaderi onun karakteridir” derken bu ilkedен bahse-
diyordu. *Talih* ve onun gerilla birlikleri olan rastlantılar, yaşam
sanatçılarının karşı karşıya olduğu seçim gruplarını belirler.
Ancak hangi seçimlerin yapılacağını belirleyen *karakterdir*.

Koşullar bazı seçimleri diğerlerinden daha muhtemel kılar.
Karakter, bu ihtimallere meydan okur. Karakter, rastlantıları ve
bunların sahne arkasındaki gerçek, farazi ya da şüphelenilen
manipölatörlerini, bunların sahip olduğuna inanılan ya da id-
dia edilen mutlak kudretinden mahrum bırakır. Karakter, ko-
şulların gücüne kayıtsız şartsız boyun eğmek ile cesaretle mey-
dan okumak arasında durur. *Olasılık* testini başarıyla geçen
seçimleri, çok daha zor olan diğer teste, yani *kabul edilebilirlik*
testine sokan tam da failin karakteridir. 1 Kasım Yortusu'nun
arifesinde, 31 Ekim 1517'de Martin Luther'i Wittenberg
Kalesi'ndeki kilisenin kapısına doksan beş heretik tezini ilişti-
rirken “*Ich kann nicht anders*” [Elimden başka bir şey gelmez]
şeklinde beyanda bulunmaya sevk eden şey onun karakteriydi.

*) Doğu Almanya'nın güvenlikten sorumlu resmi birimiydi. Genellikle dün-
yadaki en etkili ve baskıcı istihbarat ve gizli polis teşkilatlarından biri olarak
kabul edilmiştir –ç.n.

Geçen yüzyılın en dirayetli ahlak filozoflarından biri olan Knud Løgstrup'a göre, ahlak umudu (yani, Öteki'ni önemsemek; ya da daha iddialı, ancak ahlakın esasına daha yakın olan, Öteki için *var olmak*) *ön-düşünümsel kendiliğindenliğe* (prereflexive spontaneity) temlik edilmiştir: "Merhamet kendiliğindedir; çünkü başka bir şeye hizmet etsin diye ona biraz olsun müdahalede bulunulduğunda, biraz olsun hesaba tabi tutulduğunda, biraz olsun seyreltildiğinde tamamen ortadan kalkar, hatta mevcut halinin aksine, yani merhametsizliğe, dönüşür."⁶

Geçen yüzyılın bir başka büyük ahlak filozofu olan Emmanuel Levinas, bilindiği üzere, "Neden ahlaklı olmalıyım?" sorusunun (yani, "Bana faydası var mı?", "Benim ilgim için gerekçe olarak gösterilebilecek ne yaptı?", "Eğer büyük çoğunluk önemsemiyorsa neden ben önemseyeyim ki?" ya da "Neden benim yerine bir başkası yapamasın ki?" türü argümanlara başvurmanın), ahlaki davranışın *başlangıç noktası* değil, eli kulağında çöküşünün ve *ölümünün* bir işareti olduğu vurgulamıştır. Levinas'a göre, bütün ahlaksızlık, kardeşini önemsemenin gerçekten de kendi görevi olduğuna dair "kanıt" isteyerek "Ben kardeşimin bakıcısı mıyım?" diye soran Kabil'le başlamıştı; bu bakımın ancak itaatsiz kişiyi cezalandıracak yaptırımlarla donanmış üstün bir gücün emri üzerine bir vazife halini alacağını varsayıyordu Kabil. Kişinin kendi kazanç ve kayıplarını hesaplama eğiliminden ziyade kendiliğindenliğe, başkalarına güvenme dürtüsü ve arzusuna itimat eden Løgstrup, Levinas'ın fikriyle elbette uyuşacaktı.

Görünen o ki, her iki filozof da ahlak *ihtiyacının* ya da ahlakın *tavsiye edilebilirliğinin*, kanıtlanması bir yana söylemsel olarak kurulamayacağını ve kurulmasının da gerekmediğini;

6) Knud Løgstrup, *After the Ethical Demand*, çev.: Susan Dew ve Kees van Kooten Niekerk, Aarhus University, 2002, s. 26.

üstelik “ahlak ihtiyacı” ifadesinin bir oksimoron olarak reddedilmesi gerektiğini kabul ediyor. Zira bir “ihtiyacı” karşılayan şey ne olursa olsun, ahlakın dışında bir şeydir. Her iki filozof da başka insanların iyiliği amacıyla yapılan davranışın, eğer tarafsız değilse ahlaki olmadığı görüşünü paylaşır: Bir edim, ancak hesaplanmayan, doğal ve kendiliğinden olan ve çoğunlukla üzerinde düşünülmemiş bir insanlık dışı davranış olduğunu müddetçe ahlakidir. (Løgstrup, bir edimin ancak bir “genel ilke”yle⁷ uyduğunda “ahlaki” olduğu yönündeki Stephen Toulmin’in önermesine itiraz eder ve Toulmin’in tezini anlatmak için seçtiği çokça zikredilen örnekten bahsederek şunu vurgular: “Eğer söz verilen zamanda John’a [ödünç alman] kitabı geri vermemin asıl nedeni John’a saygı duymam değil de verilen sözlerin tutulması gerektiği şeklindeki genel ilke uyarınca yaşama kararım, benim edimim ahlaki değil ahlakçadır.”⁸) Ahlaki bir edim, herhangi bir “maksada” “hizmet etmez” ve hiç şüphesiz kâr, konfor, şöhret, egonun okşanması, herkesin takdirini kazanma ya da başka bir kişisel çıkar beklentisiyle yönlendirilmez. “Nesnel olarak iyi” –faydalı– eylemlerin failin kazanç hesabından dolayı –bunlar ister ilahi inayet, ister kamu itibarı kazanmak, isterse de günahattan arınabilmek ve başka durumlarda gerçekleştirilen merhametsiz ya da duygusuz edimler için Kutsal rahmete kavuşmak için tövbe dilemek olsun– yeniden ve yeniden icra edildiği doğru olabilir. Ama böyle olsa bile, bunlar gerçekte *ahlaki* edimler olarak sınıflandırılmazlar, çünkü tam da böyle *güdülenmişlerdir*.

Løgstrup, ahlaki edimlerde her türlü “gizli saikin ortadan kaldırıldığını” vurgular. Yaşamın kendiliğinden ifadesi, tam

7) Stephen Toulmin, *The Place of Reason in Ethics*, Cambridge University Press, 1953, s. 146.

8) Knud Løgstrup, *Beyond the Ethical Demand*, University of Notre Dame Press, 2007, s. 105.

da “gizli saiklerin olmaması” sayesinde *radikaldir* ki bunlara belki de en başta kazanç saikinin yokluğu ya da cezadan kaçınma da dahildir. Etik istemin, yani bizzat var olma ve gezegeni diğer varlıklarla paylaşma gerçeğinden kaynaklanan, ahlaklı olmak yönündeki “nesnel” baskının sessiz olmasının ve sessiz kalması gerekmesinin ardındaki önemli bir neden de budur. Itaatsizin, başına gelecek cezalandırıcı hükümlerin korkusundan ötürü bir emir doğrultusunda etik isteme itaat etmesi, bu etik istemin amaçladığı ahlaki edim olmayacaktır. Konformizm, belli bir iyilik yapmaya yönelik bir buyruğa cevaben olsa bile *ahlaklı olmak* anlamına gelmez. Ahlakta “zorunluluk”, emir, baskı yoktur; ahlaki edimler özünde *özgür seçimlerdir*, kişinin eyleme özgürlüğünün ifadeleridir (özgür olmayan insanlar gibi çelişkili bir kavram akla yakın olsaydı, bu insanlar “ahlaki varlıklar” olmazdı.) Paradoksal bir şekilde (veya hiç de öyle olmadan) etik isteme uymak onun baskıcı gücünü unutmak demektir. Etik isteme uymak, tamamen Öteki'nin iyiliği tarafından yönlendirilmek demektir.

İnsan ilişkisinin dolaylımsızlığı, dolaysız yaşam ifadeleriyle sağlanır. Başka hiçbir desteğe ihtiyacı yoktur, hatta buna tahammül de edemez. Etik istem suskundur. Başkalarını önemseme biçiminin ne olması gerektiğini açık açık söylemez. Ancak etik istemin kudreti, tamamen ketumluğuna ve suskunluğuna dayanır. Bunlar sayesinde etik istem, emir vermekten, yaptırım tehdidinde bulunmaktan ve ahlaki edimi, yüce güçlere riayet etmenin bir başka örneğine indirgemekten geri durur. Bu defa da tüm kalbiyle Løgstrup'la mutabık kalacak olan Levinas'tır. Levinas'ın defalarca söylediği üzere, Öteki bize *gücü* değil de *zayıflığı* aracılığıyla kendisini korumamızı buyurur; bir başka deyişle, emir verme ve emredileni yerine getirmeye zorlama konusundaki *acizliği ve/veya isteksizliği*

aracılığıyla buyurur. Üst bir güç tarafından ahlaki bir tutum almaya zorlanmayız. Öteki'nin Yüzü'nün meydan okuyuşuna boyun eğip eğmeyeceğimiz ve Öteki'ne karşı sorumluluğumuzun yarattığı şoka nasıl içerik kazandıracığımız eninde sonunda bize, yalnızca bize bağlıdır. Levinas'ın Philippe Nemo ile söyleşisinin çevirmeni Richard A. Cohen'in özetlediği gibi: "Etik zorunluluk ontolojik bir zorunluluk değildir. Öldürme yasağı cinayeti imkânsız hale getirmez. Onu kötülük kılar." Etikteki "varlık" yalnızca "varlığın rahatlığını bozma"ya dayanır."⁹

Pratik açıdan bu durum şu anlama gelir: İnsanlar her ne kadar kendi düşünceleri ve sorumluluklarıyla baş başa kaldıkları için içerleseler de, ahlakla aşılınmış bir birliktelik umudunu barındıran, tam da bu baş başa kalmışlıktır. *Kesinlik* değil, *umuttur* bu, hele hele *garantili* bir kesinlik hiç değildir. İstatistiksel eğilimlerin kanıtlarıyla temin edilmiş, peşinde koşulan ve düşlenen bir güvence bile pek muhtemel değildir...

Yaşam ifadelerinin kendiliğindenliği ve bağımsızlığı, sonuçta ortaya çıkan davranışın iyi ile kötü arasında etik olarak uygun, takdire layık bir seçim olacağını garanti etmez. Hem yanlış *hem de* doğru seçimler, aynı belirsizlikten, belirlenim, tanım ve baskı eksikliği durumundan doğar; keza yaptırımlarla donatılmış affedici bir gücün otoriter emirlerinin lütüfkâr bir şekilde sağladığı paravana korkakça sığınma dürtüsü de buradan doğar; ve keza harekete geçme kararının sorumluluğunu, bu kararı başka faillere, özellikle de üstün güçlerle donanmış faillere devretmenin cazibesine rağmen, kendi üzerine alma cesareti de buradan doğar. Kişi yanlış seçimler yapabileceğine kendini hazırlamazsa, doğru seçim arayışında metanet

9) Bkz. Emmanuel Levinas, *Ethics and Infinity, Conversations with Philippe Nemo*, çev.: Richard A. Cohen, Duquesne University Press, 1985, s. 10-11.

gösteremez. Ahlakın başlıca tehdidi olmak şöyle dursun (birçok ahlak filozofu tarafından can sıkıcı menfur bir şey olarak görülen!) *belirsizlik, ahlaklı insanın asıl zemini ve ahlakın filizlenip serpilebileceği tek topraktır.*

Günümüzün deregülasyon ve özelleştirme rejiminde, “sorumluluktan kurtulma” pratiği ve vaadi, çoğunlukla modern tarihin ilk aşamalarında olduğu gibidir: Daha önce olduğu gibi şimdi de, tamamen belirsiz bir duruma gerçek ya da farazi bir açıklık ölçütü dayatılır ve bu da eldeki işin akıl almaz derecedeki karmaşıklığı yerine, “yapılmalı” ve “yapılmamalı” şeklinde bir dizi basit kural koyarak (daha doğrusu bu kurallarla örtbas edilerek) yapılır. Daha önce olduğu gibi şimdi de, bireysel failer şu veya bu durumda, zımni istemin onlardan tam olarak ne yapmalarını emrettiğine ve koşulsuz sorumluluklarının onları (en fazla) ne kadar devam etmeye zorladığına karar verip bunu dile getirmek üzere otoritelere güvenmeye zorlanır, itilir ve/veya ikna edilirler. Oyun epey aynı kalsa da, bugünlerde onun hizmetine farklı araçlar girmiştir.

Öteki'nin ihtiyaçlarını önemsemek üzere evvelce etik görevin semantik alanında bulunan, sorumluluk ve sorumlu seçim kavramları, artık kendini gerçekleştirme alanına ve kişinin kendi risklerinin hesaplanmasına kaydırılmıştır. Merkezcil, kendine gönderme yapan kaygıların hizmetine sunulmuştur. Zamanla, kabul edilen, benimsenen ve eyleme sevk eden sorumluluğun tetikleyicisi, hedefi ve denektaşı olarak “Öteki”, neredeyse gözden kaybolmuş, failin kendi benliği tarafından atılmış ya da gölgede bırakılmıştır. Artık “sorumluluk”, tamamen *kişinin kendisine karşı sorumluluğu* anlamına gelir (tıpkı günümüzde “sorumluluktan kurtulmak” işindeki dobra tüccarların tekrarladığı “bunu hak ediyorsun”, “kendine bunu

borçlusun”da olduğu gibi). Buna karşılık “sorumlu seçimler”, tamamen failin çıkarlarına hizmet edip arzularını tatmin edecek ve özverinin önüne geçerken uzlaşma ihtiyacını bertaraf edecek hareketlerdir.

Ortaya çıkan sonuç, modern çağın “katı” evresinde bürokrasinin uyguladığı manevranın “ahlak çerçevesinin dışında tutma”ya¹⁰ dayalı etkilerinden çok da farklı değildir. Bu manevra, (eylemin kaynağı olan üstün bir kişiye, otoriteye, “kutsal bir dava”ya) “karşı sorumluluk”un yerine, (eylemden etkilenen tarafta yer alan bir başka insanın refahı, özerkliği ve itibarı) “-ndan sorumlu olma”nın geçmesinden meydana gelir. Gelgelelim “ahlak çerçevesinin dışında tutma”nın etkileri (yani eylemleri etik açıdan nötr kılmak, böylece de etik değerlendime ve tenkitlerden kurtarmak), günümüzde, “ötekilerden sorumlu olma”nın yerine “kendine karşı sorumluluk” ile beraber “kendinden sorumlu olma”nın geçirilmesiyle elde edilir büyük ölçüde. Modernliğin “akışkan” evresinde baskın olan, tüketimci özgürlük yorumuna geçişin tali kurbanı, etik sorumluluk ve ahlaki kaygının asıl nesnesi olan Öteki’dir.

Colette Dowling yirmi otuz yıl önce yaygın bir şekilde okunan ve son derece etkili kitabında “halkın haletiruhiyesi”nin çapraşık yolunu birebir izleyerek, güvende hissetme, rahat olma ve önemsenme arzusunun “tehlikeli bir his” olduğunu açıklamıştı.¹¹ Gelecek çağın Sindirellalarını dikkatli olup tuzağa düşmemeleri konusunda uyarılmıştı: Başkalarını önemseme dürtüsü ve başkaları tarafından önemsenme arzusunda,

10) Esas itibarıyla dini doktrinlerin meselelerine “kayıtsız” ya da “nötr” kalan bir inanç anlamında, Ortaçağ Hıristiyan kilisesinin dilinden ödünç alınan bir terim (*adiaphoric*). Burada, bizim metaforik kullanımımızda, “ahlak çerçevesinin dışında tutma” ahlakdışı, hiçbir ahlaki yargıya tabi olmayan, hiçbir ahlaki önemi olmayan demektir.

11) Colette Dowling, *Cinderella Complex*, Pocket Book, 1991.

dehşet verici bağımlılık tehlikesi ve sörf yapmak için halihazırda en uygun akıntıyı seçme, akıntı yön değiştirdiğinde de bir dalgadan diğerine çeviklikle geçme yetisini kaybetme tehlikesi kol gezer. Arlie Russell Hochschild'ın yorumladığı gibi, “onun bir başka kişiye bağımlı olma korkusu; tek başına atıyla özgürce dolaşan bağımsız Amerikan kovboyu imgesini anımsatır... O zaman Sindirella'nın küllerinden postmodern bir kovboy kız doğar.” Empati kuran/nasihah eden günümüz çok satanlarının en popülerleri, “okuyucuya şunu fısıldar: ‘Duygusal yatırımcı tetikte olsun’... Dowling kadınların münferit bir girişimci olarak benliklerine yatırım yapmalarını tembih eder.”

Özel yaşamın ticari ruhu, güvensizlik paradigmasının yolunu döşeyen imgelerden oluşur... ve yaralanmaya karşı iyi korunan bir benliği ideal olarak sunar... Bir benliğin ortaya koyabileceği cesur edimler... ayrılmak, uzaklaşmak ve başkalarına daha az bağımlı olmak ve ihtiyaç duymaktır... Birçok klas modern kitapta, yazarlar, fiziksel ve duygusal desteğimize ihtiyaç duymayan ve bakımımızı üstlenmeyen ya da üstlenemeyecek olan insanlara hazırlarlar bizi.¹²

Dünyayı daha yardımsever insanlarla doldurma ve/veya insanları daha yardımsever olmaya sevk etme imkânlarının, tüketimci ütopyada resmedilen genel görünümde yeri yoktur. Tüketim çağı kovboylarının özelleştirilmiş ütopyaları muazzam ölçüde genişletilmiş bir “özgür uzam” a (elbette kendisi için özgür) savrulur. Bu “özgür uzam” aynı zamanda “çitlenmiş” olup, davetsiz ve istenmeyen ziyaretçilere kapalıdır; yalnızca ve yalnızca solo gösterilere niyetli, akışkan modern tüketicinin her zaman daha fazla ihtiyaç duyduğu ve asla

12) Bkz. Arlie Russell Hochschild. *The Commercialization of Intimate Life*, University of California Press, 2003, s. 21 ve devamı.

yetinemediği bir uzam türüdür. Akışkan modern tüketicilerin ihtiyaç duyduğu ve uğruna mücadele etmeleri için her açıdan tavsiye aldıkları, dürtüldükleri ve cesaretlendirildikleri uzam, yalnızca diğer insanları –ancak özellikle de yardım eden ve/veya yardıma muhtaç olabilecek insanları– bertaraf edip küçülterek kazanılabilir.

Bugün tüketim piyasası “ahlak çerçevesinin dışında tutma” görevini katı modern *bürokrasiden* devralmıştır: Bu görev, iştah kabartan “birlikte olma” çorbasından, “için varolma”nın mide bulandıran sineğini çekip çıkarma görevidir. Emmanuel Levinas’a göre, “toplum”, Hobbes’un varsaydığı gibi, insanların bencil eğilimlerini bastırmak ya da sınırlandırmak yoluyla *doğuştan egoistlerin* barışçıl ve dost yanlısı insan birlikteliklerine erişmesini mümkün kılacak bir mekanizma değildir. Daha ziyade “toplum”, Öteki’nin yüzünün –hatta zorunlu insan birlikteliği gerçeğinin– kaçınılmaz olarak yol açtığı, başkalarına karşı sınırsız sorumluluğu azaltarak, *doğuştan ahlaklı varlıkların* “merkezcil” kaygılara ve benmerkezci, kendi kendine gönderme yapan, egoist bir yaşama kavuşmasını mümkün kılacak bir manevra olabilir.

Toplumun, halihazırdaki anlamı bakımından, insanların birbirlerinin kurdu olduğu yolundaki ilkenin sınırlanması sonucunda mı; yoksa tersine insanların birbirleri için var olduğu yolundaki ilkenin sınırlanması sonucunda mı ortaya çıkıp çıkmadığını bilmek son derece önemlidir. Kurumları, evrensel biçimleri ve yasalarıyla, toplumsal olan, insanlar arasındaki savaşın sonuçlarını sınırlamaktan mı ileri gelir, yoksa insanlar arasındaki etik ilişkilerde açılan sonsuzu sınırlamaktan mı?¹³

Mevcut baskılar kendine kapanma ve dünyadan elini eteğini çekme yönünde değildir. Aksine, bireyin, miras alınmış

13) Levinas, *Ethics and Infinity*, s. 80.

ya da yapay olarak oluşturulmuş olsa da pekiştirilmiş bağıllık ve yükümlülükler açısından kurtulması, özgürleşmiş bireyleri insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar dünyaya açık hale getirdi. Bu yeni açıklık dış dünyayı, bireyin yeteneklerine, beceri ve gayretine bağlı olarak; elde edilecek ya da kaçırılacak, zevk alınacak ya da hayıflanılacak sonsuz şans ve fırsatlar içeren muazzam bir hazne haline getirir. Böylece dünya, hem karanlık, korkutucu tehlikelerin (muhtemelen en yüksek payeye sahip olan ve beraberinde utanma ve aşağılanmayı da getiren başarısızlık tehlikesinin) her yerde kol gezdiği, macera dolu yaban bir alan hem de yoğun bir merak ve arzu nesnesi, dehşetin ve kaçma dürtüsünün kaynağı olup çıkar.

Sonuçta, merkezkaç itici kuvveti gevşetmek, hesaplanamayan risklerin habercisidir. Ancak bu kuvveti tamamen bastırmak ve yalnızca merkezci kuvvetleri izlemek de çare değildir. Elbette iki seçim de tamı tamına arzulanır değildir; ikisi de dehşet verici ve menfur yan etkilerden azade değildir. Uçlar arasında bir uzlaşmaya varmak zordur ve benzer şekilde bezdirici olan iki ucun da yakınından geçmeyen bir yol henüz açılmamıştır. Metaforik olarak şu söylenebilir ki yaşam yolu, aynı ölçüde aldatici olan, iştahsızlık ve oburluğun ayartısı ile dehşeti arasında gidip gelmeye mecburdur...

Yaşamdaki seçimlerin arketipi olarak yemek yemek

Bugünlerde çok satan kitapların kitapçılardaki raf ömrü ne çok uzun ne de çok kısa. Çok satanlar listesindeki başlıklar her hafta değişiyor. Gene de hemen her haftalık listede, en azından ABD'de, iki tür kitap yer alıyor: Yeni diyet kitapları ile değişik yemek reçeteleri sunan yemek kitapları.

Amerikan ruhu (ve diğerleri) yarılmıştır. Her gün yeni vaatlere ve ayartmalara maruz kalırken, yeni hazlar aramak için yetiştirilen, dürtülen ve nasihat verilen Amerikalılar (ve diğerleri), hem o ana dek denen-

memiş damak zevklerinden tatmaya hem de rafine zevklere sahip sofistike gurme ya da erbab rolüne bürünüp, dostlar, tarz bekçileri, tarz örgütü üyeleri ve nüfuzlu diğer insanlar tarafından izlenip beğeniltmeye (egoyu okşayan aşermeyi unutmayalım!) can atarlar. Yeni tatlar tatmaya devam etmek için, geçmişin, şimdinin ve umulduğu üzere gelecek tatların deposu olan bedenlerinin formunu korumak üzere yetiştirilen, dürtülen ve nasihat edilen; bununla birlikte, yendiğinde tehlikeli olabilecek ve formlarını korumalarını engelleyebilecek yağlı, toksik ve diğer “içerideki düşmanlara” karşı her gün uyarılan Amerikalılar (ve diğerleri), ağızlarına aldıkları her lokmaya şüpheyle bakar, bu lokmalar sindirildiğinde harcanması gereken kalorileri hesaplar ve beklenen faydalar ile muhtemel zararlar arasındaki doğru dengeyi bulma umuduyla yiyecek paketlerindeki tuhaf kimyasal terimleri incelerler. Şayet evvelce bir tane idiyse, artık çifte bir açmaz söz konusudur. Bölünmüş ve çatışmalarla yüklü bir kişilik için ideal bir ortamdır bu; (hummalı bir şekilde tartışılrsa da) tıptaki moda tabirle, şizofreni için ideal bir ortam. Atılan ya da tasarlanan her adım ölümcül yan etkileri gideren bir panzehiri gerektirir. Akşamleyin Viagra, sabaha doğum kontrol hapı...

Bunlar, iştahsızlık ve onun *alter egosu* olan oburluğu, tüketici akışkan modern yaşamın ikiz çocuğu kılar. Hiç mi hiç benzeşmeseler de, ikisi de sonu gelmez seçimlere mahkûm bir yaşama ayak uydurmuşlardır ve yaşam sanatçısını birbiriyle bağdaşmayan değerler ve çelişkili dürtüler arasında yolunu bulmaya zorlarlar. Ne zaman çelişki varlığını sürdürse, çelişkiyi çözme çabaları ve bu çabalarda kullanılan bilgi yetersiz görülmeğe mahkûmdur ve fail de muhtemelen toyluk ya da özensizlikle suçlanır.

Amerikalı psikologlar N. F. Miller ve J. Dollard, lezzetli bir peynir ve ağır elektrik şokundan oluşan “paket teklif”e maruz kalan farelerle bir deney yaptı. Fareler rasyonel herhangi bir şey yapmaktan aciz (nitelik yapılabacak rasyonel hiçbir şey yoktu...), belirsiz mesajın kaynağı etrafında dolandılar. İki araştırmacı 1941’de bir teori geliştirdi: “adyans” ile “abyans” arasında (itme ile çekme; çekim ile geri tepme; açlıkla artan çekim ile çıplak elektrik kablосуna yakınlıkla artan geri tepme arasında) bir dengenin olduğu noktada akli dengesizlik ve irrasyonel davranışlarda

bulunma en muhtemel tepkilerdi. Konrad Lorenz ise dikenli balıklarla deney yaptı; balıklar çok küçük bir akvaryuma kondu, bu yüzden de balıklar halen kendi bölgelerinde mi (bu durumda içgüdüleri istilacılara karşı saldırmaya sevk edecekti) yoksa bertaraf edilecekleri bir başka dikenli balığın bölgesinde mi (bu durumda oradan hemen uzaklaşacaklardı) oldukları konusunda kararsız kaldı. Uzlaşırmanın imkânsız olduğu bu tür çelişkili işaretlerle karşılaşan balıklar, iki “rasyonel” tutumu da izleyemeden, yani saldırı ile kaçış arasında tercih yapamadan, ortadan kaybolup kafalarını kuma gömdüler.

Her iki deney de, cazip kazanımlar ve nefret edilen yan etkilerden oluşan “paket teklifler”in yanı sıra, seçim durumlarına atfedilen kuralların belirsizliğinin yaygın ve kalıcı özellikler teşkil ettiği akışkan modern tüketim toplumundaki iştahsızlık ve oburluk fenomenine bir ölçüde ışık tutar. Hatta şu da söylenebilir ki fareler ya da balıklarda eksik olan can alıcı bir faktör söz konusu olmasaydı, bu koşullarda iştahsızlık ve oburluk beklenen tepkiler olurdu: *İnsan* tepkilerinin aldığı biçimler, içgüdülerle belirlendiği için kültürel normların aşırılıklarına karşı bağışık olmaktan ziyade, *kültürel olarak* teşvik edilme eğilimi gösterir. Belirsizlik insanın varoluş koşulunun daimi bileşeni olmasına rağmen, merkezci dürtü ve bunun sonucunda *le souci de soi* (öz kaygı) ve *l’amour propre*’u (özsaygı), öncelikle hatta yalnızca, *beden* bakımıyla özdeşleştirme eğilimi günümüzde baskın olmasaydı, insanın tepkileri yeme bozuklukları biçimini almazdı muhtemelen: Daha doğrusu, bedenin *formda* olmasıyla yani bedenin hem dünya hem de üzerinde yaşayan diğer insanlar tarafından sunulabilecek zevkleri üretme ve massetme yeteneğiyle ve potansiyel zevk vericileri çekmeyi amaçlayan bedenin *görünüşüyle* özdeşleştirilmemiş olsaydı. Neredeyse beden bakımına indirgenen *souci de soi*, tüketim toplumunun insanlarını Miller ve Dollard’ın fareleri ile Lorenz’in dikenli balıklarına benzer bir duruma sokar. Beden ile dünyanın geri kalanı arasındaki sınır, yoğun *belirsizlik* alanı ve dolayısıyla da ağır bir *endişe* alanı olmak zorunda kaldı. “Dışarıdaki dünya,” bedenin bakımını motive eden hazları tedarik etmenin yanı sıra, bedenin hayatta kalması için gerekli bütün maddelerin (tek) kaynağı olarak varlığını sürdürür. Gelgelelim söz konusu dünya, bedenin hayatta kalması ve onun haz üretme ile haz

tüketme kapasitesi bakımından tehlikeler de barındırır. Hem de çok büyük tehlikeler –bunlar arasında en bilinenleri, yaygın olmakla birlikte yeterince tanımlanmadığından, çok dehşet verici ve bu nedenle de saptanması ve sakınması çok güç olanlarıdır. Geriye kalanlar ise henüz karşılaşılmamış, ifşa edilmemiş ve bu nedenle görünür olmadıkları için daha da korkunçtur. Gelgelelim bu çıkmaza radikal (rasyonel?) çözüm getirmek –sınırı kapatmak ve sınır trafiğini tamamen yasaklamak– gibi bir seçeneğimiz yoktur. Toksik maddelerden korunmak ancak daha fazla hazza teslim olunarak artırılabilir ve ancak Hades tarzında, kusursuz hale getirilebilir: Hazza ve neşeye tamamen son vererek. Bu yüzden beden ile dış dünya arasındaki bütün arayüzeyin yakından izlenmesi gerekir; Bedendeki gediklerin yedi gün yirmi dört saat silahlı muhafızlara ve uyanık, katı göçmen bürosu memurlarına ihtiyacı vardır.

İştahsızlık dış dünyanın belirsizliğine karşı, Kuzey Kore ya da Birmanya tipi tepkiye tekabül eder: Sınırlar tamamen kapatılır ve içeridekileri daimi bir sefalet ve yoksunluk durumunda bırakma pahasına ithalat topyekûn yasaklanır. Hatta içeridekiler sefalet dolu yaşamlarına alışabilir ve herhangi bir değişiminden korkmaya başlayabilir. Açlık çektikleri için, tok olma duygusu güçlerine gider. Tıpkı Franz Kafka'nın *Ein Hungerkünstler* [Açlık Sanatçısı] öyküsündeki, orucun yalnızca kırk günle sınırlanması karşısında öfkelenen ve ümitsizliğe düşen kahramanı gibi: “Tam o anda, kırkıncı günden sonra neden oruç tutmayı bırakacaktı ki? Uzun zaman, epeyce uzun bir zaman dayanmıştı; oruç açısından en iyi formu yakalamışken, daha doğrusu en iyi formu henüz yeterince yakalamamışken neden şimdi bırakacaktı ki? Daha uzun süre oruç tutarak elde edeceği ünden neden mahrum kalacaktı ki?... Zira oruç tutma kapasitesinin sınırsız olduğunu hissediyordu.”¹⁴

Öte yandan, oburluk güçlkle doğrudan yüz yüze gelmek ve onunla kendi şartlarına göre savaşmaya karar vermek demektir. Bu, Gregory Bateson'ın “*şizmogenetik zincir*”inin *simetrik bir türü olarak görülebilir*; burada, çatışma halindeki iki taraf da (piyasanın neden olduğu ayartmalar ve hedeflenen tüketiciler) aynı oyunda aynı silahlarla ve aynı risklerle

14) Franz Kafka, “A Hunger Artist”, çev.: Willa Main ve Edwin Muir, *Collected Short Stories*, Penguin, 1988, s. 271 [“Açlık Sanatçısı”, çev.: Banu Irmak, Altıkırkbeş Yayınları, 2003].

yarışır ve birinin zaferi diğerinin azmını ve savaşçı ruhunu güçlendirir. Meydan okuma ne kadar haşın, küstah ve zorlayıcıysa, yanıt da o kadar cüretkâr ve kıskırtıcıdır. Zenginliğe daha fazla zenginlikle, aşırılığa daha fazla aşırılıkla cevap verilir...

Elbette, her iki tepki de *kültürel olarak* teşvik edilir; taklitçi davranışlar gibi yayılan bu iki tepkinin, benzer bir tarzda modalarının geçmesi muhtemeldir. Ne de olsa ikisi de gerçek bir soruna verilen hayal ürünü yanıtlardan ibarettir; irrasyoneldirler de, zira ne sorunu çözer ne de ortadan kaldırmaya teşvik ederler. Er geç, yetersizliklerinden ötürü muhtemelen popülariteleri tükenip gidecektir -ve ille de daha etkili olmasa da şimdiye kadar denenmemiş ve henüz gözden düşmemiş yeni yanıtlar aranıp bulunacaktır. Yine de büyüdükleri kökleri kesmek bundan daha fazlasını gerektirecektir. Her şeyden önce kökler gömülüdür ve akışkan modern tüketimci zenginliğin verimli toprağında çoğalır.

Bireysel fırsatları ve keyif olasılıklarını artırmasına rağmen, yeni açılımlar, dünyadaki olasılıklar ve beklentiler konusunda bireylerin farkına vardıkları sorumluluklara aynı hizmeti sunmakta şimdiye dek başarısız olmuştur. Tıpkı evvelce “bahçıvan” metaforunun modern çağın “katı” evresinin egemen toplumsallaşma baskılarına ve önerilen yaşam stratejilerine denk düşmesi gibi; ve “avlak bekçisi” metaforunun modern öncesi zamanların yaygın eğilimlerine denk düşmesi gibi, “avcı” metaforu da yukarıda sözü edilen eğilime son derece uygundur.

Avcılar evlerini süpürmek, toz almak ve temizlemek için çok zaman ayırmaz. Avcılar *dışarı* çıkmak için sabırsızlanır. Açık mekânlara bayılırlar. Keşfedilmek üzere beklenen mutlulukla karşılaşmayı umdukları yer, dışarıda, av ve macerayla dolu henüz keşfedilmemiş alanlardadır. Mutluluk arama tarzları, onları engin dünyaya yöneltir. O halde mutluluk arzularının serbest bıraktığı ve bir kere serbest bırakıldığında da avcılar hareket halinde tutan şey merkezkaç kuvvet midir?

Evet bir bakıma... ancak tek bir şartla. Dokunduğu her şeyi altına çeviren efsanevi kral Midas gibi, avcının dokunduğu (ya da gördüğü yahut görmeyi ümit ettiği) her şey avlanmaya ya da avlanmaya davet eden oyuna dönüşür. Avcıların gezdiği dünya bir av yeri olup çıkar.

O halde merkezkaç kuvvetin bir çeşididir bu, ancak dışa dönük mutluluk arayışı tarafından serbest bırakılabilecek yegâne kuvvet de değildir. Merkezkaç kuvvetin bütün çeşitleri, ister ihtiyari ister gayri ihtiyari, en sonunda “merkez”den geri teper. Her biri mutluluk arzusu tarafından harekete geçirilir ve her biri, ister ihtiyari ister gayri ihtiyari, onları uygulayan ya da onlarca yönlendirilen kişilerin mutluluğuna hizmet eder. Bütün çeşitlerde, bencil ile özgeci saikler arasındaki karşıtlık bulanıklaşır ve tamamen ortadan kalkma eğilimi gösterir. Ancak, merkezkaç kuvvetin “başkaları için varolma” çeşidinde, merkezcil kuvvet, merkezkaç kuvvetin beklenmedik, gayri ihtiyari, belirsiz yan etkisi olarak yorumlanabilirken, avcılar hareket halinde tutan merkezkaç kuvvet, bilinçli olarak seçilen ve azimle izinden gidilen, merkezcil dürtünün ana ürünü gibidir; aslına bakılırsa merkezcil karşıtının bir uzantısıdır.

Mutluluk arayışı dürtüsü şeklindeki ortak gövdeden çatallanan merkezkaç ve merkezcil kuvvetler arasındaki karşıtlık “ya da” türünden bir karşıtlık değildir. Yalnızca soyut modellerde açık açık ayırt edilebilen bu iki kuvvet yaşam pratiklerinde nadiren ayrı ayrı görünür; burada geçerli olan, daha ziyade bir “ve-ve” ilişkisidir. Yine de, mutluluk arayan failin karşısına hakiki bir seçim olarak çıkarlar. Seçilmemiş alternatifin ve bunun varlığının (bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde) aldığı biçimin belirgin ya da neredeyse görünmez oluşu bu seçimin sonucudur; her ikisi de failin sorumluluğu alanında kalır.

Bu bölümün geri kalanı, söz konusu mutluluk arayışı stratejileri arasındaki seçimlerin yapılacağı ve bu seçimin sonuçlarına dair sorumluluğun, ihtiyari ya da gayri ihtiyari, ortaya çıkacağı ve (bilinçli olarak) benimseneceği çerçeveye ayrılmıştır. Seçimlerin tahayyül edildiği ve pratiklerin planlandığı sürekliliğin, sırasıyla merkezci ve merkezkaç kutupları konusunda sözcü olarak Friedrich Nietzsche ile Emmanuel Levinas seçilmiştir.

Friedrich Nietzsche'nin *Ecce Homo*'su, –(yazarın kendi sözleriyle, kendisi hakkında “tanıklık eden”) yazarın çalışmasının anlam ve önemine ilişkin açık bir itiraf olan– “akla yakın bir otobiyografi” modeline diğer bütün yazılarından çok daha yakın bir kitaptır. Nietzsche bu kitabında okuyucusunun hayal gücüne yer bırakmaz. Açık açık ve hiçbir belirsiz ifade kullanmadan, “kendi görevinin yüceliği ile çağdaşlarınınkinin önemsizliği arasında uyumsuzluk olduğunu”, bunun da kendisinin “ne duyulup ne de çok fazla görüldüğü” gerçeğiyle ortaya serildiğini ifşa edip yakını.

Bu sözlerin, 1888'in sonbaharında yazıldığına dikkat edelim. Nietzsche benzer bir yakınmayı 120 yıl sonra, dinleyecek ve görece kadar, dinlediğinde duyduğu, baktığında gördüğü şeyden hoşlanacak kadar açıkça “olgunlaşmış” bir toplumda güçbela yapabilirdi. Nitekim böyle bir toplum, Nietzsche'nin bu toplum daha ortada yokken sağladığı söz dağarcığını kendi haletiruhiyesi ve amaçlarına uygun bulmuştu. Nietzsche'nin 1888'de ortaya attığı şey gerçek olup çıkmıştı: “Yalnızca yarından sonraki gün bana aittir. Bazıları ölümden sonra doğar.”¹⁵ Belli ki çağdaşlarının gözlerini ve kulaklarını kendisi-

15) Friedrich Nietzsche, *The Antichrist*, çev: Anthony M. Ludovici, Prometheus Books, 2000, s.1.

nin yüceliğinin keşfedilmeyi beklediği yere yönelteceklerine güvenmeyen Nietzsche birkaç sayfa sonra şunu ilan etmişti: Kitapları arasında en göze çarpanı (“şimdiye kadar var olmuş en yüce kitap”, “aynı zamanda en derin kitap”, “hiçbir kovanın altınla ve iyilikle dolmadan çıkmadığı bitip tükenmez kuyu”) *İşte Böyle Dedi Zerdüşt* aracılığıyla, insanlığa “şimdiye kadar verilmiş en büyük armağanı” vermişti. Yaşamına ilişkin geriye dönük genel bir araştırmayı da aşağıdaki hükümle sonuçlandırıyor:

Yazgımı biliyorum. Bir gün korkunç bir şeyin anısıyla birlikte anılacak benim adım –yeryüzünde eşi görülmemiş bir krizin, en derin vicdan çatışmasının, o güne dek inanılmış, istenmiş, kutsallaştırılmış ne varsa, hepsine karşı yöneltilecek bir son sözün anısıyla. İnsan değilim ben, dinamitim...

İlk saygın insan olmak benim yazgım... Hakikati ilk keşfeden bendim...¹⁶

Peki Nietzsche'nin keşfettiğini vurguladığı “en büyük hakikat” neydi? Neden bunun keşfinin, insanlığın başından geçmek şöyle dursun, daha önce asla karşılaşmadığı bir krizi ortaya çıkarması bekleniyordu? Nietzsche'ye göre, keşfi şuydu: Ahlak, asil, soylu, yüce, kudretli, yaratıcı ve iftihara değer ne varsa hepsine karşı duran, zayıf ve tembel olanın komplosunun ürünü ve dekadanın bir alameti olan düzmece bir şeydir (*merhamet yalnızca dekadanlar* arasında erdem diye adlandırılır). Nietzsche kendisini tanımlamak için “ahlak karşıtı” sözcüğünü seçmişti: “Beni bütün insanlığa karşı harekete geçiren bu sözcüğe sahip olmaktan gurur duyuyorum.”¹⁷

16) Friedrich Nietzsche, *Ecce Homo*, çev.: R. J. Hollingdale, Penguin, 2004, s. 5, 96-7. [*Ecce Homo*, çev.: Can Alkor, İthaki Yayınları, 2003].

17) A.g.e., s. 13, 101.

Ahlak karşıtı olarak, “Avrupa uygarlığı” diye adlandırılan oluşumun (daha doğrusu onun özanlayışının ve –asla tamamen ulaşılmasa da durmaksızın izlenen– idealinin) dayandığı Musevi-Hıristiyan ahlak öğretisine şiddetle karşı gelip aşığılarak toptan reddetmişti. Ahlak fikrinin, iyi ile kötü arasındaki karşıtlığın dayandığı aksiyomları alt üst etmişti.

İyi nedir? Güç hissini artıran her şeydir...

Kötü nedir? Zayıflıktan kaynaklanan her şey... Zayıf ve beceriksiz olan çürüyecektir: İnsanlığımızın ilk ilkesi bu. Hatta çürümelerine yardım etmek gerekir.

Ahlaksızlıktan daha zararlı ne olabilir? –beceriksiz ve zayıfa karşı sempati duymak...¹⁸

Nietzsche gururla şunu da itiraf etmişti: “Yıkıcılığın keyfini bilirim. Bu yüzden eşsiz bir yıkıcıyım.”¹⁹ Nietzsche’nin görüşünü gerçekliğe dönüştürmek için çabalamış, sözlere vücut vermeye (daha da önemlisi, sözlerin vücudu öldürmesine) uygun düşen silahlarla donatılmış, başka “eşsiz yıkıcı” kuşaklar, Nietzsche’den ilham alabilirdi. Nitekim birçoğu aldı da. Nietzsche’den öğrenebilecekleri –ve hevesle benimseyebilecekleri– şey, “ruhların eşitliği yalanıyla tamamen altı oyulmuş olan”, “aklın aristokratik tutumu”nun, “uzaklık pathosu”nun²⁰ övülmesiydi. “Zayıfa ve beceriksiz çürümelerinde yardım etme” niyetlerinden ötürü günahlarından Nietzsche’nin şu hükmü sayesinde kurtulabilirlerdi: “Kötü kokan nefesleri” yüzünden “boğulduğunu” hissettiği çağdaşlarına Hıristiyanlığın mirası olan ahlak, “yüce olan her

18) Nietzsche, *The Antichrist*, s. 4.

19) Nietzsche, *Ecce Homo*, s. 97.

20) Nietzsche, *The Antichrist*, s. 63.

şeye karşı midelerinde dolanan her şeyin isyanı” idi.²¹ Bu Hıristiyan ahlakı “sinsi tırtıllar”ın, “ödle, kadınsı ve yapmacık bir sürü”nün isyanının zehirli artığıydı.

Nietzsche'ye göre, insanlık iki kategoriye ayrılmıştı: güçlü ve *dolayısıyla* kusursuz olan (“dolayısıyla” çünkü “siyasal üstünlük fikri her zaman psikolojik üstünlük fikrine ayrışır” – örneğin, “temiz” ve “kirli”, “ilk defa sınıf ayrımının belirtileri olarak karşı karşıya gelir”²²); ve zayıf ve *dolayısıyla* beceriksiz olan. Bu temel ayrım, ona göre, diğer bütün ayrımların üzerindedir ve onların nihai açıklaması olarak iş görür. Güçlüler,

aristokratlar, yüksek makamdakiler, itibarlılar, kendilerinin iyi, yani birinci sınıf olduğunu düşünenler, bütün aşağılıkların, itibarsızların, ayak takımının, avamın karşısındadır... Soyluluk ve uzaklık pathosu... aşağılık, bir “alt ırk” ile ilişki kuran, baskın üstün ırkın süregelen ve zorba *birlik ruhu* ve temel içgüdü: iyi ile kötünün antitezinin kökeni işte bunlardır.

Peki nasıl oluyor da, “aristokrat ve güçlü” olan, iyi ve asil her şeyin mihenk taşı, hatta eşanlamlısı olup çıkıyorken, geri kalanlar “alt ırk”a, ayak takımına ve avama dönüşüyor? Aslında “efendiler”in isim verme hakkı o kadar ileri gidiyor ki dilin kendisini efendilerin gücünün bir ifadesi olarak düşünmek hoş görülebiliyor...” Güçlünün kendi seçtiği “sözcüklere başkalarını kapatma” hakkı *vardır*, çünkü bunu *yapabilirler*; zira *yalnızca* onlar, güçlüler yapabilir. Yahudiliğin icat ettiği ve Hıristiyanlığın devralıp yaygınlaştırdığı ahlakın isyan ettiği temel hakikat işte budur – anlayabildiğimiz üzere, “sözcüklere kapatılmış” ve iyilik evreninden dışlanmış olanların isyanıdır

21) A.g.e., s. 52, 63.

22) Friedrich Nietzsche, *The Genealogy of Morals*, çev.: Horace B. Samuel, Dover, 2003, s. 15.

bu. İsyanın bayraklarında, tersine çevrilmiş bir hakikat nakşedilmiştir:

Yalnızca zavallılar iyidir; yalnızca yoksul, hasta, nefrete layıklar dindardır, kutsananlar yalnızca onlardır, yalnızca onlar için kurtuluş vardır –öte yandan siz aristokratlar, güçlü insanlar, siz ezel ebed kötü, korkunç, tamahkâr, doyumsuz, tanrısız olacaksınız; aynı zamanda ebediyen melun, habis de siz olacaksınız!²³

Bu isyan kıskançlık, haset ve bilişsel uyumsuzluğun özel karışımı olan *hınç* denen hasetten doğmuştu; başka hiçbir kaynağa ihtiyaç duymuyordu ve dolayısıyla başka hiçbir açıklamaya da gerek yoktu. İsyan gücünün daha üstün ve soylu niteliğine yönelik bir öç edimiydi ve halen de öyledir; yoksa isyan sözcülerinin iddia ettiği gibi, güçlerinin güçlerini haksız yere, bencilce kullanmalarına yönelik değildi. Söz konusu isyan zorbalığa değil, yüce gönüllülüğe yönelik bir intikamdı ve halen de öyledir.. Aşağı olanlar kendilerinden daha iyileri görmeye bile katlanamıyordu; onları görmeyi küçük düşürücü ve iğrenç buluyorlardı, zira gördükleri şey hem istenen hem ulaşılmaz, hem heyecanla arzulanan hem de kendilerine yasaklanan bir şeydi. Daha iyilerin ihtişamlarıyla boy ölçüşmeye çalıştıkları takdirde kaçınılmaz bir yenilgiye uğrayacaklarından şüpheleniyorlardı. Kendilerinden daha iyilere doğal olarak, gerçek olarak gelen şey, kendilerine ancak bir yapıntı, doğaya karşı işlenmiş suç olarak görünecekti; ancak kendilerinden daha iyi olanlarda haset duydukları, ama gıpta da ettikleri “dünyada var olma” tarzına, yapıntı –her tür yapıntı, taklit, kopya etme– yoluyla ulaşmak kesinlikle *imkânsızdı*. Üstün olanların “iyiliği”, bir defa aşağı olanlara geçtiğinde veya onlar

23) A.g.e. s. 11, 17.

tarafından çalındığında, kaçınılmaz olarak kendi zıddına, şerre dönüşürdü ancak. Nietzsche'nin vurguladığı üzere, lordların gasp edilmesi, avamı yüceltmezdi, yüceltmezdi de.

“Soylular” kendilerini tümüyle “mutlu” *hissediyorlardı*; düşmanlarına bakarak mutluluklarını yapay bir şekilde imal etmek zorunda değildiler ya da (bütün kindar insanlarda âdet olduğu üzere) mutlu olduklarını kendilerine telkin edip yalan söylemezlerdi; keza, dört başı mamur, güçle dolup taşan ve bu nedenle *zorunlu olarak* enerjik olan bu insanlar, mutluluğu eylemden ayırmayacak kadar akıllıydılar...

Bütün bunlar çürüyen bir kin ve derin bir düşmanlık besleyen, zayıf ve bastırılmışların “mutluluğu”na tamamen zıttı; bu insanlar için, mutluluk esas itibariyle uyuşturucu, sakinleştirici, sükunet, huzur, “Sebt günü”, zihnin rahatlaması ve organların gevşemesi demekti –kısacası, tamamen *pasif* bir fenomendi.²⁴

Siyaseten doğru (bunu “riyakâr” diye okuyun) oldukları için daha ketum olan, eşitsizliğin evrensel faydalarını savunanların aksine, Nietzsche “komşuda pişer bize de düşer” sonucunu ima ederek/öngörerek/vaat ederek, aristokratik düzen savunusunun pervasızlığını yumuşatmaz: Mutluluk üstün azınlığın *ayrıcılık* alanıdır ve avamın söz konusu ayrıcalıktan makul surette elde etmeyi umabileceği tek yarar bu doğa yasasının kabulünden elde edilebilir. Bunu kabul ederek, kendi *hınçlarının* kaçınılmaz olarak uğratacağı çile ve dertlerden, cefa ve hüsrandan sakınmış olacaklardır.

Nietzsche'ye göre, aristokratik düzenin hikmeti, herkese makul surette kendilerinin olabilecek şeyleri sunmasında yatar: Güçlüye bolluğun verdiği mutluluğu, zayıfa da uysallığın sükunetini ve kaderin yumuşak başlılıkla kabulünü. Bu görü-

24) *A.g.e.*, s. 20-1.

şe göre, zayıf ve bahtsız olana acıma ve merhamet etme etkisiz olduğu kadar gaddardır da: Bunlar, zayıf olanı daha güçlü yapmak bir yana daha da mutsuz yapacaktır. Düşüncesizce uyandırılan umutlar aşağılık duygusuna hakaretimiz bir hüsrana katacaktır. Nietzsche'nin resmi sözcüsü ve tam yetkili elçisi Zerdüşt'ün söylediği gibi: "Benim için en büyük tehlike her zaman boyun eğme ve hoşgöründe bulunur; ve bütün insanlık kendilerine boğun eğilmesini ve hoşgörüyü ister."²⁵ Yüce ve kudretlinin bencilliği, "sağlıklı ve kutsaldır", zira onların yüceliği ve kudreti bütün insanlığa verilmiş bir armağandır (hayal edilebilecek en mükemmel ve en cömert biricik armağan). Maalesef, diyecektir Zerdüşt, bir başka bencillik daha vardır, o da zayıflık ve alçaklıktan başka bir şey sunamayacak olanların bencilliği. Hastalıklı bir bencilliktir bu, "her zaman çalmak isteyen fazlasıyla yoksul, aç bir bencillik... bu bencillik bütün şatafatlı şeylere bir hırsızın gözüyle bakar; aç birinin açgözlülüğüyle değerlendirir, bol yiyeceği olanı; ve bir şeyler verenlerin masasına yanaşır her zaman."²⁶

Nietzsche'nin sözcüsü Zerdüşt'ün mesajı hiç de gizli ya da muğlak değildir. *Herkes için mutluluk vardır ancak herkes için aynı mutluluk söz konusu değildir.* Yüce ve kudretlinin, soylu ve kararlının "sağlıklı ve kutsal" bencilliği mutluluk demektir. Oysa geri kalanın elde edeceği yegâne "mutluluk" (daha doğrusu mutsuzluktan kaçınma), su götürmez bu hakikati kabullenmek ve bu hakikatin kendilerine söylediklerine razı olmaktır. Hepsinden de önemlisi kendi vasatlıklarını kabullenmek ve tez elden fantastik düşlerini terk etmeleridir; böylece de kendilerine zarar getirecek olmasına rağmen, ya-

25) Friedrich Nietzsche, *Thus Spoke Zarathustra*, çev.: R. J. Hollingdale, Penguin, 2003, s. 204 [İşte Böyle Dedi Zerdüşt, çev.: Ahmet Cemal, Kabalcı, 2007].

26) A.g.e., s. 100.

nılıyla kendilerinden üstün olanlara benzemeyi umarak beyhude çabalara girişmekten geri durmaktır; üstün olanlardan değildirler ve hiçbir zaman olamazlar da.

Bu tabloda mutluluk arayışı için hiç yer yoktur. Tamamen farklı her iki “mutluluk” türü de insanın elde edemeyeceği bir niteliklidir: Kişi buna ya sahiptir ya da değildir –gelgelelim, sayet kişi (yüce ve kudretli örneğinde) merhametin ya da (avam ve aşağı tabaka örneğinde) hıncın baştan çıkarıcı ezgilerine kendini kaptırırsa, bu nitelikten mahrum kalabilir. Doğanın hükümleri kurcalanabilirse de bu ancak kurcalayanların tehlikeyi göze almasıyla yapılabilir. Çöküşten sakınmak için, insanların kurtarılması gerekir: Yüce ve kudretlinin merhametten, şefkatten (haksız yere) vicdan azabından ve (gereksiz) *tereddütlerden*; avam ve aşağı olanların da *umuttan* kurtarılması gerekir.

Nietzsche'nin yüce şeylere çağrılan ve çağrısını izlemeye hazır bir insan olan *Üstinsan* tasviri üzerine birçok şey yazılıp çizildi. Bu insana kolay bir yaşam vaat edilmez: Öncelikle özgürlüğünü kazanmalı ve sonra da onu bütün gücüyle savunmalıdır. O, Nietzsche'nin insanlığa dair ortadan ikiye ayrılmış panoramasında, “kendi kendini yetiştirmiş insan” –hatta gerçekte *olduğu* kişi olması gereken insan– olarak adlandırılacak tek tiptir. *Üstinsan*ın güçlerini uygular ve *Üstinsan* olarak vazifesini yerine getirmeye ahdeder ve *Üstinsan*ın kimliğini edinir. Kendini gerçekleştirmesinin karşısında duran ihtimaller onun üstün güçlerinin ve şaşmaz iradesinin ölçüsüne göre oluşturulmuştur. Bu ihtimaller de “küçük insanlar”dan oluşan yığınlardır gene...

Zerdüş “Küçülten erdem üzerine” başlıklı bir bölümde dinleyenleriyle *Üstinsan*ın duygularını paylaşır:

Geziniyorun bu halkın arasında ve açık tutuyorum gözlerimi... Diş biliyorlar bana, küçük insanlara küçük erdemler gereklidir dediğim için –ve küçük insanların *gerekli oluşunu* anlamak zor geldiği için bana!...

Geziniyorum bu halkın arasında ve açık tutuyorum gözlerimi: *daha küçük* olmuşlar ve gitgide daha da küçülüyorlar: *Bunun sebebi de onların mutluluk ve erdem öğretisi...*

Aslında çoğunlukla tek bir şeyi istiyorlar: kimsenin kendilerine acı çekirtmemesini. Bu yüzden herkesten erken davranıp, iyilik yapmak istiyorlar herkese.

Oysa *korhaklıktır* bu: “erdem” dense de adına...

Akıllıdırlar, erdemlerinin akıllı parmakları vardır. Ama yumrukları yoktur, parmakları bilmez yumruk halini almayı...

Ama işte bu, *sıradanlıktır*: ölçülülük dense de adına...

Hepdaha da küçüleceksiniz, siz küçük insanlar! Ufalanacaksınız, siz huzurlular! Yok olacaksınız –sayısız küçük erdeminizde, sayısız küçük ihmalinizde, sayısız küçük boyun eğmenizde!²⁷

“Küçük insanlara” duyulan küçümsemeyeyle dolup taşan bu tür sözler, Carol Reed’in *The Third Man* filminde, vicdansız savaş zamanı fırsatçısı Harry Lime’in, Viyana’daki Prater’in 64.75 metre yüksekliğindeki dönme dolabının tepesindeyken, ağzından dökülürken de duyulabilir. O yükseklikten, insanlar küçük ve önemsiz –insandan çok karınca ya da hamam böceği gibi– görünür. Böylece Harry Lime bu insanların, yolsuz simsarlarca daha büyük kâr elde etmek amacıyla içine madde karıştırılan penisilinin neden olduğu ıstıraplarını ve ölümlerini, çok da fazla değeri olmayan ve neredeyse hiç hesaba katılmayan “tali zarar”dan ibaretmiş gibi, zaman kaybetmeye değmeyecek bir “hiç”miş gibi görür. “Küçük insanlar”, insanlara gösterilmesi gereken muameleyi hak edecek türde

27) A.g.e., s. 188-91.

insanlar değildir. Özellikle de dönme dolabın tepesindeki o diğer insandan bu muameleyi hiç göremezler.

Küçük olabilirler (ki öyledirler!), ancak onlardan çok vardır; Nietzsche'nin Zerdüşt'ün ağzından açıkladığı gibi, onlar "acelesi olan herkese ayak bağı olurlar." "Ne kadar adalet ve merhamet varsa o kadar da zayıflık" vardır. Adalet ve merhamet zayıflıktır. Adil olmak ve acımak zayıf olmak demektir. Güç, merhametin ve adaletin *yadsınması* demektir. En azından "küçük insanların" sahip olacağı adaletin yadsınması demektir: "Ayak takımı gözlerini gerçeğe kapar ve şöyle der: 'Hepimiz eşitiz' ... 'Üstinsanlar yoktur, hepimiz eşitiz, insan insandır, Tanrı'nın önünde –hepimiz eşitiz!' ... Ancak şimdi bu Tanrı öldü. Ve biz de ayak takımının önünde eşit olmak istemiyoruz... Siz Üstinsanlar, bu Tanrı sizin için en büyük tehlikeydi... Tanrı öldü: Şimdi biz de istiyoruz ki Üstinsan yaşasın."²⁸

Tanrı'yı lüzumsuz kılan Üstinsanın ortaya çıkışıydı. Boyun eğme, hoşgörü ve merhametin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, Üstinsanın gördüğü (sezinlediği, öngördüğü, tahmin ettiği, arzuladığı ve ortaya çıkardığı) haliyle dünyada, Tanrı'ya –bu eşitlik Tanrısı ve insanın *korunmasından sorumlu* hamiyeyer yoktur... Üstinsanın ortaya çıkan dünyasında, esas güçlük, insanın nasıl korunacağından çok "insanın nasıl hakkından gelineceği"dir.²⁹

Nietzsche'nin en sık tekrarlanan isteği "bütün değerlerin yeniden değerlendirilmesi"dir. En ivedi olarak yeniden değerlendirilmeyi gerektiren değerler arasında da ilk sırayı zayıfa gösterilen şefkat ve merhamet alır. Zayıflık, günahır ve acınmaması gerekir, bilakis küçümsemeyle ve acımasızca

28) A.g.e., s. 189, 204, 189, 297.

29) A.g.e., s. 297.

yaklaşılmalıdır. Özgürleşme, merhamet zincirlerini parçalamak demektir. Bu yüzden, özgürlük, tanımı gereği, azınlığın, (halihazırdaki veya müstakbel) Üstinsanların bir savıdır ve özgürlüğün azınlık tarafından elde edilmesi için, geri kalanların –“küçük insanlar”ın– eşitlik yanılması ve acıma hakkından kurtarılması (“mahrum bırakılması” diye okuyun) gerekir.

Nietzsche'nin, “postmodern kadın ve erkek kovboylar”ın uyguladığı haliyle, mutluluk arayışının merkezci çeşidini uygulayanların amentüsünü samimiyetle yorumlaması, *kendi* çağdaşlarına göre yenilip yutulur bir şey değildi; kendisini “öncü” olarak görmesine şaşmamalı. Gelgelelim o zamandan beri onun samimiyeti bir taahhüt olmaktan çıkıp en önemli servetine dönüştü. Tüketicilerden oluşan akışkan modern zamanın Harry Lime'ları Nietzsche'den alıntı yapabilir ve böylece siyaseten uygunsuzluk suçlamalarından, altına kendi adlarını yazmaktan ve kamusal infial uyandırmaktan sakınabilir. Bu, belki de Nietzsche'nin günümüz popülerliğinin, ille de en çok ilan edilen olmasa da asıl nedenidir. Bizim zamanımız Nietzsche'nin dirilme zamanıdır. Artık putkıran ve/veya tuhaf tip olarak görülmeyen Nietzsche, günümüz yorumcularının çoğu tarafından, giderek artan sayıda çağdaşımızın yaşam felsefesini harekete geçiren ve yönlendiren duyguların en dirayetli sözcülerinden biri, muhtemelen *en* dirayetlisi olarak değerlendiriliyor.

Friedrich Nietzsche'nin felsefesinin çevresinde döndüğü merkez olarak belirlenebilen kategori şayet *Übermensch* (“Yüce İnsan” ya da “Üstinsan”) ise, o zaman Emmanuel Levinas'ın çalışmalarında odak noktasını sağlayan da *sorumluluk* kategorisidir. Bu iki kategori, yan yana konduğunda, yaşam fel-

sefesi olarak görülen iki öğretiyi arasındaki karşıtlığın polaritesini imler ve bildirir. Birincisi egonun bakımından, egonun geliştirilmesinden ve tamamen *kendi kendine gönderme yapan* kaygılardan oluşan bir program ortaya koyar; ayrıca mutluluk arayışını kendi çıkarına hizmet etme çabası olarak sunar. İkincisiyse Öteki'ne ilgi ve alaka umudunu ve başkası “için var olma”nın mutluluğunu sunar.

Emmanuel Levinas'a göre, kendi öznelliğimin “esas, asıl ve temel yapısı” Öteki'ne karşı sorumluluktur. Etik, ahlaki görev dürtüsü, kendi sorumluluğuma göre hareket etme arzusu, ne varlığının cilası, ne varlığımı yapılan ilaveler ne de varoluşumun arzulanabilir ancak zorunlu olmayan süsleridir. Bilakis “öznel olanın düğümü tam da sorumluluk olarak yorumlanan etiğe atılır.”³⁰ *Ben ötekiler için var olduğum için benim*. Bütün pratik amaç ve gayeler açısından, “varlık” ile “öteki için var olma” eşanlamlıdır.

Öteki'nin Yüzü, görüş açımaya girdiğinde bana işaret ederek, “var olmanın yalıtılmışlığı”ndan kaçış olasılığı sunar ve böylece beni *varlığa* çağırır ki bu da salt “varoluş”un aksine, paylaşma olmaksızın anlaşılabilir bir şeydir (Levinas'ın bize hatırlattığı üzere, “varoluş iletişim yoluyla aktaramadığım tek şeydir; ondan bahsedebilirim, ancak varoluşumu paylaşmam”).³¹ “Benliğim” taşıdığım sorumluluklardan örülmüştür: “Benim gerçekleştirmediğim eylemlere ya da benim için önem taşımayan şeylere” duyduğum sorumluluklardan. “Öteki bana baktığı için, ben onun nazarında sorumluluk *almamış* olsam da ondan sorumluyum.” “Yüz bana buyurur ve hükmeder.”³² Buyurma yoluyla hükmeder, hükmetme yoluyla buyurur...

30) Levinas, *Ethics and Infinity*, s. 95.

31) *A.g.e.*, s. 57.

32) *A.g.e.*, s. 57, 96-7.

Böyle yorumlanan sorumluluğun kendimize has bütün amaçlılığı öncelediğini söyleyebiliriz. Ayrıca sorumluluğun, benim ona ya da onun bana bağımlılığı olarak düşünülen ilişkilerimizle hiçbir alakası yoktur. “Yüz bana buyurur” ifadesinde, “buyurmak” fiili metaforik olarak kullanılmıştır. Uysalca izlenecek bir talimat vermek gibi alışılmış, yaygın anlamındaki “buyurma” anlamına gelmez. “Yüzü” sorumluluk almamı buyuran söz konusu öteki benim üstüm *değildir*, buyruğu ihmal ettim diye ya da yerine getirmeyi reddettim diye bana eziyet edebilecek ya da başka şekilde cezalandıracak bir amir değildir. Eğer buyruğa itaat edersem, bunun sebebi Öteki'nin üstün gücü değil, onun zayıflığı, onun varlığı sayesinde sahip olduğum sorumluluğu almaya beni zorlama acizliğidir. Levinas onun “yakınlığı” sayesinde, diyecektir, ancak burada “yakınlık” sözü, tıpkı “buyurmak” gibi, metaforik olarak kullanılmıştır –ne *fiziksel* yakınlık ne de *kurumsal* yakınlık (örneğin, akrabalığa özgü yakınlık) anlamındadır, münhasıran *beni bir sorumluluk durumuna sokma* edimine işaret eder.

Yukarıda daha önce de belirtildiği gibi, sorumluluk durumuna girmek bir işlem değildir: Sözleşme değildir, kendi hak ve görevlerimizi, vaat ve beklentilerimizi, dengelemek bir yana, açıklama edimi de değildir.

Öznelerarası ilişki simetrik bir ilişki değildir... Ben, onun yüzünden ölecek olsam bile, Öteki'nden karşılık beklemeden sorumluyumdur. Karşılıklılık *onun* meselesidir. Ben ile Öteki arasındaki ilişki karşılıklı olmadığı müddetçe, ben Öteki'ne tabiyimdir; ve Ben esas itibarıyla bu anlamda “tabiyim”dir. Her şeyi destekleyen Ben'dir... Ben, bütün ötekilerden her zaman *daha fazla* sorumluluğa sahiptir...

Öteki'ni destekleyen bendir ve ben ondan sorumluyum... Benim sorumluluğum devredilemez, benim yerimi hiç kimse alamaz. Aslında bu, insan Ben'in kimliğinin tam da sorumluluktan

doğduğunu söylemektir... Sorumluluk özellikle benim yükümlülüğümde olan ve *insan olarak* reddedemeyeceğim şeydir... Ben, sorumlu olduğum ölçüde Ben'imdir ki bu ikame edilemez bir şeydir. Ben kendimi herkesin yerine koyabilirim, ancak hiç kimse kendimi benim yerime koyamaz. Bu tabi olmaya dayalı devredilemez kimliğimdir.³³

Levinas, çeşitli bağlamlarda ve çeşitli anlatımlar kullanılarak, “etik bir zorunluluğun ontolojik bir zorunluluk olmadığını”³⁴ çok defa kabul eder ve tembihler. Bir Öteki için sorumluluk, öteki için varolma, *maddi* gerçekliklerden ya da “*toplumsal* olgular”ın gerçekliğinden (Émile Durkheim’ın meşhur tanımına göre bunlar, amansız baskıcı güce ve bunlara karşı koyup ihlal edenleri tehdit etmek için cezai yaptırımlara sahiptir) farklı (*daha zayıf* da denilebilir) bir anlamda “gerçek”tir. Sorumluluğun benim eylemlerimi *belirleme* gücü yoktur. Kişi mahkemeye getirilmeden ve pek az ya da makul ölçüde bir toplumdaki dışlanma, komünal yaptırım veya kişinin özsaygısına onarılamaz zararlar verme riskiyle karşı karşıya kalarak, etik zorunluluğa kör ve sağır kalabilir ya da kasten ve tamamen bilinçli olarak ona karşı koyabilir. Ahlaki sorumlulukla yüz yüze gelmek, bu sorumluluğu üstlenmek, *söz konusu sorumluluk için sorumluluk almak*, bir seçim meselesidir –vicdanın sesi dışında onun lehine hemen hiç avantaj yoktur. Sorumluluk üstlenme asla *garanti altına alınmış* değildir; “insanda Öteki’nin farkına varmama olasılığı vardır; kötülük olasılığı vardır... ‘varlıktan başka bir şey’in [bu Levinas’ın –ben-merkezli varlığın yalnızlığından çıkış teşkil eden– Öteki’ne boyun eğmek dediği şeydir] zaferinin zorunlu

33) A.g.e., s. 98-101.

34) A.g.e.’de bu ifade yer alıyor, s. 87.

olduğu konusunda kesin hiçbir şey yok elimde.”³⁵ En iyi ihtimalle, şanslar eşittir ve çoğu zaman da ahlaki duruşa engel olur. Etik varoluştan daha güçlü ya da “daha gerçek” değildir; yalnızca *daha iyidir*. Kendi sorumluluğumun sorumluluğunu üstlenmek, bu “daha iyi”yi aramanın –üstlenilebilecek ya da üstlenilemeyecek bir arayışın– sonucudur.

Eninde sonunda, hepimizin mutluluk arayışında karşılaştığımız nihai seçim işte budur. Günlük olarak yapılması gereken ve sonra da her gün yeniden onaylanırken sebatla bağlı kalınan bir seçimdir.

Kitabın başında Seneca’dan alıntılanan “sıra yaşamı mutlu kılanın ne olduğunu açıkça görmeye geldiğinde, ışık el yordamıyla aranır” sözlerini tekrarlayabiliriz ve iki bin yıl sonra ancak şunu ekleyebiliriz: Söz konusu ışığa Seneca’nın çağdaşlarından çok daha yakınmışız gibi görünmüyor. El yordamıyla ilerlemeye devam ediyoruz. “Yaşam sanatı” dediğimiz şey de en nihayetinde budur.

35) Emmanuel Levinas, *Entre nous. Essais sur le penser-à-l'autre*, Bernard Grasset, 1991, s. 132.

Sonsöz

Organize Etme ve Edilme Üzerine

Öyleyse –bilelim bilmeyelim, isteyelim istemeyelim, beğenelim beğenmeyelim– hepimiz kendi yaşamlarımızın sanatçılarıyız. Sanatçı olmak, aksi halde biçimsiz ve şekilsiz olacak şeye biçim ve şekil vermek demektir. İhtimalleri manipüle etmek demektir. Aksi halde “kaos” olacak şeye bir “düzen” dayatmak demektir: Belirli olayları diğerlerinden daha olası hale getirerek, aksi halde kaotik –gelişigüzel, rastgele ve dolayısıyla önceden kestirilemez– olacak bir grup şeyi “organize etmek” demektir.

“Organize etmek” (ya da “çekip çevirmek”: bu iki ifade yapışık ikizlerdir) aksi halde ayrı ve dağınık olan çeşitli failleri ve kaynakları bir araya getirip koordine ederek (zımni varsayım: aksi halde böyle bir birliktelik ve işbirliği olmayacaktır) işleri halletmek demektir. Neyin gerektiğini ifade etmek için çoğunlukla “işlerin organize edilmesi” gerektiğinden, hatta “kendini organize etmekten” (ki bu durumda yaşam sanatçılığına gönderme yapıyoruzdur) bahsederiz –ve zaman zaman

da şunu söyleriz ki (gerçi her zaman doğru kabul ederiz) “işlerin hallolmasını” istiyorsak kesinlikle yapmamız gereken şey tam da budur.

Kendimiz de dahil, şeyleri organize etme konusunda en iyi nasıl hareket edileceğini profesyonellere (“organizasyonlar” olarak adlandırılan varlıklardan sorumlu insanlara) değil de kime soracağız? Her şeyden önce, profesyoneller, işlerin – her gün hatasız bir şekilde– düzgünce (yani tasarlandığı gibi) halledilmesini sağlamada uzmanlaşmış addedilirler. Bütün çalışma saatleri boyunca yaptıkları ve yapmayı amaçladıkları şey de budur. Sözlüklerin de doğruladığı gibi, son zamanlara kadar “(bir şeye) kesin ve düzenli bir yapı vermek” ile meşguldüler (zımni varsayım: bu “bir şey” aksi halde biçimsiz ve düzensiz kalacaktır). *Kesin ve düzenli...* “Organizasyon” kavramı, gündelik dile girip yerleştiğinden beri ve çok yakın zamana kadar, grafik ve şemaları, emir zincirlerini, departmanları, zaman çizelgelerini, talimatnameleri; *düzenin* (yani bazı olayların bütün diğer olaylardan çok daha olası *kılındığı* bir durumun), *kaos* (yani her şeyin eşit ya da hesaplanamaz olasılıkla olup bitebileceği bir durum) üzerindeki zaferini; süreklilik, istikrar, tutarlılık ve ahengi; yapının yapılandırılan üzerindeki, çerçevenin içerik üzerindeki, bütünün tekil şeyler üzerindeki, idari amaçların idare edilenlerin davranışı üzerindeki önceliğini düşündürüyordu.

“Çok yakın zamana kadar” dedim çünkü bugünlerde organizasyon merkezlerine girildiğinde değişim rüzgârlarının estiği hissediliyor. Birkaç yıl önce Joseph Pine ve James H. Gilmore *The Experience Economy*¹ [Deneyim Ekonomisi] baş-

1) Joseph Pine ve James H. Gilmore, *The Experience Economy: Work is Theatre and Every Business is a Stage*, Harvard Business School Press, 1999 [İş Hayatı Bir Tiyatro Ve de Her Şirket Bir Sahne, çev.: Levent Cinemre, Boyner Yayınları, 1999].

lıklı bir kitap yayımladı; bu başlık –şüphesiz ki kitabı yayımlayan Harvard Business School’un sağladığı itibar sayesinde iş yönetimi öğrencilerinin hayal gücünü canlandırır ve yöneticilerin ve şirket amirlerinin zihniyetinin, organizasyon incelemelerinin yeni paradigması olarak biçimlendirilmesine önayak oldu. Copenhagen Business School Press’in² yayınladığı ilginç incelemelerden oluşan bir ciltte, eserin editörleri Daniel Hjorth ve Monika Kostera, “yönetim” odaklı, denetim ve verimliliğe öncelik tanıyan eski organizasyon paradigmasından, girişimcilik odaklı ve “deneyimin en hayati özelliklerini –dolayısızlığı, oyunculuğu, özneliği ve edimselliği– vurgulayan yeni bir paradigmaya giden yolu ana hatlarıyla açıklıyor ve son derece ayrıntılı biçimde izini sürüyordu.

Monika Kostera “işletmeciliği” (şimdilerde modası geçmiştir ya da zaman zaman dargınca ve gönülsüzce de olsa hızla gerilemektedir) “güç sayesinde gelişmek ve giderek daha da fazla güçlenmek” diye niteliyordu. İşletmecilik, gücü önce işçilerin ve ofis çalışanlarının, daha sonra da yavaş yavaş üst makamlara tırmanarak, en yüksek idari pozisyondakilerin elinden alıyordu. “Fabrikalar işçilerin yalnızca taşıyıcı kayışların, hata yapabilen eklentileri olarak görüldüğü dev makinelere dönüştürülmüştü. Ofisler de çok geçmeden benzer bir yolu izlemişti...” İşletmecilikten “deneyim ekonomisi”ne giden yolda, her ne kadar “girişimci, arsızca eklektik, çizgisel olmayan ve bazen göz göre göre mantıkdışı” da olsa, yeni tip organizasyonlar doğar. “Bunlar dolayısızlık, öznelilik, oyunculuk ve edimsellik üzerinden harekete geçirilir.”³ Dolayısıyla istikrar, tutarlılık ve uyuma elveda demenin vakti gelmiş gibi-

2) Daniel Hjorth ve Monika Kostera (haz.), *Entrepreneurship and Experience Economy*, Copenhagen Business School Press, 2007.

3) *A.g.e.*, s. 287, 289.

dir. Sürekliliğe gelince, olsa olsa sonuçlar arasında görünebilir, ancak tasarımlarda, ilan edilen amaçlarda ve saiklerde artık görünmez; ve görüldüğünde de (şayet görünürse), patronlar (ya da borsacılar!) tarafından ille de organizasyonun itibar hanesine yazılmayacaktır...

Halihazırdaki bu tür radikal dönüşümlerin muhtemel toplumsal ve kişisel sonuçlarına gelince, duruşma devam etmektedir ve jüri oybirliğiyle karara varmaktan bir hayli uzaktır. Bazı gözlemciler organizasyonların radikal revizyonunu, çalışanların özgürleşmesi ve muktedir kılınması yönünde güçlü bir adım olarak tanımlayabiliyorken (ve tanımlarken!); diğerleri bunu, işten kaynaklanan bağımlılıklardan oluşan bir ağda, hem patronların hem de madunların gitgide daha fazla kapana kısılmaları yönünde bir hareket olarak tanımlar. Bazıları dikkate değer bir başka özgürlük kazanımından, bazıları da yeni, daha açgözlü, acımasız ve yaygın bir tahakkümden bahseder. Bazıları insanlık dışı tasnif ve rutinin hızla gerilemesinden, bazıları da geri kalan birkaç özerklik ve mahremiyet alanının istilası ve fethinden bahseder. Bazıları çalışanların özyönetim ve kendini savunma haklarının muhtemel restorasyonu ve kuruluşundan, bazıları da çalışanların kişisel ve özel niteliklerine, servetlerine ve ilgilerine el konulması konusunda bir başka gelişmeden bahseder. Sürecin büsbütün çelişkili ve görünüşte bağdaşmayan bütün bu özellikleri en azından kısmen doğru gibi gelebilir. Her biri gözden çıkarılmaya direnmek amacıyla kendi lehine yeterli kanıtı bir araya toplayabilir.

Ortaya çıkan “deneyim ekonomisi” aslında sonuçları bakımından belirsizdir ve bu belirsizlik ortadan kalkmaya adanmaklı direnir. Neticede, “işletmeci” ekonomiden “deneyim” ekonomisine geçişin görünüşte önlenemeyişinin etkisinin en önemli nedenlerinden biri, bir zamanlar kendine yeterli ve

özerk yaşam ve değer alanlarını muntazam bir şekilde bölen sınırların gitgide bulanıklaşması, gevşemesi ya da silinmesinden ötürü her türlü kararlı hükmün kısmen geçersizleşmesidir. Söz konusu sınırlar da iş yerini evden, çalışma zamanını boş zamandan, işi dinlenceden ve aslında işi ev idaresinden ayıran sınırlardır (hatırlanacağı gibi, Max Weber bu sonuncu ayrımın, modernliğin doğumu ve onun organizasyonun amaçlarıyla alakasız ve gayri şahsi mantığına tabi kılınamayacak olan her şeye karşı savaş ilan etmesi olduğunu bildirmişti).

Cep telefonları, dizüstü ve avuçiçi bilgisayarlar çağında, gerek işyerinden gerekse evden geçici olarak ulaşılamama – işle ilgili vazifeler ya da ailevi yükümlülükler– konusunda hiçbir mazeret olamaz. İş ortaklarının ve patronların yanı sıra aile üyeleri ve arkadaşların da her an emrine amade olmak, bir imkândan da öte hem bir itki hem de bir görev haline gelir. İnsanın evi gibisi yok denebilir hâlâ, ancak evin duvarları gözeneklidir ve seslere karşı kesinlikle yalıtılmış değildir. Çoğu zaman evde çalışıp işyerinde eğlenen insanlar, bir şeyin doğal habitasının neresi olduğu konusunda artık hiç de emin olmamalarından dolayı mazur görülebilirler; ne umacakları, bunu nerede ve ne zaman umacakları ve –umutların suya düştüğü sonucuna (şayet olacaksa) nerede ve ne zaman varacakları konusunda emin olmamalarından dolayı da mazur görülebilirler.

Şimdiye dek, tamamen (işletilen) işyerine ait olduğu düşünülen pek çok işlev, artık “iş ortakları”na “ihale edilmiş” ve böylece yerine (“şayet tamamen memnun değilsen, malı mağazaya iade et” tarzında) piyasa-tipi ilişkiler geçirilmiştir, ya da sorumluluğu her bir çalışana “devredilmiş”, böylece de performans sorumluluğu ve sonuçlarına katlanma yükümlülüğü patronların üstünden alınıp çalışanların üstüne geçiril-

miştir. Bugünlerde gerçek tahakkümün belirtisi, hiyerarşide bir yana konmuş ya da tümünden terk edilmiş ortodoks işletme- ci işlerden kaçınılmasını sağlayan olanaklardır.

“Yetki verilen” çalışanlar kendi kendilerini yönetmeye başladığı zaman, (dolaysız ya da dolaylı bir şekilde) ücretle çalıştırılan insanların benliklerinin ya da kişiliklerinin epeyce büyük bir alanı –“emek satın alan” işverenlerce sağlanan toplu pazarlıklarda şimdiye dek dışarıda bırakılmış olan alanlar– da artık sömürüye açık hale gelir. *Kendi kendini* yöneten işçilerin, geleneksel iş sözleşmeleri yapan yöneticilere kapalı olan benlik alanlarına başvuracaklarına, böylece de yöneticilerinin ulaşamadığı kaynaklara ulaşabileceklerine bel bağlanabilir. Ayrıca henüz “yetki verilmiş” çalışanlardan (“taşeron” olarak adlandırılabilir de adlandırılmayabilir de), hem işveren şirketin amaçlarına hizmet ederken harcadıkları saatleri hesaplamaları hem de –yöneticilerinin kontrolü ve doğrudan sorumluluğu altında olsalardı– potansiyel olarak verimsiz ya da yıkıcı, ya da en azından ehlileştirilmesi ve etkisiz kılınması güç olacak benlik alanlarını kontrol edip nötrleştirmeleri beklenir.

Yeni tip organizasyonun umutlarını bağladığı, doğal habitat ve “öznellik” ya da “oyunculığa” dayalı seralar önceden evlerde, arkadaş çevrelerinde ve mahallelerde bulunuyordu ki bunlar da organizasyonların, çalışanlarının zaman, enerji ve duygularına duyduğu yeni açgözlülüğün –ve buna ilaveten yapay olarak takviye edilmiş bir teyakkuz ve aciliyet durumuyla temin edilmiş “ihtiraslı adanmışlık” isteğinin– marjinalleştirme, verimsizleştirme ve değerini düşürme eğiliminde olduğu alanlardır. Organizasyonların söz konusu geleneksel alanlarda kendi başına büyümüş “toplanmaya hazır” mahsulü toplamak yerine, üyelerinin “edimselliğini” arttırmak için, harekete geçirmeyi amaçladıkları nitelikleri ekip bin bir emekle yetiştirme görevini artık kendilerinin üstlenmesi gerekiyordur.

Sonuç pekâlâ amaçlanılanın tersi çıkabilir. Esas amaç, organizasyonları “hafifleterek” hızla değişen, akışkan bir ortamın koşullarına göre düzenlemektir; ancak yeni güçlük-
lere karşı koymak için, aksine daha da “ağırlaşabilirler” idi. Sürekli yenilenen bir dünyada, tıpkı peri masallarındaki yaşlı cadıların yaptığı gibi, bu organizasyonlar da gitgide daha fazla bakir kana ihtiyaç duyabilir (güncelleştirilmiş versiyonda bu durum, dostane ya da hasmane ancak her zaman zorlayarak yapılan, örtmeceli bir tarzda “şirket birleşmeleri” diye adlandırılan devralmalar ve akabinde aktif varlıkların satılıp paraya çevrilmesi şeklindedir). Organizasyonların ilerlemesi oburluğa özgü özellikler kazanabilir: Aralara küsma spazmaları ve yağ aldirmaların serpiştirildiği oburluk krizleri, çılgınca yapılan rejimler ve sağlık merkezlerinde hafta sonu kaçamakları. Masraf ve verimlerin tam dengesi henüz hesaplanmamıştır; ancak öyle görünüyor ki yeni ihtiyaçları karşılamakla ilgili olan masraflardaki artış, eski usulde çalışan seflelerce gerçekleştirilen işlevlerin bazılarını ihale etme ve devretme yoluyla elde edilecek tasarruflardan pekâlâ daha fazla olabilir.

Copenhagen Business School profesörü Niels Åkerstrøm, bir organizasyonda çalışanların mevcut durumunu, çağdaş bir evlilikte bir eşin ya da beraber yaşayan bir çiftin durumuyla karşılaştırır. Her iki bağlamda da, acil durum (hem rasyonel hem duygusal bütün kaynakların seferberliğini gerektiren bir durum) istisna değil normdur. Her iki bağlamda da, kişi “ne kadar sevilip sevilmediği konusunda her zaman şüphe içerisindedir... evlilikte yaptığı gibi, onaylanmak ve tanınmak için can atar... Bir şeyin parçası olup olmadıkları sorusu bireysel çalışanların davranışını belirler.”⁴ Åkerstrøm’a

4) Sophie Bjerg Kirketerp, “The Loving organization”, *Fo*, 3 (2007) (“The virtual living” sayısı), s. 58-9.

göre, “aşk kodu”, “yeni tip” organizasyonun stratejisini güdüler. Dolayısıyla (âşıklar arasında birlikte yaşamaya ilişkin sözel hiçbir anlaşma olmaması gibi) “iyi günde kötü günde”, “mezara kadar”, daimi olarak belirlenmiş yazılı bir iş sözleşmesi de yoktur. Partnerler, gelecek konusunda karasız halde, sürekli olarak doğum durumunda, patronun ya da eşin sempati ve sadakatini “kazandıklarını” ve “hak ettiklerini” gitgide daha ikna edici bir şekilde devamlı kanıtlama ihtiyacı duyar. “Sevilmek” asla “yeterince” hak edilip teyit edilmez; sonsuza dek koşulludur. Bu koşul da kişinin iş yapma, başarı gösterme, mevcut ya da potansiyel rakiplerinin tekrar tekrar “önüne geçme” konusundaki yeteneğine dair hep daha yeni kanıtlar sağlamasıdır. Tıpkı aşkın ve tanınmanın şartlarının hiçbir zaman kayıtsız şartsız tam olarak karşılanmaması gibi, iş de asla bitmez. Kişinin başarılarıyla kazandığı şöhretle yetinmesi için zaman yoktur. Şöhret, göz açıp kapayıncaya kadar uçar gider, başarılar elde edilir edilmez unutulmaya yüz tutar, bir ortaklıktaki yaşam sonsuz bir aciliyet silsilesi olur. Bu heyecan verici ve yorucu bir yaşamdır; maceraperest için heyecan verici, yüreksiz içinse yorucudur.

Son olarak aynı derecede önemli bir husus da şudur: “Deneyim ekonomisi”nin teşvik ettiği “muktedir kılma”nın *bireyselci* yorumundaki mantık, iş arkadaşları arasındaki işbirliğini, karşılıklı bağlılıkları ve dayanışmayı yalnızca atıl değil, açıkça zararlı hale de getirir. Dayanımcı bir tutum gösterildiğinde ve sonuç olarak duygusal bağlar ve karşılıklı adanma güçlendiğinde çok şey kaybedilebilirken çok az şey kazanılabilir. Durumun bütün yönleri (Vincent de Gaulejac’ın⁵ oluşturduğu listeden hareketle yalnızca birkaçını belirtmek gerekirse; ücretlerin tekilleşmesi, ortak taleplerin dağılması, ko-

5) Bkz. Vincent de Gaulejac, *La société malade de la gestion*, Seuil, 2005, s. 34.

lektif anlaşmalardan vazgeçilmesi ve “özgün dayanışmalar”ın zayıflaması) komünal dayanışmaya engel oluyor gibi görünmektedir. Artık herkes kendi başınadır; yöneticiler de “birlik” sözcüğünü “teklik” anlamında yorumlamaya tekabül eden şeyden kaynaklanan kazanımların kaynağını yer...

Niels Åkerström'un, organizasyonları aşk ilişkilerine benzer bir modele göre yeniden şekillendirme eğilimine dair gözlemi, bizi muhtelemeden “paradigma değişimi”nin temelinde bulunan, daha da geniş bir dönüşüme yöneltmiş olsa gerektir: yani akışkan modern ortamda, insan ilişkilerinin, özel olarak aşk, genel olarak da arkadaşlık ilişkilerinin oynadığı roldeki büyük dönüşüme. Denilenlere bakılırsa, halihazırda bunların cazibesi eşi benzeri görülmemiş şekilde artıyor, ama umulduğu üzere oynayacakları rolü –cazibelerinin esas nedeni olagelen rolü– yerine getirme yetenekleriyle ters orantılı olarak artıyor...

Tam da “yakın dostluklar kurmayı” *arzuladığımız* ve hiç olmadığı kadar güçlü ve çılgınca istediğimiz içindir ki ilişkilerimiz gürültü patırtı dolu, endişe ve aralıksız teyakkuz durumunda. *Arzuluyoruz*, zira arkadaşlık ilişkileri (Ray Pahl'ın yerinde ve anılmaya değer ifadesiyle), akışkan modern dünyanın “girdaplı sularında bizi koruyan” yegâne (toplumsal) şeydir. Göğüs germek için korunmaya gereksinim duyduğumuz “girdaplı sular”, karşılıklı kuşkuyla dolu, zehirlenmiş ve çoğu zaman da kıyasıya rekabet tarafından parça parça edilmiş, istikrarsız ve narin işyerleridir. Semtlerimiz kent planlamacılarının sürekli tehdidi altındadır. Sayıca çok olan yollarımızın, saygın bir yaşama giden yolu gösteren işaretleri belirsiz ve yetersizdir, başarıya giden yolu gösteren işaretleri de hiçbir uyarıda bulunmaksızın bir görünüp bir kaybolur. Bedenlerimizin

ve sahip olduğumuz şeylerin güvenliğine yönelik tehditler, karşı koymak bir yana, tespit edilemeyecek kadar belirsizdir. Bu tür zor bir işin gerektireceği kaynakları toplamakta pek de destek verilmeksizin hevesimizi göstermemiz ve “kendimizi kanıtlamamız” yönünde sürekli baskı yapılır. Geride kalma ya da pistten tamamen dışarı atılma tehdidini savuşturmak amacıyla yakalanamayacak kadar hızlı olan yaşam tarzlarına dair tavsiyeler sıralanır. Güvenilir, sadık, vefakâr, “mezara kadar” ayrılmayan bir dostun yardım eli, ihtiyaç duyulduğu her an memnuniyetle uzatılveren, güvenilebilecek bir yardım eli (tıpkı adaların potansiyel gemi kazazedelerine ya da vahaların çölde yolunu kaybedenlere sunduğu şey gibi); işte böyle ellere muhtacız, böyle eller olsun istiyoruz –bu ellerden ne kadar çok varsa etrafımızda o kadar iyi...

Ama... evet aması var! Akışkan modern ortamımızda ömür boyu bağıllık, birçok musibeti içinde barındıran bir nimettir. Ya dalgalar yön değiştirirse, ya yeni fırsatlar dünün güven veren değerli kazançlarını bugünün baş belası yükümlülüklerine, sahip olunan değerli şeyleri ayak bağı olan şeylere; can yeleklerini kurşun ağırlıklara haline getireceklerini işaret ederse? Ya yakınımızdaki değerli insanlar, bizim için artık değerli olmasa da rahatsız edecek kadar yakınımızdaysa hâlâ? İşte endişe de buradan kaynaklanıyor: arkadaşları ya da eşleri kaybetme korkusuyla karışık, bu insanlar arasından artık istenmeyenlerden kurtulunamayacak olma korkusu –buna ilaveten de kişinin, arkadaş ya da eşin “Daha çok mahremiyete ihtiyacım var” arzusu ve kararının nesnesi olma korkusu. Bugünlerde insan ilişkileri “ağı”, (“ağ”: bağlanma ve bağlantıyı kesmeye ilişkin asla sonlanmayan oyun), günümüzde en asap bozucu müphemliğin bulunduğu yerdir ki bu da yaşam sanatçıları, yol göstermekten ziyade daha da kafa karıştıran bir kördüğümle karşı karşıya bırakır.

Ivan Klima şöyle soruyor: “Bir yanda kişisel mutluluk ile yeni aşk hakkı, öte yanda aileyi parçalayacak ve muhtemelen çocuklara zarar verecek kayıtsız bencillik arasındaki sınır nerededir?”⁶ Bu sınırı tam olarak çizmek asap bozucu bir iş olabilir, ancak bir şeyden emin olabiliriz: Bu sınır nerede olursa olsun, insanlar arasında bağların oluşmasının ve kopmasının ahlakla ilgisinin olmadığı, nötr edimler olduğu ilan edilir edilmez ihlal edilmiş olur; öyle ki failler eylemlerinin, birbirleri için doğurduğu sonuçların sorumluluğundan önsel olarak kurtulur: Tam da aşkın, iyi günde kötü günde, oluşturup korumaya çalıştığı koşulsuz sorumluluktan kurtulur. “İyi ve kalıcı bir ilişkinin yaratılması”, tüketim nesnelere aracılığıyla zevk peşinde koşmanın tam aksine, “büyük çaba gerektirir”. Gelgelelim, Klima’nın öne sürdüğü üzere, aşkın kıyaslanması gereken şey,

bir sanat yapıtının yaratılmasıdır... Aşk da hayal gücünü, tam yoğunlaşmayı, insan kişiliğinin bütün yönlerini bir araya getirmeyi, sanatçının özverisini ve mutlak özgürlüğü gerektirir. Ancak hepsinden çok, sanatsal yaratımda olduğu gibi, aşk hem eylemi, yani, rutin olmayan etkinlik ve davranışı hem de kişinin partnerinin tabiatına sürekli özen göstermeyi, onun bireyselliğini anlama çabasını ve saygıyı gerektirir. Nihayetinde de hoşgörü, yani kişinin kendi dünya görüşünü ya da ideallerini karşısındaki insana dayatmaması yahut o insanın mutluluğuna engel olmaması konusundaki farkındalığı gerektirir.

Sonuç olarak, aşk, mutluluk ve anlama giden kolay bir yol vaat etmekten geri durur. Tüketici pratiklerinden esinlenen “kusursuz ilişki”, bu tür kolay bir yaşamı vaat eder; ancak aynı nedenle mutluluk ve anlamı kadere rehin verir.

6) Ivan Klima, *Between Security and Insecurity*, Thames and Hudson, 1999, s. 60-2.

Uzun lafın kisası: Aşk, *bulunabilen* bir şey değildir; *objet trouve* (buluntu nesne) ya da “hazır” bir şey de değildir. Her gün, her saat sürekli olarak yeniden *yapılması* gereken, *da-ima* diriltilmesi, teyit edilmesi, özen gösterilip ilgilenilmesi gereken bir şeydir. İnsan ilişkilerinin gitgide kırılğan hale gelmesi, uzun vadeli bağlanmaların popülerliğini yitirmesi, “görevler”in “haklar”dan çekilip alınması ve “kendine karşı yükümlülükler”in (“Bunu kendime borçluyum”, “Bunu hak ediyorum” vb.) dışındaki yükümlülüklerden sakınılmasıyla uyumlu olarak, aşk ya en baştan kusursuz bir şey ya da hüsrana olarak görülür –iyisi mi, aşktan vazgeçilmeli ve gerçekten de kusursuz olacağı umulan “yeni ve gelişmiş” bir modelle ikame edilmelidir. Böyle bir aşkın, ilk ciddi anlaşmazlık ve yüzleşme şöyle dursun, en küçük hırgüre katlanması bile beklenemez...

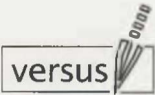
Kant’ın teşhisini anımsarsak, mutluluk, aklın değil hayal gücünün bir idealidir. Ayrıca Kant şu uyarıda da bulunmuştu: İnsanlık denen çarpık çurpuk malzemedен dümdüz bir şey yapılamaz. Görünen o ki, John Stuart Mill uyarısında, bu iki hikmeti birleştirmişti: Kendinize mutlu olup olmadığınızı sorduğunuz anda, artık mutsuzsunuzdur... Muhtemelen antik bilgiler de bu kadarından şüphe etmişti, ancak *dum spiro, spero* (nefes aldığım müddetçe umudumu yitirmeyeceğim) ilkesinin kılavuzluğunda, sıkı çalışma olmadan, yaşamın yaşama-ya degecek hiçbir şey ortaya koymayacağını ileri sürmüşlerdi. Anlaşılan o ki iki bin yıl sonra bile, bu önerme güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir.

YAŞAM SANATI

Dünya üzerindeki milyarlarca insanın farklı beklentileri ve amaçları olsa da tek bir ortak hayali var: Mutlu olmak. Hepimiz mutlu olmak için çabalyor, bunun için yaşamlarımızda bazı seçimler yapıyor, bazı şeylerden vazgeçiyor, kısacası yaşamlarımıza yön vermeye çalışıyoruz. Peki nedir bu mutluluk denen muamma? Gerçekten aranıp bulunabilecek bir şey mi, yoksa beyhude yere peşinden koşulan, aslında tamamen rastlantılara bağlı olan bir şey midir? Mutluluğu ararken, kader dediğimiz şeyin ağlarında debelenen bir piyondan mı ibaretiz, yoksa seçimlerimiz sayesinde kendi yaşamlarımızı "yaratan" sanatçılar mıyız?

Zygmunt Bauman, mutluluğu hazır reçetelerle ulaşılabilecek bir şey, yaşamı da adeta metaya indirgeyen yaşadığımız akışkan modern çağın açmazlarını ve ikilemelerini bir bir önümüze seriyor ve yaşamlarımıza vurulan prangaların, dayatılan yaşam tasarılarının, sözde bizim adımıza yapılan seçimlerin iç yüzünü ortaya koyuyor.

Yüzyılımızın en büyük düşünürlerinden Bauman'ın "Yaşam Sanatı" yaşam, mutluluk, başarı gibi konular üzerine felsefeyle yoğrulmuş bir düşünce şöleni...

ISBN 978-605-5691-49-3

9 786055 691493